

**T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI**

KİŞİLERE SAĞLADIĞI TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER AÇISINDAN 1982 ANAYASASI'NIN SON GÖRÜNÜMÜ

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Müslüm DURAN**

**Danışman
Doç. Dr. Hakan ALPTÜRKER**

MAYIS-2025, MERSİN

**T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI**

**KİŞİLERE SAĞLADIĞI TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER
AÇISINDAN 1982 ANAYASASI'NIN SON GÖRÜNÜMÜ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Müslüm DURAN
ORCID No: 0000-0003-0779-6944**

**Danışman
Doç. Dr. Hakan ALPTÜRKER
ORCID No: 0000-0002-4389-0715**

MAYIS-2025, MERSİN

ÖZET

KİŞİLERE SAĞLADIĞI TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER AÇISINDAN 1982 ANAYASASI'NIN SON GÖRÜNÜMÜ

Bu yüksek lisans tezi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1982 Anayasası'nda yapılan değişikliklerin temel hak ve hürriyetler açısından incelenmesini amaçlamaktadır. Çalışma, anayasa kavramı ve anayasacılık ile insan hakları kavramlarının terminolojik açıklamalarıyla başlamaktadır. İkinci bölümde, Türk anayasacılık hareketleri ve siyasi tarihindeki anayasal gelişmeler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise 1982 Anayasası'nda gerçekleştirilen ve temel hak ve hürriyetler alanında doğrudan veya dolaylı etkileri bulunan 1987, 1993, 1995, 2001, 2004 ve 2010 anayasa değişiklikleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu değişikliklerin temel hak ve hürriyetleri genişletici nitelikte olduğu analiz edilmiştir. Çalışmada özellikle temel hak ve hürriyetler alanına yönelik düzenlemeler içeren anayasa değişiklikleri üzerinde durulmuş olup, bu nedenle 1999 ve diğer bazı yıllardaki anayasa değişikliklerine doğrudan değinilmemiştir. Zira incelenen yıllardaki değişiklikler, insan hakları standartlarının yükseltilmesi, yeni hakların tanınması veya mevcut hakların kapsamının genişletilmesi gibi temel hak ve hürriyetler alanında belirgin ilerlemeler sağlamıştır. Aynı zamanda, 2017 anayasa değişikliği ile temel hak ve hürriyetleri genişletici uygulamalara sekte vurulduğu değerlendirilmiştir. Metodolojik olarak, konuyla ilgili literatür taraması yapılmış, tarihsel karşılaştırma ve tarama/değerlendirme yöntemleri kullanılarak yazılı eserler ve anayasa metinleri incelenmiştir. Bu kapsamda, anayasa değişiklikleri üzerine yapılan çalışmalar ve anayasa metinlerinin kendisi değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, günümüze kadar çeşitli değişikliklere uğramış olan 1982 Anayasası'nın, temel hak ve hürriyetler açısından günümüzdeki son görünümünü açıklamak ve değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Anayasacılık, Temel Hak ve Hürriyetler, 1982 Anayasası, 2017 Anayasa Değişikliği

Danışman: Doç. Dr., Hakan ALPTÜRKER, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin

ABSTRACT

THE LATEST VIEW OF THE 1982 CONSTITUTION IN TERMS OF FUNDAMENTAL RIGHTS AND FREEDOMS IT PROVIDES TO INDIVIDUALS

This master's thesis aims to examine the amendments made to the 1982 Constitution of the Republic of Turkey from the perspective of fundamental rights and freedoms. The study begins with the terminological explanations of the concepts of constitution and constitutionalism, as well as human rights. The second chapter addresses the movements in Turkish constitutionalism and the constitutional developments in its political history. The third chapter analyzes in detail the constitutional amendments of 1987, 1993, 1995, 2001, 2004, and 2010, which directly or indirectly affected fundamental rights and freedoms, and argues that these amendments generally expanded the scope of these rights and freedoms. The study specifically focuses on constitutional amendments that included regulations concerning fundamental rights and freedoms, which is why certain other amendments, such as those in 1999, are not directly addressed. This is because the amendments examined brought about significant progress in the field of fundamental rights and freedoms, such as raising human rights standards, recognizing new rights, or broadening the scope of existing ones. Concurrently, the 2017 constitutional amendment is assessed as having hindered the practices that expanded fundamental rights and freedoms. Methodologically, a literature review on the subject was conducted, and written works and constitutional texts were analyzed using historical comparison and survey/evaluation methods. In this context, studies on constitutional amendments and the constitutional texts themselves were evaluated. The aim of this study is to explain and evaluate the current state of the 1982 Constitution, which has undergone various amendments to date, in terms of fundamental rights and freedoms.

Keywords: Constitution, Constitutionalism, Fundamental Rights and Freedoms, 1982 Constitution, 2017 Constitutional Amendment

Advisor: Doç. Dr. Hakan ALPTÜRKER, Department of Public Administration, Mersin University, Mersin

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasını tamamlamamda bana destek olan herkese en içten teşekkürlerimi sunarım. Öncelikle, tez konusunu seçmemde ve çalışmamın her aşamasında bana rehberlik eden danışmanım Doç. Dr. Hakan Alptürker'e derin teşekkürlerimi sunmak isterim. Değerli görüşleri, eleştirileri ve desteği ile bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük katkıda bulundu. Ayrıca, tez sürecimdeki destekleri için Profesör Doktor Arif Köktaş'a özel teşekkürlerimi sunarım.

Lisans ve yüksek lisans derslerime giren tüm hocalarıma da minnettarım. Bilgi birikimlerini ve tecrübelerini paylaşarak, akademik gelişimime önemli katkıda bulundular.

Tezimi yazarken bana sabırla destek olan, manevi motivasyon sağlayan ve her zaman yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma, özellikle PDR öğretmeni Ali Uyar ve Melike Bayram'a sonsuz teşekkürler. Onların varlığı, bu süreçteki en büyük gücüm oldu.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇ KAPAK	i
ONAY	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR ve SİMGELER	xiii
GİRİŞ	1
1. ANAYASA, ANAYASACILIK VE İNSAN HAKLARI KAVRAMLARI	7
1.1. Anayasa Kavramı	7
1.1.1. Terminoloji ve Tanım	8
1.1.1.1. Terminoloji	8
1.1.1.2. Tanım	9
1.1.2. Anayasa Türleri	11
1.1.2.1. Maddi Anlamda Anayasa- Şekli Anlamda Anayasa	11
1.1.2.2. Yazılı Anayasa- Yazılı Olmayan/Teamüli/Geleneksel Anayasa	12
1.1.2.3. Yumuşak-Katı/Sert Anayasa	13
1.1.2.4. İdeolojik-Faydacı-Kazuistik Anayasa	13
1.1.3. Anayasaların Yapım Gerekçeleri	14
1.1.4. Kurucu İktidar Kavramı (Asli Kurucu İktidar ve Tali Kurucu İktidar)	15
1.1.5. Anayasa Değişikliği ve Önemi	15
1.1.5.1. Anayasa Değişikliği Nedenleri	15
1.1.5.2. Anayasa Değişikliği Süreci	16
1.1.5.3. Türkiye’de Anayasa Değişiklikleri	16
1.1.5.4. Anayasa Değişikliklerinin Etkileri	16
1.1.6. Anayasa Hukuku Nedir?	17
1.2. Anayasacılık Kavramı	17
1.2.1. Anayasacılık Çalışmalarında İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri’nin Önemi	17
1.2.1.1. İngiltere’de Anayasacılık Hareketleri	18
1.2.1.1.1. Magna Carta (1215)	18
1.2.1.1.2. Habeas Corpus Act (1679)	18
1.2.1.1.3. Bill of Rights (1689)	18
1.2.1.1.4. Parliament Acts (1911 ve 1949)	18
1.2.1.2. Fransa’da Anayasacılık Hareketleri	18
1.2.1.2.1. 1789 Fransız Devrimi ve 1791 Anayasası	19
1.2.1.2.2. Napoleon Dönemi ve 1804 Napolyon Kanunları	19
1.2.1.2.3. 1848 Devrimi ve İkinci Cumhuriyet	19
1.2.1.2.4. Beşinci Cumhuriyet ve 1958 Anayasası	19
1.2.1.3. Amerika Birleşik Devletleri’nde Anayasacılık Hareketleri	19
1.2.1.3.1. Bağımsızlık Bildirgesi (1776)	19
1.2.1.3.2. 1787 Anayasası ve Federalist Makaleler	20
1.2.1.3.3. Bill of Rights (1791)	20
1.2.1.3.4. İç Savaş ve 14. Değişiklik (1868)	20
1.2.1.3.5. 20. Yüzyılda Anayasal Değişiklikler	20
1.2.2. Anayasacılık Kavramı ve Günümüze Etkileri	20
1.3. İnsan Hakları Kavramı	21
1.3.1. Hak Kavramı	22
1.3.1.1. Hak Kavramını Açıklayan Kuramlar	22
1.3.1.1.1. İrade Kuramı	22
1.3.1.1.2. Çıkar Kuramı	23

1.3.1.1.3. Karma Kuram	23
1.3.1.1.4. Günümüze Etkileri	23
1.3.1.2. Hukuki Hak ve Ahlaki Hak	23
1.3.2. İnsan Hakları	24
1.3.2.1. İnsan Haklarını Uluslararası Alanda Düzenleyen Sözleşmeler	24
1.3.2.1.1. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948)	25
1.3.2.1.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950)	25
1.3.2.1.3. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966)	25
1.3.2.1.4. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966)	25
1.3.2.1.5. Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW, 1979)	25
1.3.2.1.6. Günümüze Etkileri	25
1.3.3. Temel Hak ve Hürriyetler	25
1.4. Bölümün Genel Değerlendirmesi	26
2. TÜRK ANAYASACILIK HAREKETLERİ	28
2.1. Cumhuriyet Öncesi Anayasacılık Hareketleri (Osmanlı Dönemi Anayasacılık Hareketleri)	28
2.1.1. Ölü Doğan Belge (Sened-i İttifak)	28
2.1.1.1. Sened-i İttifak'a Giden Süreç	28
2.1.1.2. Sened-i İttifak'ın Genel Esasları	30
2.1.1.3. Sened-i İttifak'ın Hukuki Niteliği	32
2.1.1.4. Sened-i İttifak'ın Uygulanışı	33
2.1.1.5. Sened-i İttifak'ın Değerlendirilmesi	33
2.1.2. Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)	34
2.1.2.1. Tanzimat Fermanı'na Giden Süreç	34
2.1.2.2. Tanzimat Fermanı'nın Genel Esasları	36
2.1.2.3. Tanzimat Fermanı'nın Uygulanışı	37
2.1.2.4. Tanzimat Fermanı'nın Hukuki Niteliği	38
2.1.2.5. Tanzimat Fermanı'nın Değerlendirilmesi	38
2.1.3. Islahat Fermanı	39
2.1.3.1. Islahat Fermanı'na Giden Süreç	39
2.1.3.2. Islahat Fermanı'nın Genel Esasları	40
2.1.3.3. Islahat Fermanı'nın Uygulanışı	41
2.1.3.4. Islahat Fermanı'nın Hukuki Niteliği	41
2.1.3.5. Islahat Fermanı'nın Değerlendirilmesi	41
2.1.4. Birinci Meşrutiyet Dönemi ve 1876 Kanun-u Esasi	42
2.1.4.1. Yeni Osmanlılar (Jön Türkler)	42
2.1.4.2. Kanun-u Esasiye Giden Süreç	43
2.1.4.3. Kanun-u Esasi'nin Genel Esasları	43
2.1.4.4. Devletin Temel Organları	44
2.1.4.4.1. Yasama Organı	44
2.1.4.4.1.1. Heyet-i Ayan	44
2.1.4.4.1.2. Heyet-i Mebusan	45
2.1.4.4.1.3. Kanun Koyma Yetkisi	45
2.1.4.4.2. Yürütme Organı	45
2.1.4.4.2.1. Padişah	45
2.1.4.4.2.2. Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu)	46
2.1.4.4.3. Yargı Organı	46
2.1.4.5. Kanun-u Esasinin Uygulanması	46
2.1.4.6. Kanun-u Esasinin Hukuki Niteliği	47
2.1.4.7. Kanun-u Esasinin Değerlendirilmesi	47
2.1.5. İkinci Meşrutiyet Dönemi (1909 Değişiklikleri)	48
2.1.5.1. Temel Hak ve Hürriyetlere İlişkin Değişiklikler	50
2.1.5.2. Yasama Organına İlişkin Değişiklikler	50
2.1.5.3. Yürütme Organına İlişkin Değişiklikler	50
2.1.5.3.1. Padişaha İlişkin Değişiklikler	50
2.1.5.3.2. Heyet-i Vükelaya İlişkin Değişiklikler	50

2.1.5.4. İkinci Meşrutiyet Döneminin Değerlendirilmesi	51
2.2. Cumhuriyet Dönemi Anayasal Gelişmeleri	51
2.2.1. 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)	51
2.2.1.1. 1921 Anayasası'na Giden Süreç	52
2.2.1.2. 1921 Anayasası'nın Genel Esasları	53
2.2.1.3. 1921 Anayasası'nın Uygulanması	54
2.2.1.4. 1921 Anayasası'nın Değerlendirilmesi	55
2.2.2. 1924 Anayasası (1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)	55
2.2.2.1. 1924 Anayasası'nın Genel Esasları	56
2.2.2.2. 1924 Anayasası'nda Devletin Temel Organları	56
2.2.2.2.1. Yasama Organı	56
2.2.2.2.2. Yürütme Organı	57
2.2.2.2.3. Yargı Organı	58
2.2.2.3. 1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler	58
2.2.2.4. 1924 Anayasası'nın Değerlendirilmesi	59
2.2.3. 1961 Anayasası	60
2.2.3.1. 1961 Anayasası'na Giden Süreç	60
2.2.3.2. 1961 Anayasası'nın Genel Esasları	61
2.2.3.3. Temel Hak ve Hürriyetler	61
2.2.3.4. Devletin Temel Organları	62
2.2.3.4.1. Yasama Organı	62
2.2.3.4.2. Yürütme Organı	62
2.2.3.4.3. Yargı Organı	63
2.2.3.5. 1961 Anayasası'nın Değerlendirilmesi	63
2.2.3.6. 1961 Anayasası'nda Gerçekleştirilen 1971 ve 1973 Değişiklikleri	64
2.2.3.6.1. Yürütmenin Güçlendirilmesine İlişkin Değişiklikler	64
2.2.3.6.2. Temel Hak ve Hürriyetlere Yönelik Değişiklikler	64
2.2.3.6.3. Yargı Organına Yönelik Gerçekleştirilen Değişiklikler	64
2.2.4. 1982 Anayasası	65
2.2.4.1. 1982 Anayasası'na Giden Süreç	65
2.2.4.2. 1982 Anayasası'nın Genel Özellikleri	66
2.2.4.3. Temel Hak ve Hürriyetler Açısından 1982 Anayasası'nın İlk Görünümü	67
2.2.4.3.1. Kişi Hakları ve Özgürlükleri	67
2.2.4.3.2. Sosyal ve Ekonomik Haklar	68
2.2.4.3.3. Siyasi Haklar ve Ödevler	69
2.2.4.4. Değerlendirme ve Sonuç	70
2.3. Bölümün Genel Değerlendirilmesi	70
3. 1982 ANAYASASI'NDA GERÇEKLEŞTİRİLEN DEĞİŞİKLİKLER	73
3.1. 17 Mayıs 1987 Tarihinde Yapılan Değişiklik	73
3.2. 8 Temmuz 1993 Tarihinde Yapılan Değişiklik	73
3.3. 23 Temmuz 1995 Tarihinde Yapılan Değişiklik	74
3.4. 2001 Anayasa Değişiklikleri	74
3.5. 7 Mayıs 2004 Anayasa Değişiklikleri	76
3.6. 2010 Yılı Anayasa Değişiklikleri	77
3.7. 2017 Anayasa Değişiklikleri	80
3.7.1. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 9: Yargı Yetkisi	80
3.7.2. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 75: Milletvekili Sayısı	80
3.7.3. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 76: Milletvekili Seçilme Yaşı	81
3.7.4. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 77: Seçim Süresi ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	82
3.7.5. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 87: TBMM'nin Görev ve Yetkileri	83
3.7.6. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 98: TBMM'nin Bilgi Edinme ve Denetim Yolları	84
3.7.7. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 101: Cumhurbaşkanlığına Aday Gösterme Koşulları	85
3.7.8. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 104: Cumhurbaşkanının Görev ve Yetkileri	86
3.7.9. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 105: Cumhurbaşkanının Cezai Sorumluluğu	87

3.7.10. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 106: Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Bakanların Atanması ile Cezai Sorumlulukları	87
3.7.11. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 116: Seçimlerin Yenilenmesi	88
3.7.12. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 118: Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği	88
3.7.13. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 119: Olağanüstü Hal Yönetimi	89
3.7.14. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 123: Kamu Tüzel Kişiliği	89
3.7.15. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 142: Askeri Yargının Tasfiyesi	90
3.7.16. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 146: Anayasa Mahkemesi Üyelerinin Seçimi	90
3.7.17. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 148: Anayasa Mahkemesi Denetim Yetkisi	90
3.7.18. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 155: Danıştayın Görevleri	91
3.7.19. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 159: Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK)	91
3.7.20. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 161: Bütçe ve Kesinhesap	92
3.8. 2017 Yılında Gerçekleştirilen Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Hürriyetler Üzerindeki Etkileri	93
3.9. 2017 Anayasa Değişikliklerinin Olası Olumsuz Etkileri	94
3.9.1. Yürütme Yetkilerinin Genişlemesi	94
3.9.2. Yasama ve Yargı üzerindeki Etkiler	94
3.9.3. Temel Hak ve Hürriyetler Üzerindeki Etkiler	95
3.9.3.1. Basın ve İfade Özgürlüğü	95
3.9.3.2. Toplanma ve Gösteri Hakkı	95
3.9.3.3. Denge-Denetleme Mekanizmalarının Zayıflaması	95
3.9.3.4. Güçler Ayrılığı İlkesinin Zayıflaması	95
3.10. Temel Hak ve Hürriyetler Açısından 1982 Anayasası'nın Son Görünümü	95
3.10.1. Tarihsel Süreç ve Değişiklikler	96
3.10.2. Önemli Değişiklikler ve Etkileri	96
3.10.3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması	96
3.11. Bölümün Genel Değerlendirmesi	96
SONUÇ VE ÖNERİLER	98
KAYNAKLAR	101
BENZERLİK RAPORU ÖZET SAYFASI	108
ÖZGEÇMİŞ	109

KISALTMALAR ve SİMGELER

Kısaltma/Simg	Tanım
AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AİHS:	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKP:	Adalet ve Kalkınma Partisi
AYM:	Anayasa Mahkemesi
BM:	Birleşmiş Milletler
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DGM:	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DP:	Demokrat Parti
HSK:	Hakimler ve Savcılar Kurulu
KHK:	Kanun Hükmünde Kararname
MBK:	Milli Birlik Komitesi
Md:	Madde
MGK:	Milli Güvenlik Kurulu
RG:	Resmi Gazete
s:	Sayfa
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT:	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

GİRİŞ

Anayasa kavramı; bir devletin kuruluşunu ve yapısını, yani niteliğini; yasama, yürütme ve yargı gibi temel organların teşkilini ve işleyişini; bu organların birbirleriyle olan münasebetlerini ve devlet karşısında bireylerin temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen hukuk kuralları bütünü şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımda bahsedilen devletin kuruluşu ve işleyişi ile kişilerin temel hak ve hürriyetlerine ilişkin düzenlemeler insanlık tarihi boyunca görülse de modern anlamda anayasa kavramı Batı'da gelişen anayasacılık hareketleri sonucunda 18. yüzyılın sonlarında tezahür etmiştir (Döner, 2023a, s. 55). Dolayısıyla, anayasacılık hareketlerinin özünde belirlenecek anayasal düzenlemeler ile siyasi iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması, bireylere temel hak ve hürriyetlerin tanınması ve bu hakların korunmasına yönelik teminatların sağlanması hedeflenmiştir.

Türk anayasal gelişmeleri incelendiğinde, anayasacılık hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde başladığı görülmektedir. Bu dönemdeki anayasacılık girişimleri çerçevesinde ilk olarak, Sened-i İttifak adı verilen anayasal belge, merkezi hükümet temsilcileri ile ayan temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda 1808 tarihinde kabul edilmiştir. Sened-i İttifak'ta yer alan hükümlere bakıldığında, bu hükümlerden bazılarının merkezi otorite, bazılarının ayanlar ve bazılarının da halk lehine sonuçlar ihtiva ettiği anlaşılmaktadır (Atar, 2019, s. 37).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde tezahür eden ikinci önemli anayasal gelişme, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'dır. Bu ferman ile devlet içerisindeki bütün tebaaya can, mal ve ırz emniyetinin temin edileceği vaadinde bulunulmuş; askerlik ve vergi işlerinin bir nizama bağlanacağı dile getirilmiştir (Özbudun, 2019, s. 24). Tanzimat Fermanı, içerik itibarıyla bir giriş ve iki grupta toplanabilecek kural ve ilkelerden müteşekkildir. Bahsi geçen kural ve ilkeler, devlet iktidarının kullanılması ve sınırlandırılması ile temel hak ve hürriyetlere ilişkin düzenlemeleri kapsamaktadır (Döner, 2023b, s. 44).

Merkez ve taşrada Tanzimat Fermanı ile başlayan büyük reform hareketleri, 1853'te başlayan Kırım Harbi'ne kadar devam etmiştir. Rusların, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksların himayesini istemesi üzerine başlayan Kırım Harbi'nde, Fransa ve İngiltere Osmanlı'nın yanında yer almıştır (Kırnık, 2022, s. 53). Harp sonrasında Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyanların haklarını geliştirmek ve Müslümanlarla her alanda eşit haklara sahip olmalarını sağlamak amacıyla Babıâli üzerinde baskı kurmuştur (Eryılmaz, 1992, s. 134). Osmanlı devlet adamları, içinde bulundukları zorlu koşullar nedeniyle, Islahat Fermanı'nın hazırlanışı ve ilanı sürecinde kendilerini tam manasıyla Avrupa devletlerine teslim olmuş bulmuşlardır (Gümüş, 2008, s. 218). Tanzimat Fermanı, Osmanlı coğrafyasında yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halkların tamamını kapsarken, Islahat Fermanı büyük ölçüde gayrimüslimlerin haklarını geliştirmek amacıyla hazırlanmıştır (Eryılmaz, 1992, s. 140).

Tanzimat ve Islahat Fermanları, şüphesiz ki önemli hukuki kazanımları beraberinde getirmiş ve anayasal tarihimizde hukuk devletine geçişin ilk adımlarını teşkil etmiştir (Odyakmaz ve Kaymak, 2020, s. 27).

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı toplumunda Avrupa fikriyatı, kültürü ve medeniyeti ile sıkı bir ilişki kurulmuş; bu durum, Türk aydınları arasında Avrupa'nın üstünlüğünün ve memleketlerinin Avrupa devletleri karşısında ne denli geri kaldığının idrak edilmesine zemin hazırlamıştır (Koray, 1983, s. 566). Esasen, Yeni Osmanlılar da Tanzimat'ın oluşturduğu bu yeni ortamda ortaya çıkmıştır (Yetim, 2015, s. 3). Bu hareket, Tanzimat reformlarının amaçlanan aksine sonuçlar doğurduğu ve yetersiz kaldığı düşüncesiyle, Tanzimat'ın uygulayıcıları olan Ali Paşa ve Fuat Paşa'ya karşı bir muhalefet hareketi olarak görülmüştür (Mardin, 2017, s. 19-20). Yeni Osmanlılar topluluğu, çoğunluğu gazetecilerden oluşan ve Tanzimat devrinde yetişmiş aydınlar tarafından teşkil edilmiştir (Koray, 1983, s. 570).

Yeni Osmanlılar, ekonomik, toplumsal ve siyasi alanları içeren bütüncül bir modernleşmeyi hedeflemişlerdir. Devletin ihyası için meşrutiyetin tesis edilmesinin elzem olduğuna inanmışlardır (Yılmaz ve Telli, 2021, s. 1408-1409). Nitekim, siyasi katılıma ilişkin düşünceleri, padişahın yetkilerini sınırlayacak bir anayasanın tatbiki ve halkın seçeceği temsilcilerden oluşan bir meclisin varlığı üzerine yoğunlaşmaktadır (Akşin, 2017, s. 24). Bu doğrultuda, 1876 Kanun-u Esasi ve 1908 İkinci Meşrutiyet olayı, Yeni Osmanlıların geliştirdiği ve desteklediği fikirlerin bir tezahürüdür (Koray, 1983, s. 582).

1876'da Kanun-u Esasi'nin ilan edilmesiyle, Yeni Osmanlıların hedeflerinden biri olan meşrutî yönetime geçiş sağlanmıştır. Ancak II. Abdülhamid, yönetime geldiğinde 93 Harbi başlamış ve savaş sürecindeki siyasi gelişmeleri bahane ederek 1878'de meclisi kapatarak 30 yıllık istibdat dönemine geçiş yapmıştır (Yılmaz ve Telli, 2021, s. 1409).

1876'da ilan edilen Kanun-u Esasi, Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olarak kabul edilmektedir. Mithat Paşa başkanlığında oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanan ve 119 maddeden müteşekkil olan bu anayasa ile mutlak monarşiden meşrutî monarşiye geçiş sağlanmış; ayrıca temel hak ve özgürlüklere de yer verilmiştir. Ancak Kanun-u Esasi, Osmanlı-Rus Harbi gerekçesiyle resmi olarak olmasa da fiilen yürürlükten kaldırılmıştır (Odyakmaz ve Kaymak, 2020, s. 27-31).

Kanun-u Esasi tekrar yürürlüğe girdikten sonra, 1909 tarihinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler; temel hak ve hürriyetlere yönelik, yasama organına ilişkin ve yürütme organına dair düzenlemeler şeklinde gruplandırılabilir (Döner, 2023b, s. 56-58).

Ulusal Mücadele döneminde Mustafa Kemal'in önderliğinde Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis oluşturulmuştur. Kurucu meclis mahiyetindeki bu meclis tarafından, 24 maddeden oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası) hazırlanmıştır. 1921 Anayasası'nın en devrimci ilkesi ve en önemli yeniliği, milli hakimiyet ilkesini içermesidir (Özbudun, 2019, s. 25-26).

1921 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlere yer verilmemiş olmasına rağmen, 1924 Anayasası'nın beşinci bölümünde kişi hak ve hürriyetleri "Türklerin Hukuk-u Ammesi" başlığı altında düzenlenmiştir. Ancak 1924 Anayasası'nda da sosyal ve ekonomik haklara yer verilmemiştir. Bunun yanı sıra, bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin yasama tasarruflarına karşı korunmasına yönelik yeterli hükümlerin bulunmadığı görülmektedir (Küçük, 2016). Bu nedenle, anayasada yer alan temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümler, dönemin hak ve hürriyetlere yönelik politikalarını yansıtmada yetersiz kalmıştır (Küçük, 2016, s. 5).

Türkiye'de 1946 yılında çok partili hayata geçilmesiyle, 1950 yılında yapılan seçimler neticesinde kesintisiz on yıl sürecek olan Demokrat Parti (DP) iktidarı başlamıştır. İlk iktidar döneminde önemli gelişmeler yaşanmış olsa da sonraki yıllarda ekonomik sorunlar ve siyasi-toplumsal gerginlikler artmış; ülkede bir kaos ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. İktidara karşı bu dönemde yükselen muhalif sesler, iktidar tarafından sert tedbirlerle bastırılmış ve bu durum, hak ve özgürlüklerin demokratik yollarla kullanılmasında kısıtlamalara yol açmıştır. Sonuçta, 27 Mayıs 1960'ta askeri cunta yönetime el koymuş ve ardından kabul edilen 1961 Anayasası ile temel hak ve özgürlükler teminat altına alınmış; bu hakların kısıtlama koşulları da anayasa ile düzenlenmiştir (Biol, 2012, s. 39).

Modern anayasaların temel olarak iki hususu düzenlediği kabul edilmektedir. Bunlardan birincisi, bir devletin yapısı, nitelikleri ve devlet içindeki yetkilerin paylaşımı, yani siyasi iktidarla ilgilidir. İkincisi ise bireylerin temel hak ve hürriyetleriyle ilişkilidir. Modern anayasaların tümünde olduğu gibi, 1982 Anayasası'nda da esas olarak bu iki husus düzenlenmiştir (Döner, 2023b, s. 89). Anayasacılığın en mühim amacı, siyasi iktidarın yetkilerini sınırlandırmak ve bireylerin temel hak ve hürriyetlerini tanıyıp güvence altına almak iken, 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükler bölümü incelendiğinde, temel yapım amacının otoriteyi güçlendirmek adına hak ve özgürlüklerin ödev, sorumluluk ve yükümlülükler çerçevesinde sınırlandırıldığı görülmektedir (Topuzkanamış, 2019, s. 1767). Anayasa yapım sürecinde çoğulcu anlayışın göz ardı edildiği ve Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenen doğrultuda hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun sonucunda ortaya çıkan anayasa, toplumun tüm kesimlerinin iradesini yansıtmaktan uzak bir mahiyet kazanmıştır.

Türk siyasi tarihinin ilk anayasası olarak kabul edilen 1876 Kanun-u Esasi'den başlayarak 1982 Anayasası'na kadar yapılan tüm anayasalar, iktidar gücünü sınırlandırmayı ve bireyi devlet otoritesine karşı korumayı amaçlamıştır. Ancak 1982 Anayasası ile bu durum tersine dönmüş; özgürlükleri ve demokrasiyi güçlendirmek yerine devlet otoritesini kuvvetlendirmeyi ve iktidarın sınırlarını en aza indirmeyi hedeflemiştir (Tanör, 1994, s. 97). İlk haliyle özgürlükleri kullanılamaz hale getiren 1982 Anayasası'nda, 1987, 1993, 1995, 2001, 2004 ve 2010 yıllarında yapılan değişikliklerle özgürlüklerin genişletilmesi amaçlanmıştır. Ancak son olarak gerçekleştirilen 2017 Anayasa Değişiklikleri ile özgürlükleri genişletme hedefi yerine otoriteyi güçlendirmek tercih edilmiştir (Yokuş, 2020, s. 1).

Araştırmanın Problem İfadesi

Anayasalar, temelde iki ana sütun üzerinde yükselen bir yapıdır. Bu sütunlardan biri, devletin temel yapısı, örgütlenmesi ve işleyişi ile ilgiliyken; diğeri ise haklar ve özgürlüklerle alakalıdır. Başka bir deyişle, anayasalar bir taraftan hakları ve hürriyetleri belirleyip tanıırken ve benimserken; diğ taraftan devletin işleyişinin temel prensiplerini vurgulayarak, devlet organlarının birbirleriyle olan münasebetlerini kurala bağlamaktadır. Anayasaların bu role sahip olması, toplumsal hayatın hukukî bir düzen içinde işlemesinin ön şartıdır. Bu itibarla, anayasacılık hareketlerinin temelinde iki esas ilkenin bulunduğu söylenebilir. Bu ilkeler, siyasî iktidarın yetkilerini sınırlamak ve bireylerin temel hak ve hürriyetlerini tanıyıp güvence altına almaktır.

1982 Anayasası'nın ilk şeklinde, siyasî otoriteyi güçlendirmek gayesiyle temel hak ve hürriyetlerin kullanılamaz hâle getirildiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, müteakip süreçte 1982 Anayasası muhtelif değişikliklere uğramıştır. Nihayetinde, 2017 Anayasa değişikliğine kadar devam eden bu süreç neticesinde, 1982 Anayasası'nın bireylerin temel hak ve hürriyetleri açısından geldiği son durum, bu araştırmanın problem ifadesini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın gayesi, Türk anayasal gelişmelerini bireylere sağladıkları temel hak ve hürriyetler açısından incelemek ve hâlihazırda yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın son hâlini temel hak ve özgürlükler bakımından değerlendirmektir. Araştırmanın kapsamına, Türk tarihinde gerçekleştirilen anayasal gelişmeler dâhil olmakla birlikte, bu gelişmelerin ayrıntılarına girilmeksizin, çalışmanın amacına uygun ölçüde temel hak ve hürriyetler yönünden değerlendirme yapılması hedeflenmektedir. Ayrıca, 1982 Anayasası'nda gerçekleştirilen ve temel hak ve hürriyetler açısından doğrudan ya da dolaylı etkileri bulunan 1987, 1993, 1995, 2001, 2004, 2010 ve 2017 tadilleri (değişiklikleri) temel hak ve hürriyetler açısından ele alınmıştır.

Araştırma Soruları ve Hipotezler

Aşağıda tezin konusuna ilişkin başlangıç aşamasında ortaya çıkan sorular sıralanmaya çalışılmıştır. Araştırma geliştirildikçe bu sorular da paralel bir biçimde olgunlaştırılmıştır.

- Temel hak ve hürriyetlerin anayasacılık hareketleri üzerindeki etkisi nedir?
- Türk anayasal gelişmelerinde temel hak ve hürriyetlere ne ölçüde yer verilmiştir?
- 1982 Anayasası'nın ilk şeklinin temel hak ve hürriyetler yönünden görünümü nasıldır?
- 1982 Anayasası'nda gerçekleştirilen hangi anayasa değişiklikleri temel hak ve özgürlükleri genişletici niteliktedir?

- 2017 anayasa değişikliğinin temel hak ve hürriyetler açısından etkisi hangi yönde olmuştur?

Çalışmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir;

- Temel hak ve hürriyetler, anayasacılık hareketlerinin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır; bu hakların tanınması ve korunması isteği, anayasacılık hareketlerini tetiklemiştir.
- Türk anayasalarında temel hak ve hürriyetler tarihsel süreçte birikimli bir şekilde kendisine yer bulmuştur; erken dönem anayasalarında sınırlı yer bulurken, sonraki anayasalar daha kapsamlı düzenlemeler içermiştir.
- 1982 Anayasası'nın ilk hali, temel hak ve hürriyetlerin kullanımını kısıtlayan ve devlet otoritesini güçlendiren bir yapıya sahiptir.
- 1987, 1993, 1995, 2001, 2004 ve 2010 yıllarında 1982 Anayasası'nda yapılan değişiklikler, temel hak ve hürriyetleri genişletici niteliktedir ve bireylerin özgürlük alanını artırmayı hedeflemiştir.
- 2017 Anayasa değişikliği, temel hak ve hürriyetleri genişletmek yerine, yürütme erkinin yetkilerini artırarak bu hakların kullanımını dolaylı olarak sınırlamıştır.

Araştırmanın Önemi

Modern anayasalar, devlet iktidarını sınırlamanın yanı sıra, bireylerin sahip oldukları temel hak ve hürriyetleri açıklayan, bu hak ve hürriyetlerin nasıl kullanılacağını gösteren ve devlet karşısında bireylerin hak ve hürriyetlerini güvence altına alan temel hukukî araçlardır. Bu sebeple, muhtelif değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelen ve hâlen yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetler açısından kazandığı son görünümü bilmek hem hukuk bilimi açısından hem de toplumsal bilinç açısından büyük önem taşımaktadır.

Bugün sahip olduğumuz anayasal kazanımların, tarihsel bir birikimin sonucu olduğu düşünülürse, tarih boyunca Türk tarihinde gerçekleştirilen anayasal gelişmelere bir bakış atmak, çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Çünkü bu tarihsel perspektif, günümüzdeki hak ve hürriyetlerin kökenlerini ve evrimini anlamamızı sağlayarak, araştırmanın derinliğini ve kapsamını genişletmektedir. Ayrıca, yürürlükte bulunan 1982 Anayasası üzerinde temel hak ve hürriyetlere yönelik yapılan değişikliklerin incelenmesi, bundan sonraki anayasal gelişmeler hakkında öngörülerde bulunabilmemiz açısından da elzemdir. Bu değişikliklerin analiz edilmesi, gelecekteki hukuki düzenlemeler ve reformlar için bir temel teşkil etmekte ve çalışmanın önemine vurgu yapmaktadır. Böylelikle, araştırma yalnızca mevcut durumu tespit etmekle kalmayıp, aynı zamanda geleceğe yönelik çıkarımlar yaparak literatüre özgün bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırma Metodolojisi

Bu çalışma, muhtelif değişikliklere uğrayarak günümüze kadar ulaşan ve halen yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetler açısından büründüğü son görünümü açıklamaya yöneliktir. İlk olarak Anayasa kavramının terminolojisine bakılmış, ardından Anayasa kavramı tanımlanmıştır. Anayasaların özünün anlaşılması için anayasacılık kavramı ile insan hakları kavramına da bir nazar atılmak suretiyle, bu ifadelerin hangi anlama geldikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Türk siyasi hayatında gerçekleşen anayasal gelişmeler incelenmiştir. Münhasıran 1982 Anayasası'nda gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda konu ile ilgili literatür taraması yapılmış, tarihsel karşılaştırma yöntemi de kullanılarak tarama/değerlendirme metodundan yararlanılmıştır. Veri toplama tekniği olarak yazılı eserler incelenmiştir. Anayasa değişiklikleri üzerine yapılan çalışmalar ve Anayasa metinlerinin bizatihi kendileri çalışma kapsamında kullanılmıştır.

Sınırlılıklar

Çalışma için literatür taraması yapılırken konuyla ilişkili yazılı belgeler (makale, tez, kitap vb.) taranarak değerlendirmeler yapıldığından anayasal gelişmelerin içinde doğduğu dönemlerin toplumsal özellikleri tam olarak yansıtılamamıştır. Bu durumun en önemli sebebi ayrıntıya girerek konunun dışına çıkma endişesidir. Ayrıca 1982 Anayasası'nda gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri arasında yalnızca temel hak ve hürriyetler açısından doğrudan ya da dolaylı etkileri bulunduğu düşünülen anayasa değişiklikleri incelenmiştir.

1. ANAYASA, ANAYASACILIK VE İNSAN HAKLARI KAVRAMLARI

1.1. Anayasa Kavramı

Anayasa kavramının tam anlamıyla idrak edilebilmesi için öncelikle anayasayı bir gereksinim olarak ortaya çıkaran sebeplerin bilinmesi gerekmektedir. Devlet kavramının henüz gelişmediği döneme, "doğal dönem" adı verilmektedir. Bu doğal dönemde anayasa kavramı bir ihtiyaç olarak tezahür etmemiştir. İlk çağlarda devlet kavramının henüz oluşmadığı toplumlar, kaos ve benzeri çeşitli sebeplerden ötürü devletli toplum yapısına geçiş yapmışlardır. Devletli toplum yapısının ortaya çıkmasındaki esas neden, toplulukları teşkil eden bireylerin örgütlü ve muntazam bir işleyiş içinde bulunma gereksinimidir (Kubalı, 1969, s. 1).

Devletin kurulmasının ardından, anayasa ihtiyacı gündeme gelmiştir. Devletin ortaya çıkışı, devletin ve onun elinde bulundurduğu yetkilerin kullanımının denetlenmesini zorunlu kılmıştır. Ancak bu kolay bir süreç değildir. Kuvvet kullanma yetkisine sahip olanların, bu gücü kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarını engelleyecek bir denetim mekanizmasına ihtiyaç duyulmuştur (Ulu, 2018, s. 4).

Anayasacılığın esası, devletin sınırlandırılması ve yurttaşların temel hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınmasıdır. Devletin gücünü sınırlamak ve böylece bireylerin temel hak ve hürriyetlerini korumak amacıyla anayasa kavramı geliştirilmiştir (Güneş, 2020).

Anayasa kavramı, 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. İlk anayasa olarak 1787 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Anayasası kabul edilmektedir. 1791 Fransız Anayasası ise ikinci anayasa olarak bilinmektedir. Bu anayasalardan sonra diğer memleketlerin anayasaları da ortaya çıkmaya başlamıştır (Gözler, 2015, s. 16).

ABD ve Fransa'dan önce hiçbir devletin anayasaya sahip olmadığını iddia etmek doğru değildir. Sümer kralı Urukagina'nın M.Ö. 2300 yılında mer'i hale getirdiği anayasa tarihte önemli bir yere sahiptir. Atinalılar, Romalılar, Cermenler, Medineliler gibi kavimler bu anayasal vesikaları benimsemiş ve kendi anayasalarını yürürlüğe koymuşlardır. Marino'nun altı kitaptan müteşekkil "Leges Statutae Republicae Sancti" adlı anayasası da mühim bir misaldir. 1300 tarihli "Statuti Comunali" esas alınarak ve İmparator Justinianus'un Codex'inden esinlenerek 1600 yılında Latince yazılmış olan bu anayasa büyük ölçüde halen tatbik edilmektedir. Tarihte bilinen diğer önemli anayasalar arasında; 1639 Kuzey Amerika Anayasası, 1653 İngiliz Hükümet Belgesi, 1657 İngiliz Naçiz Tavsiye ve Dilekçe, 1710 Pylyp Orlyk Anayasası, 1755 Korsika Anayasası ve 1772 İsveç Anayasası sayılabilir. Ancak 1787 ABD Anayasası'nın, günümüzde kabul edilen anlamda ilk anayasa olduğu yaygın bir görüş olarak kabul edilmektedir (Tulinay, 2011, s. 196).

1.1.1. Terminoloji ve Tanım

1.1.1.1. Terminoloji

Anayasa teriminin ne anlama geldiğini anlayabilmemiz için ilk önce bu terimin etimolojik kökenini incelememiz gerekir. Anayasa kavramının hangi anlama geldiği tam olarak anlaşılmadan sıhhatli bir anayasal etüt yapılması olanaksızdır. Bu nedenle ilk olarak anayasa teriminin etimolojik kökeninden söz etmek elzemdir.

Bir devletin başta temel teşkilat yapısını olmak üzere, bu teşkilat yapısı içerisinde yer alan organların kuruluş ve işleyişini, birbirleriyle ilişkilerini, devlet ile kişiler arasındaki ilişkileri, bilhassa devlet karşısında kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin neler olduğunu belirleyen kurallara, batılılar Latince kökenli bir terim olan “constitution” adını vermektedirler. Constitution terimi, kuruluş, oluşum, teşkilat, birlikte kurma gibi muhtelif anlamlara gelmektedir (Döner, 2023a, s. 32). Günümüzde constitution terimi, Türkçeye “anayasa” olarak çevrilmiştir. Ancak terimin belirtilen muhtelif anlamlarına bakıldığında “yasa” (kanun) sözcüğünü içermediği görülmektedir (Atar, 2019, s. 23). Bu hususla ilişkili olarak Soysal, “anayasa deyince birleşen sözcüklerin zoruyla, öbür yasaların anası olan, onlara kaynaklık eden bir yasa geliyor aklımıza” şeklinde bir söylemde bulunmuştur (Soysal, 1993, s. 21). Latince kökenli constitution yerine İngilizcede constitution, İspanyolcada constitucion, Almancada constitution ve aynı anlama gelen verfassung, Fransızcada constitution ve İtalyancada costituzione kelimeleri kullanılmaktadır (Döner, 2023a, s. 32).

Ana ile Yasa kelimelerinin bir araya getirilmesiyle Türk diline kazandırılan anayasa kavramı, Türk hukuk düzenine girmesinden itibaren muhtelif biçimlerde kullanılmıştır. Bu kullanımlar, “teşkilat-ı esasiye”, “esas teşkilat”, “esasi”, “esasiye”, “ana tüze”, “esasiye”, “ana” (hukuk), “devlet ana” (hukuku) şeklindedir (Turinay, 2011, s. 272-273). Anayasal tarihimize baktığımızda constitution kavramı yerine Kanun-u Esasi (1876), Teşkilat-ı Esasi (1921 ve 1924), Anayasa (1961 ve 1982) kullanımları görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yürürlüğe girmiş olan Kanun-u Esasi temel kanun, daha sonra yürürlüğe girmiş olan Teşkilat-ı Esasiye ise esas teşkilat, temel kuruluş anlamına gelmektedir. Anayasa sözcüğü ise 1945 yılında 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Türkçeleştirilmesi sonucunda ana ve yasa sözcüklerinin bir araya getirilmesi ile dilimize girmiştir (Teziç, 2009, s. 142).

Türkçede anayasa, Batı dillerinde ise constitution kelimesi ile ifade edilen kavram ile bir ülkenin anayasal sistemini belirleyen normlar bütünü anlatılmaktadır. Asıl anlamı temel kuruluş olan constitution kavramı yasa sözcüğünü içermediği için Türkçede ilk dönemlerde kullanılan esas teşkilat terimi constitution sözcüğünü daha iyi karşılamaktadır. Buna karşılık dilimize iyice yerleşmiş olan anayasa sözcüğü, mana itibarıyla bir yasa türünü değil, temel kuruluş manasına gelen constitution sözcüğü yerine kullanılmaktadır (Atar, 2012, s. 3). Gözler, anayasa teriminin bu şekildeki kullanımı hususunda Profesör Başgil’in “galat-ı meşhur fasih-i mehcordan evladır” (yaygın yanlış terkedilmiş doğru sözden daha üstündür) dediğini aktarmaktadır. (Aktaran, Gözler, 2007, s. 9).

1.1.1.2. Tanım

Anayasa hukukçularının yapıtları incelendiğinde, anayasa kavramının muhtelif açılardan ele alındığı görülmektedir.

Kelime anlamı olarak anayasa temel yasa anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla anayasa, ülkedeki yürürlükte bulunan tüm hukuk kurallarının temelinde ve üzerinde yer almaktadır. Temel yasa ifadesinden anayasanın tüm hukuk kurallarının içinde yer aldığı bir belge olduğu kanısına ulaşılmamalıdır. Anayasa, kanunların ve diğer tüm hukuk kurallarının dayanağı olup kanunlar güçlerini anayasadan almaktadırlar (Batum, 2009, s. 1).

Anayasalar farklı yönlerden sınıflandırılmakta ve buna göre de muhtelif biçimlerde tanımlanmaktadırlar. Bu açıdan Gülsoy anayasaların biri hukuki-teknik, diğeri de siyasi olmak üzere iki temel anlamından bahsetmektedir. Ona göre hukuki-teknik anlamıyla bir anayasa devletin statüsünü göstermektedir. Bu anlamıyla anayasalar devlete ilişkin olarak; devletin siyasi yapısı, iktidarın kaynağı, kullanılışı ve yetkileri, devletin şekli, hükümet şekli, devlet organlarının oluşumu, yetkileri ve bunların arasındaki ilişkiler gibi başlıca hususları içinde barındırmaktadır (Gülsoy, 2012, s. 4). Anayasaların siyasi anlamı ise, 17-18. yüzyıl Batı aydınlanmasının bir sonucu olarak beliren modern bir olgudur. Çoğunlukla anayasal düzenlemeler hukukun adalete bağlı kalmasını temin edecek şartları yaratma çabasını taşımaktadır (Gülsoy, 2012, s. 5-6). Gülsoy'un ifadesiyle "anayasalar siyasi yaşamın aktörleri değil, hakemleri olarak tarih sahnesine çıkmışlardır" (Gülsoy, 2012, s. 6).

Erdoğan anayasanın üç farklı anlamı olduğunu söylemektedir. Erdoğan'a göre, üstün hukuk gücüne haiz olan bir metni belirtmesi anayasanın ilk anlamıdır. Anayasanın ikinci anlamının ise ülkedeki yürürlükte bulunan devlet sisteminin belirtildiği bir anlam biçiminde yaşayan anayasa şeklinde kullanıldığını söylemektedir. Nihayet anayasanın üçüncü anlamının sınırlı devlet anlayışını yansıttığını ifade etmektedir (Erdoğan, 2015, s. 2).

Eroğul anayasa teriminin geniş ve dar olmak üzere iki anlamından söz etmektedir. Eroğul'a göre geniş anlamda anayasa, devletin bulunduğu her yerde siyasal işlevin uymak zorunda olduğu kuruluş ve işleyiş kurallarının tümünü ifade etmektedir. Bu bakımdan anayasa ana kuruluş anlamına gelmektedir. Ona göre anayasanın dar anlamı, Türkçede "ana kanun" içeren belge şeklindeki kullanımdır. Bu kullanıma göre anayasa, devlet yaşamının bağlı bulunduğu kuralları içeren temel belgedir (Eroğul, 2014, s. 16-17).

Tunç, anayasanın, geniş anlamda anayasa ve dar anlamda anayasa olmak üzere biçimsel olarak iki anlamı olduğunu ifade etmektedir. Bir devletin ana kuruluşunu ve bu kuruluşun işleyişini düzenleyen kurallar bütününe geniş anlamda anayasa denirken bu kuralların resmi bir metin içerisinde tanzim edilmesi sonucunda oluşturulan belge dar anlamda anayasa biçiminde kabul edilmektedir (Tunç, 1999, s. 3).

Muhtelif açılardan yapılmış anayasa kavramı tanımlarından bir diğeri de Nohutçu tarafından yapılan tanımdır. Bu tanıma göre anayasa, devletin temel kurumlarını, organlarını, ana erklerini, teşkilatlanmasını, yapı, işleyiş ve ilişkilerini, sözün özü, devletin hukuki statüsünü belirleyen, devlet vatandaş ilişkilerinin dayanacağı temel ilkelerin ne olduğunu gösteren, yönetilenlerin temel hak ve hürriyetlerini tanzim eden ve devletin saldırı ve ihlallerine karşı hukuki güvenceler ve korumalar temin eden hukuki kurallar bütünü şeklindedir (Nohutçu, 2022, s. 5).

Çam, anayasanın, siyasal iktidarların tespit edilmesi, tespit edilmiş olan bu iktidarların bir teşkilat halinde örgütlenmeleri ve bu iktidarların çalışmalarına ilişkin kuralların toplamı olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında anayasa, birey hakları ve hürriyetlerinin iktidar karşısında teminat altına alınması suretiyle iktidarı sınırlayan belgedir. Ayrıca Çam geniş anlamda anayasa ve dar anlamda anayasa ifadelerine de değinmektedir. Ona göre geniş anlamda anayasa, devletin temel anlamdaki yapısı, kuruluşu ve işleyişinin düzenlenmesi için oluşturulan kuralların tümüdür. Dar anlamda anayasayı tanımlarken hukuksal olan ya da hukuksal olmayan kurallar biçiminde bir ayrıma gitmeyerek, bir veya birkaç belgede tedvin edilmiş hukuksal kuralların bütünü şeklinde bir söylemde bulunmuştur (Çam, 2011, s. 3).

Sancar (2008, s. 1) yapmış olduğu anayasa tanımında, anayasanın siyasal ve toplumsal yapıya ilişkin temel tercihlerin açık kurallar halinde yer aldığı üstün hukuksal belge olmasından mütevellit anayasayı siyasal hukuk olarak adlandırmaktadır.

Gözler açısından en yalın haliyle anayasa, kanunların anası ya da ana kanun anlamlarına gelmektedir. Bunun yanında Gözler anayasanın maddi ve şekli anlamdaki tanımlarından söz etmektedir. Ona göre maddi anlamda anayasa, devletin temel organlarının kuruluşunu, işleyişini belirten hukuk kurallarının bütünüdür. Gözler, normlar hiyerarşisinde en üst basamakta yer alan ve değiştirilmesi normal kanunlardan güç olan kuralların bütünü için ise şekli anlamda anayasa tanımını kullanmaktadır (2019, s. 18-19).

Teziç'in anayasa tanımı ise şu şekildedir; “anayasa bir devletin temel yapısını, kuruluşunu, iktidarın devrini ve devlet iktidarı karşısında bireylerin özgürlüklerini düzenleyen bir belgedir”. Bu tanıma ek olarak Gözler gibi Teziç de anayasanın maddi ve şekli anlamlarına ilişkin düşünceler ileri sürmüştür (2016, s. 10). Teziç'in ifadesiyle maddi anlamda anayasa şu şekilde tanımlanmaktadır; “belli bir devletin siyasi yapısı, iktidarın kullanılışı, yetkileri ve birey hürriyetleri ile ilgili kuralların bütünü ifade eder” (2016, s. 171). Teziç'in şekli anlamda anayasaya ilişkin görüşü de şu şekildedir; “başkaca hukuki işlemlerden, örneğin kanunlardan farklı usullere uyularak yapılan ve değiştirilen metindir” (2016, s. 172).

Farklı bakış açılarını yansıtan anayasa tanımları bulunmakla beraber bu tanımları Gözler ile Teziç'in yapmış oldukları farklı iki paradigmatik anayasa tanımı altında toplamak mümkündür. Zira

Gözler anayasayı salt biçimsel (şekil) unsurları itibariyle tanımlarken, Teziç anayasayı içeriksel (maddi) unsurları itibariyle tanımlamaktadır.

Görüldüğü gibi anayasa kavramı hakkında yapılmış birçok farklı tanım bulunmaktadır. Bu tanımlardan herhangi birinin seçilip genel anlamda bir tanım olarak kabul edilmesi oldukça güçtür. Yapılmış her bir tanım, anayasaların önemli birer özelliğine dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

1.1.2. Anayasa Türleri

Önceki başlıkta anayasa kavramının muhtelif açılardan yapılmış tanımları belirtilmiş ve bu tanımlardan herhangi birinin seçilip tek ve mutlak bir anayasa tanımı yapılmasının güçlüğünden söz edilmişti. Buna mukabil anayasalar farklı uygulamalar şeklinde muhtelif türlerde ortaya çıkmaktadır.

Maddi-Şekli anlamda anayasa, Yazılı-yazılı olmayan anayasa, yumuşak-katı anayasa, ideolojik-faydacı-kazuistik anayasalar bulunmaktadır. Bu başlık altında, belirtilen anayasa türleri açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1.2.1. Maddi Anlamda Anayasa- Şekli Anlamda Anayasa

Pozitif hukuk kuralları iki şekilde tanımlanabilir. Bunlardan birincisi kuralın içeriği ile ilgili tanımlamadır. Kuralın hangi düzenlemelere yer verdiği, içeriğinde neyi barındırdığı, konusunun ne olduğu hep bu birinci tanımlama ile ilgili hususlardır. Bu tanıma maddi tanımlama denir. İkinci tanımlama biçimi, o kuralın hangi usullere uyularak kim tarafından yapıldığına ilişkin tanımlamadır. Bu tanımlamada içerik ön planda değildir. Bu ikinci tanıma da şekle göre tanımlama denilmektedir. Anayasalar da ülke içinde geçerli temel hukuk kurallarıdır. Bu yönüyle anayasalar da bu iki tanımlama biçimine göre sınıflandırılabilir. Sözün özü, anayasaları içerik ve yapılış usulleri yönünden iki sınıfa ayırmak mümkündür. Anayasalar içerik açısından tanımlandığında maddi anlamda anayasa, yapılış usulleri yönünden tanımlandığında ise şekli anlamda anayasa söz konusu olur (Batum, 2009, s. 7-8).

Döner, anayasa kavramının biri maddi diğeri de şekli olmak üzere iki farklı anlamda kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca öğretide bu kullanımlar yerine geniş ve dar anlamda anayasa tabirlerinin de kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre maddi (geniş) anlamda anayasa, bir devletin yapısı, nitelikleri, devletin temel organlarının kuruluşu ve işleyişini, bu organların birbirleriyle karşılıklı ilişkilerinin nasıl olduğunu, kişilerin temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen hukuk kurallarının ve kurumlarının bütününe ifade etmektedir. Bir kuralın maddi anlamda anayasa kuralı olup olmadığını anlamak için kuralın içeriğine bakılır. Eğer bir kural devlet, devletin organlarının kuruluşu veya işleyişi ya da kişilerin hak ve hürriyetleri ile ilişkili ise kuralın adının ne olduğuna, kim tarafından konulduğuna, yazılı veya yazısız olduğuna bakılmaksızın maddi (geniş) anlamda anayasa kavramını içinde kabul edilir (Döner, 2023a, s. 40-41).

Şekli anlamda anayasa kavramına baktığımızda durumun maddi anlamda anayasa kavramından farklı olduğunu söyleyebiliriz. Şekli anlamda anayasa kavramından söz edebilmek için hukuk

kurallarının kanunlardan ve diğer hukuk kurallarından farklı olarak “anayasa” adı verilen hukuk metni altında tanzim edilmesi gerekir (Terzioğlu, 2009, s. 1).

1.1.2.2. Yazılı Anayasa- Yazılı Olmayan/Teamüli/Geleneksel Anayasa

Anayasa olarak adlandırılan hukuk metni altında yürürlüğe giren hukuksal düzenlemelere yazılı anayasa denir. Bunun yanında İngiltere örneğinde olduğu gibi anayasal kuralların asırlar süren uygulamalar neticesinde tezahür ettiği ve hukuk kurallarının anayasa adı verilen bir hukuk metni altında derlenmediği anayasa türü vardır. Bu anayasa türüne de yazılı olmayan-teamüli-geleneksel anayasa adı verilir (Terzioğlu, 2009, s. 2).

Yetkili bir kurum tarafından anayasada bulunması gerektiği düşünülen hukuk kurallarının belli bir belgede derlenmesi neticesinde tezahür eden yazılı metin yazılı anayasa olarak ifade edilir. Bu yönüyle yazılı anayasa için kâğıt üzerinde yazıyla ifade edilmiş anayasa da denilebilir (Gözler, 2019, s. 54).

Yazılı anayasaların amacı, yönetenlerin yetkilerini kısıtlamak ereğiyle birtakım kurallara bağlamak ve yönetilenlerin haklarını ve hürriyetlerini açık ve net kurallarla teminat altına almaktır. Bu açıdan yazılı anayasalarda kuralların açık ve net olması önemlidir (Özer, 2016, s. 17-18). ABD’nin 1787 tarihli Amerikan Federasyon Anayasası ilk yazılı anayasa olarak kabul edilir (Çam, 1984, s. 140). Bir anayasanın yazılı anayasa olarak kabul edilmesi için tek bir metin belgesi içinde derlenmiş olan kuralları olması şeklinde bir mecburiyet olduğu söylenemez. Fransa’nın Üçüncü Cumhuriyet Anayasası bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir (Teziç, 2016, s. 176).

Yazılı anayasanın karşıtı olarak adlandırabileceğimiz yazılı olmayan anayasa, teamüli anayasa veya geleneksel anayasa şeklinde de ifade edilebilir. Bu şekilde adlandırılan anayasalar, toplum içinde uzun bir zaman boyunca ve kesintisiz olarak yinelenen ve bağlayıcı olduğu yönünde bir kanı yerleşmiş olan uygulamalardan oluşur (Gözübüyük, 2009, s. 5). Devletin temel teşkilatı hakkındaki kuralların resmi ve yazılı bir belgede derlenmediği anayasalar yazılı olmayan anayasa şeklinde tanımlanır. Bahsedilen bu kurallar ülkede yerleşik halde bulunan geleneklerin sözlü yolla kendinden sonra gelecek nesillere aktarılmasıyla varlık kazanmaktadır. Yazılı olmayan anayasa türünün en önemli örneği İngiliz Anayasası’dır (Yılmaz, 2007, s. 8).

Yazılı olmayan anayasa hakkında yapılan tanım tam manasıyla doğru kabul edilemez. Zira sözü edilen bu anayasalar mahkeme içtihatları ve sürekli tekrarlanan uygulamalar neticesinde zuhur eden anayasalardır. Bununla beraber birtakım yazılı kaynakları da mevcuttur. Teamüli anayasaya haiz olan İngiltere’de, anayasa hukukunu alakadar eden pek çok konu hakkında parlamento tarafından yapılan ve temel kanun vasfına haiz belgeler bulunmaktadır (Gözübüyük, 2009, s. 6).

1.1.2.3. Yumuşak-Katı/Sert Anayasa

Anayasa türlerinden bir diğeri de bükülgen-bükülmez veya yumuşak-katı/sert anayasa biçimindeki ayrımdır. Bu anayasa türleri anayasaların değiştirilme biçiminden doğmaktadır (Terzioğlu, 2009, s. 2). Anayasalar değiştiriliş usullerine göre ikiye ayrılabilir (Gözler, 2015, s. 14).

Bir devlette o an yürürlükte bulunan normal kanunlarla aynı usullerle ve aynı organlarla değiştirilebilen anayasalar yumuşak anayasa olarak adlandırılır. Yazılı olmayan anayasalar yumuşak anayasa olarak nitelendirilir. Bunun yanında yazılı olduğu halde içerisinde değişiklik usullerini barındırmayan anayasalar da yumuşak anayasadır. İngiltere Anayasası, 1967 Irak Anayasası, 1963 Singapur Anayasası yumuşak anayasalara örnek olarak verilebilir (Güler, 2007, s. 39). Anayasal tarihimizdeki tek yumuşak anayasa niteliği gösteren anayasa 1921 Anayasası'dır. Bu anayasa dışında bugüne kadar teşkil edilen tüm anayasalarımız katı-sert anayasa niteliğindedir (Turhan, 1994, s. 12). Değiştirilmesi için normal kanunlardan daha farklı ve özel bir usule ihtiyaç duyulan anayasalar, katı/sert anayasa şeklinde tanımlanır. Katı anayasalara birkaç istisna dışında yazılı anayasalar örnek olarak gösterilebilir. Katı anayasalar değiştirilme usullerini kendi metinleri içinde barındırırlar. Ancak anayasa metni içinde bulunan değiştirilme usulünün normal kanunları değiştirme usulünden farklı bir usul olarak belirlenmesi mecburidir. Bunun aksi bir durumda bahse konu olan anayasanın katı bir anayasa olduğundan söz edilemez (Gözler, 2009, s. 15-16).

Bir anayasanın katı-sert anayasa olabilmesi için ihtiyaç duyulan temel düzenlemeler; “değişiklik için gerekli teklif ve kabul yeter sayılarının yükseltilmesi, değişiklik sürecinin uzatılması, bazı durumlarda değişikliğe gidilememesi, değişiklik için ayrı bir kurucu meclis oluşturulması, değişikliğin onay için referanduma sunulması ve anayasanın kimi maddelerinin değiştirilmesinin tamamen yasaklanması” (Gözübüyük, 2009, s. 7)” şeklinde sayılabilir.

1.1.2.4. İdeolojik-Faydacı-Kazuistik Anayasa

İdeolojik anayasa, belli bir ideoloji etrafında toplumun inşası ereği taşıyarak ortaya çıkan anayasalardır. Bu tür anayasaların temel amacı toplumun bir ideoloji veya ideal etrafında dönüşümünü gerçekleştirmektir. Bu tür anayasalar genel itibarı ile toplum mühendisliği amacı güttüğünden uzun ve ayrıntılı bir şekilde tanzim edilirler. Sosyalist ideallerle hazırlanan 1917 Meksika ve 1979 Portekiz anayasaları ideolojik anayasalara örnek olarak verilebilir (Gözler, 2015, s. 11). Erdoğan'ın ifadesiyle “Türkiye'nin 1982 tarihli anayasası da ideolojik bir anayasadır ve nispeten uzundur” (Erdoğan, 2015, s. 66).

Faydacı/çerçeve anayasa, Herhangi bir ideolojik kaygı taşımayan ve tarafsız bir özellik gösteren anayasadır. Bu tür anayasalar ideolojik bir amaç gütmazler. Faydacı anayasalar, siyasi hayatı ve devletin işleyişini düzenlemeye çalışırlar. Tüm siyasi görüşlere aynı biçimde rekabet edebilecekleri bir ortam sağlamaya çalışmaya yönelik bir çerçeve çizmeye çalışmalarından dolayı bu tür anayasalara çerçeve anayasa da denilmektedir. Çerçeve anayasalar toplum mühendisliği amacı gütmazler. Bu yönüyle bu

anayasalar içlerinde fazla ayrıntılı ve uzun düzenlemeler barındırmadıkları için kısa anayasalardır (Gözler, 2015, s. 11).

Kazuistik anayasa çerçeve anayasanın aksine ayrıntılı ve uzun hükümler içeren anayasa türüdür. Bu bakımdan aşırı düzenleyici anayasa olarak da bilinir. Kazuistik anayasalarda her durum en ayrıntılı biçimde kurallarla çözülmeye çalışılır. Bu anayasalarda hâkimlere takdir salâhiyeti tanınmaz. Bu anayasa modeli kendine pek fazla taraftar bulamamış olsa da bugün bazı anayasalar siyasal istikrarı sağlamak ve geleceğe yönelik hedefler belirleyebilmek amacıyla ayrıntılı kuralları barındırabilmektedirler. Bu amaçla tanzim edilen anayasalar da aşırı düzenleyici anayasalar şeklinde adlandırılabilirler (Atar, 2012, s. 5).

1.1.3. Anayasaların Yapım Gerekçeleri

Günümüz toplumlarının bir anayasa yapmaları ya da halen yürürlükte olan anayasalarının yerine yeni bir anayasa yapmalarının pek çok sebebi olabilir. Ancak unutulmamalıdır ki bizatihi anayasa yapmak bir toplum için başlı başına büyük bir önem arz etmektedir. Anayasaların toplumları düzenleyici işlevleri bulunmaktadır. Bu yönüyle anayasa yapım sürecini gerektiren özel şartların her zaman var olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu bu özel şartlar bir toplumsal yıkımın ardından vücut bulan beyaz bir sayfa açma arzusu olarak tanımlanabilir (Erdoğan, 2015, s. 44).

Anayasa yapımının gerekçesi olarak, ülkelerin kendine özgü koşulları altında ortaya çıkan yeniden başlangıç yapma arzusu, yeniden bir anayasa yapma biçiminde olabileceği gibi, yürürlükteki anayasada radikal değişiklikler yapmak biçiminde de olabilir. Yeniden başlangıç yapma arzusunu doğuran koşullar hakkında bir genelleme yapılabilir. Bu koşullardan başlıcaları; yeni bir devletin kurulması (1787 ABD Anayasası), bir ülkenin bağımsızlığına kavuşması (1924 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası), ihtilal, devrim ve darbe sonucu ülkede rejimin değişmesi ya da kesintiye uğraması (1961 ve 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları), savaştaki mağlubiyetin hükümet sistemini bozması (1958 Fransız Anayasası), ağır sosyal, siyasi, ekonomik ve askeri krizler (1975 Yunanistan Anayasası) şeklinde sıralanabilir (Gülsoy, 2012, s. 7).

Toplumların anayasa yapımının demokratikleşme ile de ilişkisi bulunmaktadır. Söylenebilir ki, istikrarlı bir demokrasinin var olması için bir anayasaya, daha doğru bir ifadeyle anayasal bir demokrasiye gereksinim duyulduğu gözlenmektedir (Özbudun, 1993, s. 50-51).

Toplumların yeni bir anayasa yapma ihtiyacı duymasına muhtelif özel şartlar gerekçe olarak gösterilse de herhangi bir özel şart olmaksızın da bir toplum normal bir dönemde de yeni bir anayasa yapma ihtiyacı duyabilir. Bu durma herhangi bir gerekçe bulunmadığı halde İsveç'in 1975 yılında ve Finlandiya'nın 2000 yılında anayasalarını yenilemiş olmaları örnek olarak verilebilir (Erdoğan, 2015, s. 45).

1.1.4. Kurucu İktidar Kavramı (Asli Kurucu İktidar ve Tali Kurucu İktidar)

Yukarıda öz olarak toplumların anayasa yapım gerekçeleri ifade edilmişti. Sözü edilen bu gerekçeler ışığında anayasaların iki şekilde vücut bulduğundan söz edilebilir. İlk durumda, o ana kadar bir anayasaya sahip olmamış bir toplumun bir anayasa yapması ya da var olan anayasayı yürürlükten kaldırarak (ilga ederek) yeni bir anayasa yürürlüğe konulması söz konusudur. İkinci durumda ise, halen yürürlükte bulunan bir anayasanın bir ya da daha fazla maddesinin değiştirilmesi söz konusudur. Bu şekilde anayasaları yapan ve değiştiren iktidarlara kurucu iktidar adı verilmektedir (Gözler, 2016). Bu açıdan iki tür kurucu iktidarın varlığından bahsedilebilir. Bunlar; asli kurucu iktidar ve tali kurucu iktidar şeklinde söylenebilir (Aktaş, 2021, s. 8).

Daha önceden belirlenmiş herhangi bir hukuk normu ile bağlı ve sınırlanmış olmayan, bir devleti yahut bir siyasi/hukuki sistemi ihdas eden ve bunu gerçekleştirmek için ilk kez anayasayı yapan ya da var olan anayasayı ilga edip tamamen yeni baştan bir anayasa yapan iktidar, asli kurucu iktidar şeklinde tanımlanmaktadır. Asli kurucu iktidarın sınırsız ve hukuk dışı olduğu söylenmektedir. Tali kurucu iktidar ise, bir ülkenin anayasasını, o anayasanın öngördüğü kurallara ve sınırlara riayet ederek değiştiren iktidar olarak adlandırılmaktadır. Tali kurucu iktidar, türev, türevsel ya da ikincil kurucu iktidar olarak da bilinmektedir (Gülsoy, 2012).

Çalışmanın mahiyeti gereği asli kurucu ve tali kurucu iktidar hakkında teferruatlı bilgi verilmeyecektir. Asli kurucu iktidarın ilk kez bir anayasa yapan yahut mevcut bir anayasayı yürürlükten kaldırmak marifetiyle yeni bir anayasa yapma gücüne haiz olan bir iktidar olduğu ve tali kurucu iktidarın da var olan bir anayasanın yine o anayasada öngörülen kurallar ve sınırlar içinde kalınarak değiştirme gücüne haiz olan bir iktidar olduğunun bilinmesi yeterli olacaktır.

1.1.5. Anayasa Değişikliği ve Önemi

Anayasa değişikliği, bir ülkenin temel hukuk metni olan anayasanın, belirli maddelerinin değiştirilmesi, kaldırılması veya yeni maddeler eklenmesi sürecidir. Bu süreç, genellikle ülkenin hukuk sistemine, siyasi yapısına ve toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenir. Anayasa değişiklikleri, toplumun değişen ihtiyaçlarına ve taleplerine yanıt vermek, demokratik kurumları güçlendirmek ve hukukun üstünlüğünü sağlamak amacıyla gerçekleştirilir.

1.1.5.1. Anayasa Değişikliği Nedenleri

Anayasa değişiklikleri, çeşitli nedenlerle gündeme gelebilir. Toplumun değişen dinamiklerine ve siyasi taleplerine yanıt vermek amacıyla anayasa tadilleri yapılabilir. Bu değişiklikler, toplumun beklentilerini karşılamak ve devletin bu beklentilere uygun hareket etmesini sağlamak adına büyük önem taşır. Mevcut anayasanın kifayetsiz veya çelişkili hükümlerinin düzeltilmesi zarureti de anayasa değişikliklerinin temel nedenlerinden biridir. Hukukun üstünlüğünü korumak ve adaletin sağlanması için anayasanın bu tür eksikliklerinin giderilmesi gereklidir.

Demokratik müesseseleri takviye etmek ve vatandaşların haklarını muhafaza etmek amacıyla yapılan anayasa tadilleri, demokratikleşme sürecinin bir parçasıdır. Bu değişiklikler, toplumun genel refahını artırmak ve demokratik nizamın temellerini sağlamlaştırmak için elzemdir. Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinde aday ülkelerden istenen anayasal reformlar, AB uyum sürecinin önemini vurgular. Bu reformlar, aday ülkelerin AB üyeliğine uygun hale gelmesi ve beynelmilel standartlara uyum sağlaması için zaruridir.

1.1.5.2. Anayasa Değişikliği Süreci

Anayasa değişikliği süreci, genellikle belirli bir prosedüre tabidir ve bu prosedür anayasanın kendisinde yer alır. Türkiye'de anayasa değişikliği süreci, 1982 Anayasası'nın 175. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, anayasa değişiklik teklifleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının en az üçte biri tarafından yazılı olarak yapılabilir ve meclis üye tam sayısının beşte üçü ile kabul edilmelidir (Yılmaz, 2018). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre, Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları, yeniden değerlendirilmek üzere TBMM'ye iade etme yetkisine sahiptir. İade edilen kanunun TBMM tarafından tam üye sayısının üçte ikisi olan 400 milletvekilinin oyuyla aynen kabul edilmesi durumunda, Cumhurbaşkanı bu kanunu halkoyuna sunabilir.

TBMM'de, tam üye sayısının beşte üçü olan 360 milletvekili ile tam üye sayısının üçte ikisi olan 400 milletvekili arasında bir oy oranıyla kabul edilen anayasa değişikliği kanunları ise, Cumhurbaşkanı tarafından TBMM'ye geri gönderilmediği takdirde, halkoyuna sunulmak üzere Resmi Gazete'de yayımlanır.

Anayasa değişikliğine dair kanunların veya gerekli görülen maddelerinin doğrudan TBMM tarafından kabul edilmesi veya Cumhurbaşkanı'nın iadesi üzerine TBMM tam üye sayısının üçte iki çoğunluğu olan 400 milletvekilinin oyuyla yeniden onaylanması durumunda, bu kanunların halkoyuna sunulup sunulmaması Cumhurbaşkanı'nın takdirindedir. Halkoylamasına sunulmayan anayasa değişikliği yasaları veya ilgili kısımları ise Resmi Gazete'de neşredilmek suretiyle yürürlüğe konulur.

1.1.5.3. Türkiye'de Anayasa Değişiklikleri

Türkiye'de anayasa değişiklikleri, cumhuriyetin ilanından bu yana önemli bir konu olmuştur. 1961 ve 1982 Anayasaları, çeşitli zamanlarda yapılan değişikliklerle güncellenmiştir (Eroğul, 2014). 2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri, Türkiye'nin siyasi sistemini önemli ölçüde değiştirmiş ve parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişi sağlamıştır.

1.1.5.4. Anayasa Değişikliklerinin Etkileri

Anayasa değişiklikleri, ülkenin hukuki ve siyasi yapısında önemli değişikliklere yol açabilir. Bu değişiklikler, demokratik kurumların işleyişini etkileyebilir, bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma altına alabilir veya kısıtlayabilir. Örneğin, 2017 Türkiye anayasa değişiklikleri, cumhurbaşkanının yetkilerini artırmış ve yürütme erkinin gücünü pekiştirmiştir (Özbudun, 2017, s. 45). Çalışmanın üçüncü

bölümünde 1982 Anayasası üzerinde gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri teferruatlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1.6. Anayasa Hukuku Nedir?

Anayasa hukuku, bir devletin temel yapısını, organlarını, bu organların görev ve yetkilerini ve bireylerin devlet karşısındaki hak ve hürriyetlerini düzenleyen bir hukuk dalıdır. Bu hukuk dalı, devletin esas kanunu olan anayasa ile ilgili hukuki düzenlemeleri ve normları incelemektedir (Gözübüyük, 1994, s. 25). Aynı zamanda, devletin işleyişi ve organizasyonunu belirleyen kurallar bütünü de içermektedir.

Anayasa hukuku, birkaç temel esasa dayanmaktadır. İlk olarak, hukukun üstünlüğü prensibine göre, devletin tüm faaliyetlerinin hukuka uygun olarak yürütülmesi ve hukukun devlet üzerinde egemen olması esastır (Kaboğlu, 2011, s. 42). Demokrasi prensibi ise, halkın egemenliğine dayanan bir yönetim sistemi ve karar alma süreçlerinin halkın iradesine göre şekillenmesini esas alır (Eroğul, 2014, s. 34). İnsan hakları prensibi, bireylerin devlete karşı sahip oldukları temel hak ve hürriyetlerin korunması ve teminat altına alınmasını hedefler (Eroğul, 2014, s. 56). Nihayetinde, kuvvetler ayrılığı prensibi, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin birbirinden bağımsız ve dengeli bir şekilde işleyişini sağlamayı amaçlar (Gözübüyük, 1994, s. 78).

Anayasa hukuku, çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Bunların başında anayasa gelir; devletin esas kanunu olan anayasa, anayasa hukukunun ana kaynağını oluşturur (Gözübüyük, 1994, s. 102). Bunun yanında, anayasa muvacehesinde çıkarılan kanunlar da anayasa hukukunun bir parçasını teşkil eder (Kaboğlu, 2011, s. 67). Ayrıca, Anayasa Mahkemesi (AYM) ve diğer yüksek mahkemelerin kararları, anayasa hukukunun uygulanmasında ve yorumlanmasında önemli bir rol oynar (Eroğul, 2014). Bunun yanı sıra, insan hakları ve temel hürriyetler konusunda beynelmilel sahada kabul edilen mukaveleler de anayasa hukukunun kaynakları arasında yer alır (Kaboğlu, 2011).

Anayasa hukuku, devletin işleyişini tanzim eden ve bireylerin haklarını teminat altına alan bir hukuk dalıdır. Demokratik bir cemiyetin temelini teşkil eden anayasa hukuku, devletin hukuka uygun olarak idare edilmesini ve fertlerin devlet karşısında muhafaza edilmesini sağlar (Eroğul, 2014, s. 34).

1.2. Anayasacılık Kavramı

Anayasacılık düşüncesinin temelini; kural koyma, yargılama ve kuvvet kullanma gücü gibi pek çok yetkiyi elinde toplamış olan hükümdarlar ya da yöneticiler karşısında kendini savunmaya gücü olmayan bireyin baskılar karşısında durması oluşturmaktadır (Turhan, 1994, s. 4). Anayasacılığın kökenlerini Eski Yunan'a kadar dayandıran bazı yazarlar olduğu gibi, onun yeni bir kavram ve hareket olduğunu kabul edip Eski Yunan'a dayandırılmayacağını savunanlar da vardır (Erdoğan, 2012, s. 5-6).

1.2.1. Anayasacılık Çalışmalarında İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Önemi

Anayasacılık tarihinin incelenmesinde İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri önemli bir yere sahiptir. Bu ülkeler, modern anayasacılık kavramlarının gelişiminde ve demokratik değerlerin

yerleşmesinde kilit rol oynamışlardır. Cem Eroğul gibi akademisyenlerin de vurguladığı üzere, bu ülkelerin anayasacılık tarihine katkıları, dünya genelinde anayasal demokrasinin şekillenmesinde kritik öneme sahiptir.

1.2.1.1. İngiltere'de Anayasacılık Hareketleri

İngiltere, modern anayasacılık kavramının gelişiminde önemli bir role sahiptir. İngiltere'nin anayasal gelişimleri hem yazılı hem de yazısız kaynaklara dayanır ve yüzyıllar boyunca evrim geçirmiştir. Bu bölümde, İngiltere'deki anayasacılık hareketlerinin ana hatları ve önemli dönüm noktaları ele alınacaktır.

1.2.1.1.1. Magna Carta (1215)

İngiltere'deki anayasacılık hareketlerinin başlangıcı genellikle 1215 yılında imzalanan Magna Carta ile ilişkilendirilir. Magna Carta, Kral John ve baronlar arasında yapılan bir anlaşmadır ve kralın yetkilerini sınırlayarak, hukuk önünde herkesin eşit olduğunu ve adil yargılanma hakkını güvence altına almıştır. Cem Eroğul'un belirttiği gibi, Magna Carta, modern anayasacılığın temellerinin atılmasında kritik bir belge olarak kabul edilir (Eroğul, 2001, s. 67).

1.2.1.1.2. Habeas Corpus Act (1679)

Bu yasa, bireylerin keyfi tutuklanmalarını engellemiş ve mahkemeye çıkarılma hakkını güvence altına almıştır. Hukukun üstünlüğü ilkesini pekiştiren önemli bir düzenlemedir (Eroğul, 2014).

1.2.1.1.3. Bill of Rights (1689)

İngiltere'deki bir diğer önemli anayasal belge, 1689 yılında kabul edilen Bill of Rights'tır. Bu belge, parlamentonun üstünlüğünü ve bireysel hakları koruma altına almıştır. Ayrıca, kralın yetkilerini sınırlayarak, anayasal monarşinin temellerini atmıştır. Eroğul'a göre, Bill of Rights, İngiliz demokrasisinin gelişiminde ve anayasal hükümetin tesisinde kilit bir rol oynamıştır (Eroğul, 2001, s. 98).

1.2.1.1.4. Parliament Acts (1911 ve 1949)

20. yüzyılda, Parliament Acts 1911 ve 1949, İngiltere'nin anayasacılık hareketlerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu yasalar, Lordlar Kamarası'nın gücünü sınırlayarak, Avam Kamarası'nın yetkilerini artırmıştır. Bu değişiklikler, demokratik temsilin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Eroğul'un değerlendirmesine göre, bu yasalar İngiliz parlamenter sisteminin modernizasyonunda ve demokratikleşmesinde önemli adımlar olmuştur (Eroğul, 2001, s. 145).

1.2.1.2. Fransa'da Anayasacılık Hareketleri

Fransa, anayasacılık hareketlerinde en önemli ve devrimci değişimlerin yaşandığı ülkelerden biridir. Fransa'nın anayasal gelişimleri, devrimler ve köklü değişikliklerle şekillenmiştir. Bu bölümde, Fransa'daki anayasacılık hareketlerinin ana hatları ve önemli dönüm noktaları ele alınacaktır.

1.2.1.2.1. 1789 Fransız Devrimi ve 1791 Anayasası

Fransa'daki anayasacılık hareketlerinin en kritik anlarından biri, 1789 Fransız Devrimi'dir. Devrim, feodal düzenin sona ermesine ve özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin benimsenmesine yol açmıştır. 1791 Anayasası ile birlikte, mutlak monarşi yerini anayasal monarşiye bırakmış ve vatandaşlık hakları tanınmıştır. Cem Eroğul'un belirttiği gibi, Fransız Devrimi, modern demokrasinin ve insan haklarının yayılmasında büyük bir etkiye sahiptir (Eroğul, 2001, s. 89).

1.2.1.2.2. Napoleon Dönemi ve 1804 Napolyon Kanunları

Napoleon Bonaparte, 1804 yılında Napolyon Kanunları'nı (Code Napoléon) yürürlüğe koymuştur. Bu kanunlar, modern medeni hukukun temellerini atmış ve Avrupa'da birçok ülkenin hukuk sistemini etkilemiştir. Bu kanunlar, bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenleyerek anayasal düzenin güçlenmesine katkıda bulunmuştur (Eroğul, 2014).

1.2.1.2.3. 1848 Devrimi ve İkinci Cumhuriyet

1848 Devrimi, Fransa'daki anayasacılık hareketlerinde bir diğer önemli dönüm noktasıdır. Bu devrim sonucunda İkinci Cumhuriyet kurulmuş ve 1848 Anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasa, genel oy hakkı ve sosyal haklar gibi önemli reformları içermektedir. Eroğul'a göre, 1848 Devrimi ve İkinci Cumhuriyet, Fransa'da demokratik ilkelerin pekiştirilmesinde önemli rol oynamıştır (Eroğul, 2001, s. 104).

1.2.1.2.4. Beşinci Cumhuriyet ve 1958 Anayasası

1958 yılında kabul edilen Beşinci Cumhuriyet Anayasası, Fransa'nın günümüzdeki anayasal düzeninin temelini oluşturmaktadır. Bu anayasa, yürütme erkinin güçlendirilmesi ve siyasi istikrarın sağlanması amacıyla hazırlanmıştır. Cem Eroğul, Beşinci Cumhuriyet Anayasası'nın, Fransa'daki demokratikleşme sürecinde önemli bir adım olduğunu ve siyasi istikrarın korunmasına katkı sağladığını belirtir (Eroğul, 2001, s. 132).

1.2.1.3. Amerika Birleşik Devletleri'nde Anayasacılık Hareketleri

ABD, anayasacılık hareketlerinde önemli ve yenilikçi bir role sahiptir. 18. yüzyılın sonlarında bağımsızlığını kazanan ABD, modern anayasal demokrasinin örneklerinden birini sunar. Bu bölümde, ABD'deki anayasacılık hareketlerinin ana hatları ve önemli dönüm noktaları ele alınacaktır.

1.2.1.3.1. Bağımsızlık Bildirgesi (1776)

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki anayasacılık hareketlerinin başlangıcı, 1776 yılında kabul edilen Bağımsızlık Bildirgesi ile ilişkilendirilir. Bu bildirme, Amerikan kolonilerinin İngiltere'den bağımsızlığını ilan etmiş ve bireylerin doğal haklarını vurgulamıştır. Thomas Jefferson tarafından kaleme alınan bu belge, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi temel değerleri öne çıkarmıştır (Çoban Döşkaya, 2024).

1.2.1.3.2. 1787 Anayasası ve Federalist Makaleler

ABD Anayasası, 1787 yılında Philadelphia'da toplanan Anayasa Konvansiyonu sırasında yazılmış ve 1789 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa, kuvvetler ayrılığı ilkesini ve federal sistemi temel almıştır. James Madison, Alexander Hamilton ve John Jay tarafından yazılan Federalist Makaleler, anayasanın kabul edilmesi ve yeni federal hükümetin yapısının anlaşılması için önemli bir kaynak olmuştur. ABD Anayasası, modern anayasal demokrasinin temel taşlarını oluşturmuş ve birçok ülkenin anayasal düzenlemelerinde ilham kaynağı olmuştur (Eroğul, 2014).

1.2.1.3.3. Bill of Rights (1791)

1791 yılında kabul edilen Bill of Rights, ABD Anayasası'na eklenen ilk on değişikliktir ve bireysel hakları güvence altına almıştır. Bu değişiklikler, ifade özgürlüğü, din özgürlüğü, basın özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı gibi temel hakları koruma altına almıştır. Eroğul, Bill of Rights'ın, bireysel hakların anayasal güvence altına alınmasında kritik bir öneme sahip olduğunu vurgular (Eroğul, 2001, s. 117).

1.2.1.3.4. İç Savaş ve 14. Değişiklik (1868)

1861-1865 yılları arasında gerçekleşen Amerikan İç Savaşı'nın ardından, 14. değişiklik 1868 yılında kabul edilmiştir. Bu değişiklik, vatandaşlık haklarını genişletmiş ve eşit koruma ilkesini anayasal güvence altına almıştır. Bu dönem, Amerika Birleşik Devletleri'nde anayasacılık hareketlerinin ve bireysel hakların korunmasının güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. 14. Değişiklik, eşit koruma ve vatandaşlık haklarının genişletilmesi açısından kritik bir dönüm noktasıdır (Eroğul, 2014).

1.2.1.3.5. 20. Yüzyılda Anayasal Değişiklikler

20. yüzyıl boyunca, Amerika Birleşik Devletleri birçok anayasal değişiklik geçirmiştir. Özellikle 19. değişiklik (1920) ile kadınlara oy hakkı tanınmış, 26. değişiklik (1971) ile oy verme yaşı 18'e indirilmiştir. Bu değişiklikler, demokratik katılımın ve bireysel hakların genişletilmesine yönelik önemli adımlar olmuştur (Eroğul, 2001).

1.2.2. Anayasacılık Kavramı ve Günümüze Etkileri

Anayasacılık, devletin temel yapısını, bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenleyen ve güvence altına alan en yüksek hukuki norm olan anayasanın oluşturulması, uygulanması ve korunması sürecidir. Bu kavram, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, insan hakları ve demokratik değerler gibi temel ilkeleri içerir. Gözübüyük (1994), anayasaların iki kolon üzerine yükseldiğini ve "bir kolonun, devletin temel yapısı, örgütlenişi ve işleyişi ile ilgili olduğu; öteki kolonun ise, haklar ve özgürlükleri kapsadığı" gözlemlenmektedir diye belirtir (Gözübüyük, 1994, s. 2). Cem Eroğul da anayasaların bu iki temel kolon üzerine inşa edilmesinin, anayasacılığın gelişiminde ve demokratik devletlerin oluşumunda kritik bir rol oynadığını vurgular (Eroğul, 2014, s. 45).

Anayasacılığın tarihi, genellikle 1215 yılında İngiltere'de imzalanan Magna Carta'ya kadar uzanır. Magna Carta, kralın yetkilerini sınırlayarak hukukun üstünlüğü ilkesini tesis etmiştir. Fransız

Devrimi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı ise anayasacılık kavramının modern anlamda şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. 1789 Fransız Devrimi ile ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ve 1787 Amerikan Anayasası, anayasacılığın temel ilkelerinin yayılmasına katkı sağlamıştır.

Günümüzde anayasacılık, demokratik devletlerin temelini oluşturan ve bireylerin haklarını koruyan bir sistem olarak varlığını sürdürmektedir. Anayasal demokrasilerde, kuvvetler ayrılığı ilkesi sayesinde yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında denge ve denetim mekanizmaları oluşturulmuştur. Bu mekanizmalar, devletin keyfi yönetimini engelleyerek bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alır. Ayrıca, günümüz dünyasında anayasacılık, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Anayasalar, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruyan hükümlere yer vererek, devletin bu haklara saygı göstermesini sağlar. Bu bağlamda, anayasacılık hareketleri, insan hakları ihlallerine karşı bir koruma mekanizması olarak işlev görür (Döner, 2023b).

Sonuç olarak, anayasacılık kavramı, demokratik değerlerin yerleşmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve bireylerin haklarının korunması açısından büyük bir öneme sahiptir. Modern devletlerin yönetim yapısının ve birey-devlet ilişkilerinin temelini oluşturan anayasacılık, günümüzde de geçerliliğini koruyan evrensel bir kavramdır.

1.3. İnsan Hakları Kavramı

Evrenin ve hayatın anlamsızlığı veya anlamlı olarak kabul edilmesi insanın varlığı ile ilgilidir. Evrenden ve hayattan insan soyutlandığında, geriye kalan kendi başına anlamlı ya da anlamsız hiçbir kalıba konulamaz. Evrende vuku bulan her şeyin insanla anlam kazandığı söylenebilir. Durum böyle olunca, tek başına evrenin; anlamlı ya da anlamsızlığından, iyi veya kötülüğünden, değerli yahut değersizliğinden söz edilemez (Özcan, 2016, s. 11).

İnsan düşünen, değerlendiren ve değişen bir varlıktır. Bu açıdan insan, varoluşu nedeniyle kâinatta özel bir yere haizdir. Varoluş özellikleri açısından kâinattaki diğer canlılardan değerli ve farklı olan insan haiz olduğu bu özellikleri sayesinde diğer insanlarla uyum içinde yaşayabilmek için bir üst güce ve arzulara ihtiyaç hissetmiştir (Gül, 2013). Doğal haklar kuramına göre insanlar, özgürlük ve eşitliğin egemen olduğu doğal yaşam döneminde kendi aralarında uzlaşarak bir sözleşme ile devleti ihdas etmişlerdir. Devletin oluşturulduğu bu süreçte toplumun teşkil edilmesi ve varlığının sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyulan birtakım haklarını terk etmişlerdir. Bunun haricindeki bazı haklarını terk etmemişlerdir. Terk etmedikleri bu hak ve özgürlükler devletin müdahalesinin mümkün olmadığı alanı meydana getirmiştir. Devlet kendisi tarafından oluşturulmayan, kendisinin varlığından önce de var olan doğal haklarla bağlıdır (Uygun, 2011). Evrende mevcut olan her şeyin kendisiyle anlamlı hale geldiği insanın, yaşamını insanca devam ettirebilmesi için sahip olduğu bu haklar, insan hakları biçiminde adlandırılmaktadır. İnsanın bu haklara sahip olmasının gerekçesi olarak, insanın akıl sahibi bir varlık olduğu savı ileri sürülmektedir. Bunun yanında insan haklarının kaynağının, insanın ahlaki tabiatında yerleşik olarak var olduğu da söylenilmektedir. Nihayet insan hakları, akla haiz olan,

eylemlerini hür bir şekilde yapan ve eylemlerinin sonunda ortaya çıkan sonuçların hesabını verebilen bir varlık olan insandan kaynaklanan haklardır (Coşkun, 2006, s. 4).

İnsan hakları kavramının tam manasıyla anlaşılabilmesi için ilk olarak hak kavramının ne olduğunun anlaşılması gerekir.

1.3.1. Hak Kavramı

Hak kavramı bireyin var olduğu andan başlayarak sahip olduğu, dolayısıyla bireye sonradan verilmemiş, mekâna ve zamana göre farklılık göstermeyen, ırk, dil, din, mezhep, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın her bireyin özdeş bir biçimde kazandığı bir olgudur (Kala, 2015). Hak kelimesi ile hem günlük dilde hem de felsefi alanda sıklıkla karşılaşılmaktadır. Hak kelimesinin konuşma dilinde kullanımı; hak sahibi olan birinin bir şeye yetkili olduğu ya da o birinin bir şeyi meşru olarak talep edebileceği anlamlarına gelmektedir. Hak kavramının hukuk dilindeki karşılığı ise, bahsedilen türdeki bir yetki ya da meşru talebin hukuki bir şekilde ifade edilmesidir (Turhan, 2013, s. 561). Hak; bir bireyin diğer bir birey için belli koşullar etrafında üst güç olan devletin tespit edeceği önlemleri icra edilmesini talep edebilmesidir (Güriz, 2020). Hak kavramı için Misalli Büyük Türkçe Sözlüğe bakıldığında “hukukun veya geleneğin bir kimseye tanıdığı şey, hisse, pay” Biçiminde bir tanıımı olduğu görülmektedir (Ayverdi, 2010, s. 458). Hak; bireylerin kendi aralarındaki uyumlu ilişkilerini sürdürebilmeleri için ellerinde bulundurmaları gereken adaletli ve doğru fiilleridir (Kalabalık, 2021). Bir kişinin bir şey üzerinde bir hakkı olduğundan bahsedildiğinde, bahsedilen kişinin o şeye yönelik iddiasının tartışılmazlığını ve herkes tarafından tanınmasının bir zorunluluk arz ettiği anlatılmak istenmektedir. Diğer bir söylemle, iddia edilen her hak, belli bir somut durumda bir başka kişinin özgürlüğüne müdahale edebilmek için ahlaki yönden salahiyet sahibi olunduğunun dile getirilmesidir (Can, 2019, s. 2157). Eğer tam manasıyla bir hakkın mevcudiyetinden bahsedilmek isteniyorsa, hak kavramıyla birlikte yetki, talep ve saygı gösterilme zorunluluğunun var olması iktiza etmektedir. Hakkın özü olan bir şeyi yapabilmek yetki ile tanımlanır. Talep ise, hakka sahip olan herkese olumlu veya olumsuz bir talepte bulunabilme yetkisi vermektedir. Saygı gösterilmesi zorunluğu da hakkın konusundan faydalanma yetkisinin genel olarak ya da bir kişiye bağlı olarak tanınmasını istemek, ona saygı gösterilmesini meşru olarak beklemek anlamına gelmektedir (Bozkurt, 2003, s. 8).

Hak kavramını açıklamaya çalışan farklı kuramsal görüşler mevcuttur. Bu kuramlar; irade kuramı, çıkar kuramı ve karma kuram biçiminde sayılabilir (Turhan, 2013, s. 561). Bu kuramlar, hakların doğası, kapsamı ve koruma mekanizmaları üzerine farklı perspektifler sunar.

1.3.1.1. Hak Kavramını Açıklayan Kuramlar

1.3.1.1.1. İrade Kuramı

İrade kuramı, hakların bireylerin iradesine dayandığını savunur. Bu kurama göre, haklar, bireylerin kendi iradelerini serbestçe kullanabilmeleri için tanınan yetkilere. İrade kuramı, bireylerin özgür ve bağımsız varlıklar olarak kendi kaderlerini belirleme hakkını vurgular. Cem Eroğul da irade

kuramının bireysel özgürlüğün ve özerkliğin korunmasında önemli bir rol oynadığını belirtir (Eroğul, 2014).

1.3.1.1.2. Çıkar Kuramı

Çıkar kuramı, hakların bireylerin çıkarlarını koruma amacına yönelik olduğunu savunur. Bu kurama göre, haklar, bireylerin refahını, güvenliğini ve mutluluğunu koruyan araçlardır. Çıkar kuramı, bireylerin temel ihtiyaçlarının ve çıkarlarının korunması gerektiğini vurgular. Gözübüyük de çıkar kuramının, hakların toplumsal ve bireysel refahın sağlanmasında kritik bir öneme sahip olduğunu ifade eder (Gözübüyük, 1994).

1.3.1.1.3. Karma Kuram

Karma kuram, irade ve çıkar kuramlarının birleşiminden oluşur. Bu kuram, hakların hem bireylerin iradesini serbestçe kullanabilmelerine hem de çıkarlarını koruyabilmelerine hizmet ettiğini savunur. Karma kuram, hakların hem bireysel özgürlüğü hem de toplumsal refahı sağlamak için dengelenmesi gerektiğini öne sürer. Bu yaklaşım, hakların çok yönlü ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu gösterir (Döner, 2023a).

1.3.1.1.4. Günümüze Etkileri

Günümüzde, hak kavramı ve bu kuramsal görüşler, ulusal ve uluslararası hukuk düzenlemelerinde önemli bir yer tutar. Anayasalar ve uluslararası insan hakları belgeleri, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruma altına alarak, devletlerin bu haklara saygı göstermesini sağlar. Ayrıca, hakların korunması ve geliştirilmesi, demokratik toplumların temel taşlarından birini oluşturur.

1.3.1.2. Hukuki Hak ve Ahlaki Hak

Hak kavramıyla ilgili olarak yapılan sınıflandırmalardan biri de hukuki hak ve ahlaki hak şeklindeki ayırmadır. Hukuki haklar; hukuk düzeni çerçevesinde tanınan ve teminat altına alınan haklar şeklinde ifade edilebilir. Hukuki haklar topluluğa, mekâna, döneme göre farklılık arz edebilir. Bundan dolayı hukuki haklar dinamik bir yapıya sahiptir (Beysan, 2008). Hukuki hakların var olabilmesi için hukuk kurallarınca benimsenip, gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Yücel, 2010). Hukuki hakların en temel özelliği, bu hakları üst güç olan devletin desteklemesi ve kuvvet kullanma marifetiyle bu hakların gereklerini yerine getirilmesini temin etmesidir (Beysan, 2008). Bu açıdan ilk olarak hakkın varlığının kabul edilmesi bilahare hakkın teminat altına alınması gerekmektedir.

Hakkın ahlaki yönü bulunmaktadır. Bununla beraber hak bireysel ahlaki toplumsal açıdan koruyan bir kavramdır. Hak bir bireyin eylemlerine yol gösteren ilkelerden müteşekkildir ve o bireyin diğer bireylerle kurdukları ilişkilere yön vermektedir (Can, 2019). Hukuki hakların aksine ahlaki haklar, hukuk düzeni çerçevesinde tanınma ve teminat altına alınmadan bağımsız bir şekilde varlık kazanmaktadır. Ahlaki haklar içerisinde doğal haklar ve insan hakları kavramlarını da taşımaktadır (Yücel, 2010).

Tabii haklar olarak da ifade edilen insan hakları, doğumla elde edilen ve doğrudan doğruya bireyin şahsıyla özdeşleşen haklardır (Korkmaz, 2014, s. 99). İnsan hakları veya doğal haklar, insanın sadece insan olmasından ötürü kazandığı ve bunun haricinde hiçbir özel koşula bağlı olmayan haklardır. Ahlaki haklar ise bunun aksine özel şartlar da içermektedir. Bu yönüyle ahlaki haklar daha geniş bir perspektife haizdir. Ahlaki hakların süjesi insan dışındaki diğer canlılar da olabilirken, doğal haklar veya insan haklarının süjesi yalnızca insandır (Beysan, 2008).

Haklar hususunda yaşanan ya da yaşanabilecek kavram kargaşası ve bilgi kirliliği gibi sorunlar olabilir. Bu türden sorunları önlemek için insan haklarının doğru bir biçimde kavranması mühim bir safha olacaktır. Bu açıdan insan haklarının muhtevası ve temellerinin bilgisel olarak aydınlatılmasının temel bir ihtiyaç arz ettiği açıktır (Yeşilçayır, 2018).

1.3.2. İnsan Hakları

İnsan hakları ifadesi dilimize Fransızca "Droits de l'Homme" ve İngilizce "Human Rights" ifadeleri tercüme edilerek girmiştir. İnsan hakları ifadesinin cumhuriyet öncesi kullanımına baktığımızda, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde yer alan "Droits de l'Homme" ifadesinin benimsenip, Osmanlıcaya tercüme edilerek "Hukuk-u Beşer" şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Eskiyle mukayese edildiğinde insan hakları ifadesinin günümüzde daha teknik bir mana kazanmış olduğu görülmektedir. İnsan hakları ifadesi İkinci Dünya Savaşı sonrasında dilimizdeki yerini almıştır (Aybay, 2017).

İnsan hakları düşüncesinin başlangıcı, sahip olduğu aklı vasıtasıyla düşünebilen, eş zamanlı olarak psikolojik varlığı olan insanın sırf insan olmasından kaynaklı doğumla elde ettiği birtakım hakları olduğu savına dayanmaktadır (Aras, 2010, s. 3). İnsan hakları, insanın doğumla elde ettiği haklardır. Durum böyle olmasına karşın bazı durumlarda insanın henüz cenin iken sahip olduğu haklar da söz konusudur. Bu haklar bireyin insan olarak varlığını, saygınlığını ve insanca yaşam şartlarını şekillendirmesi için gereken haklardır (Turhan, 2013, s. 358). Bu nedenle, dayanağı insan hakkı olan taleplerin diğer taleplere nazaran bir önceliği olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Korkmaz, 2014, s. 99).

İnsanın sırf insan olmasından ötürü sahip olduğu haklar şeklinde tanımlanan insan hakları; vazgeçilmez, devredilmez, zaman aşımına uğramaz şeklinde birtakım özelliklere sahiptir (Can, 2019, s. 2156). Ayrıca bu kategoriye giren haklar herkese karşı ileri sürülebilen haklardır (Korkmaz, 2014, s. 99). İnsan haklarının özgürlükten kaynaklandığı söylenebilir. Özgürlük, bireyin yaşamını kendi seçimlerine göre inşa etme gayretinin özellikle siyasi otorite tarafından keyfi olarak engellenmemesi anlamına gelmektedir (Erdoğan, 1997, s. 135).

1.3.2.1. İnsan Haklarını Uluslararası Alanda Düzenleyen Sözleşmeler

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla çeşitli uluslararası sözleşmeler ve belgeler oluşturulmuştur.

1.3.2.1.1. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948)

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, insan haklarının evrensel ölçekte tanınması ve korunması açısından önemli bir belgedir. Bu beyanname, her bireyin sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri belirler (Birinci, 2017). Bu beyanname, insan haklarının evrensel bir standarda kavuşmasında temel taş olarak nitelendirilebilir.

1.3.2.1.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950)

Avrupa Konseyi tarafından 1950 yılında kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa kıtasında insan haklarının korunmasını amaçlayan önemli bir belgedir. Bu sözleşme, taraf devletlerin vatandaşlarına tanıdığı hakların korunması için yargı yolu öngörmektedir. Bu sözleşme, Avrupa'da insan haklarının korunmasında ve geliştirilmesinde kritik bir rol oynadığı söylenebilir (Aybay, 2010).

1.3.2.1.3. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966)

1966 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, bireylerin medeni ve siyasi haklarını güvence altına almayı amaçlamaktadır. Bu sözleşme, ifade özgürlüğü, din özgürlüğü, adil yargılanma hakkı gibi temel hakları kapsar. Bu sözleşmenin, bireylerin medeni ve siyasi haklarının korunmasında önemli bir adım olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Dabanlıoğlu, 2019).

1.3.2.1.4. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966)

1966 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını güvence altına almayı amaçlamaktadır. Bu sözleşme, çalışma hakkı, eğitim hakkı ve sağlık hakkı gibi temel hakları kapsar (Akyeşilmen, 2014). Bu sözleşmenin, sosyal devlet anlayışının gelişmesinde ve bireylerin refah seviyesinin artırılmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

1.3.2.1.5. Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW, 1979)

Birleşmiş Milletler tarafından 1979 yılında kabul edilen CEDAW, kadın haklarını koruma altına alan önemli bir belgedir. Bu sözleşme, kadınların her alanda eşit haklara sahip olmasını ve ayrımcılığa karşı korunmasını amaçlar (Arslan, 2011). CEDAW, kadın haklarının uluslararası alanda tanınmasında ve korunmasında kritik bir adım niteliğindedir.

1.3.2.1.6. Günümüze Etkileri

Günümüzde, bu uluslararası sözleşmeler, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu belgeler, devletlerin insan haklarına saygı göstermesini ve bireylerin temel haklarının korunmasını sağlamak için önemli bir referans noktası oluşturur.

1.3.3. Temel Hak ve Hürriyetler

Temel haklar, kamu özgürlükleri, insan hakları, kamusal haklar ile kişi hakları ve özgürlükleri kavramları sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmaktadırlar (Korkmaz, 2014, s. 99). İnsan haklarının, ırk, dil, din, cinsiyet, vatandaş olan olmayan ve sair kıstaslar bakımından ayırım yapılmaksızın insanların sırf

insan olmaları hasebiyle haiz olduğu hak ve hürriyetleri anlatmak için kullanılan bir kavram olduğundan söz edilmişti. Bu itibarla insan hakları kavramının bir ideali (olması gerekeni) ifade ettiğini söyleyebiliriz. İnsan haklarının devlet tarafından tanınan ve pozitif hukuka girmiş olan kısmına ise kamu hürriyeti adı verilmektedir. Bu nedenle kamu hürriyetleri, insan haklarının anayasa ve kanunlar tarafından tanınan ve tanzim edilen hak ve hürriyetlerdir. Bu tür haklara kamu hürriyetleri denmesinin nedeni, bunların yalnızca bir sınıf veya zümreye tanınmış olmaması aksine kamunun tümüne tanınmış olmasıdır (Döner, 2023a, s. 457).

Temel hak ve hürriyetler ibaresi ile anayasa ile tanınmış ve teminat altına alınmış olan hak ve hürriyetler anlatılmaktadır. Bu haliyle temel hak ve hürriyetler ifadesinin kamu hürriyetleri kavramından daha dar bir alanı anlattığından bahsedilebilir. Daha önce de ifade edildiği gibi kamu hürriyetleri, anayasalar ve kanunlar ile tanınan ve düzenlenen hakları ifade ederken, temel hak ve hürriyetler yalnızca anayasa ile tanınan ve düzenlenen hakları ifade etmektedir. Bunlara temel denmesinin sebebi ise, anayasal düzeyde bir tanınma ve korumaya sahip olmalarıdır (Döner, 2023a, s. 457). Temel haklar devletin her türlü müdahalesine karşı bir teminattır. Çünkü söz konusu bu hakların vazgeçilmezliği ve dokunulmazlığı devletin henüz olmadığı dönemdeki özgürlüklerde de geçerliydi (Çağır, 1984).

Anayasal haklar olarak da ifade edilen temel hak ve hürriyetler değişik kıstaslar kullanılarak farklı biçimlerde tasnif edilmektedir. Bu tasniflerden en yaygın olanı Jellinek tarafından yapılan tasnif ile temel hak ve hürriyetlerin tarihi gelişim süreci açısından yapılan tasniftir. Jellinek hakları; negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü hakları şeklinde bir tasnife tabi tutmuştur. Tarihi gelişim süreci bakımından haklar ise; birinci kuşak haklar, ikinci kuşak haklar ve üçüncü kuşak haklar şeklinde bir tasnife tabi tutulmuştur (Döner, 2023a, s. 458).

Temel hak ve hürriyetler açısından yapılan bu sınıflandırmaları teferruatlı bir şekilde açıklama çabasında bulunmak, çalışmanın hacimsel olarak büyümesine sebep olacaktır. Ayrıca bu şekildeki bir çaba, çalışmanın ihtivası dışına çıkma sonucunu da doğurabilir. Bu nedenle böyle bir çaba içine girilmemiştir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde bahsedilecek anayasal gelişmeler, temel hak ve hürriyetler açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.4. Bölümün Genel Değerlendirmesi

Bu çalışmanın birinci bölümünde, anayasa, anayasacılık ve insan hakları kavramları incelenmiştir. Bu kavramlar, modern demokratik devletlerin temel taşlarını oluşturan ve hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleşmesine katkıda bulunan önemli unsurlardır.

Anayasa, bir devletin temel yapısını, organlarını, bu organların görev ve yetkilerini, bireylerin devlet karşısındaki hak ve özgürlüklerini düzenleyen en üst hukuk normudur. Anayasalar, devletin işleyişi ve organizasyonunu belirleyen kurallar bütünüdür. Devletin hukuka uygun olarak yönetilmesi ve bireylerin haklarının korunması için anayasal düzenlemeler büyük bir öneme sahiptir.

Anayasacılık, devletin temel yapısını ve bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenleyen anayasanın oluşturulması, uygulanması ve korunması sürecidir. Bu kavram, hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları ve kuvvetler ayrılığı gibi temel ilkeleri içerir. Anayasacılığın tarihsel gelişimi, Magna Carta'dan başlayarak Fransız Devrimi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı gibi önemli olaylarla şekillenmiştir. Anayasacılık hareketleri, demokratik değerlerin yerleşmesine ve devletin hukuka uygun olarak yönetilmesine katkı sağlamıştır.

İnsan hakları, bireylerin doğuştan sahip olduğu, devlet tarafından tanınan ve korunan temel hak ve özgürlüklerdir. Bu haklar, uluslararası sözleşmeler ve anayasal düzenlemelerle güvence altına alınır. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi, demokratik bir toplumun temel taşlarından biridir. İnsan hakları evrensel beyannamesi, AİHS ve BM'nin çeşitli sözleşmeleri, bireylerin temel haklarını koruma altına alır.

Bu bölümde incelenen anayasa, anayasacılık ve insan hakları kavramları, modern demokratik devletlerin temel yapı taşlarıdır. Anayasa, devletin temel hukuk çerçevesini belirlerken, anayasacılık hareketleri bu çerçevenin oluşturulması ve korunması sürecini tanımlar. İnsan hakları ise, bireylerin devlet karşısındaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan bir düzenlemeler bütünüdür. Bu kavramlar, bir arada değerlendirildiğinde, devletin hukuka uygun olarak yönetilmesi, demokratik değerlerin yerleşmesi ve bireylerin haklarının korunması açısından büyük bir öneme sahiptir.

2. TÜRK ANAYASACILIK HAREKETLERİ

Türk anayasacılık tarihinin ilk anayasası olarak 1876 tarihli Kanun-u Esasi kabul edilmektedir. Ancak bu ilk anayasa olarak kabul edilen anayasal düzenlemelerden önce de önemi yadsınamayacak olan yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bu nedenle Osmanlı döneminde hayata geçirilen anayasal ve demokrasi deneyimini anayasacılık hareketlerinden başlayarak ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ndeki anayasacılık hareketlerinin, 1808 tarihli Sened-i İttifak ile başladığı, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile gelişip devam ettiği söylenebilir (Gözler, 2009, s. 161).

2.1. Cumhuriyet Öncesi Anayasacılık Hareketleri (Osmanlı Dönemi Anayasacılık Hareketleri)

Batılı ülkelerin anayasacılık tarihi ile mukayese edildiğinde Osmanlı Türk anayasacılığının nispeten daha geç bir tarihte 19.yüzyılda başladığı görülmektedir. Sürekli reformlar yapan Batı karşısında Osmanlı Devleti, önce duraklama akabinde de gerileme dönemine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu durumdan kurtulması için reform yapılması zorunlu hale gelmiştir (Kayıran ve Metintaş, 2017, s. 14-38).

2.1.1. Ölü Doğan Belge (Sened-i İttifak)

Sened-i İttifak, Osmanlı Devleti'nde 1808 yılında ayanlar ve merkezi yönetim arasında imzalanan bir anlaşmadır. Anayasal niteliğe sahip olan bu belge, padişahın mutlak otoritesini sınırlandırmayı ve ayanlar ile merkezi yönetim arasındaki güç dengesini sağlamayı amaçlamıştır (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 3-7). Ancak, Sened-i İttifak'ın doğduğu dönemdeki siyasi ve toplumsal koşullar göz önüne alındığında, belge etkin bir şekilde uygulanamamış ve ölü doğan bir belge olarak tarihe geçmiştir (Tanilli, 1976, s. 3-8). Bu durum, Osmanlı merkezîyetçi yapısının ve bürokratik direncin anlaşmanın etkinliğini engellediğini göstermektedir.

2.1.1.1. Sened-i İttifak'a Giden Süreç

1789 tarihli Fransız Devrimi ile ortaya çıkan ve ardından tüm dünyaya yayılan milliyetçilik akımı, 1830 ve 1848 ihtilalleri ile daha da kuvvet kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da çok uluslu bir yapıya sahip olması hasebiyle milliyetçilik akımından en fazla etkilenen devletlerden biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan Katolikleri Fransa, Ortodoksları Rusya, Protestanları ise başta Almanya ve daha sonra da ABD planlı bir biçimde destekleyerek kendi himayeleri altına alma gayreti içerisinde olmuşlardır. Böyle bir durumun varlığı, Osmanlı'da birliğin bozulmasına sebep olmuş ve diğer azınlıkların da devlete karşı mücadeleye girmesi sonucunu doğurmuştur (Fendoğlu, 2012, s. 848). Sözü edilen dönemde Osmanlı tahtına çıkan Sultan III. Selim Osmanlı modernleşmesinin başlangıç ismi olarak kabul edilmektedir. III. Selim 1789 tarihinde Fransız Devrimi'nin başladığı dönemde tahta çıkmıştır (Erdoğan, 2012, s. 23). III. Selim, Fransız Devrimi'nden etkilenerek orduda reform hareketlerine girişmiştir. Bu kapsamda, Fransa'dan uzmanlar çağırarak yeni talimgâhlar ve kışlalar kurmuştur. Gerçekleştirilen bu çalışmalar sonucunda oluşturulan orduya III. Selim tarafından “yeni düzen” manasına gelen Nizam-ı Cedit adı verilmiştir (Ahmad, 2006, s. 45).

III. Selim, batı ülkelerinin mevcut kanunlarını incelemek üzere Avrupa'ya gidecek memurlar görevlendirmiştir. Bu çalışmalarıyla hukuk alanında reform gerçekleştirmek isteyen III. Selim'in elinde isteklerini hayata geçirecek gelişmiş kadroları mevcut değildi. Bu durumun neticesi olarak Sultan Selim mevcut sistemi değiştirmek yerine onarma yoluna gitmiştir. Ancak istediği neticeyi elde edememiştir (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 1999, s. 266).

17 Ağustos 1787 yılında Osmanlı Devleti Kırım'ı Rusya'dan geri almak gayesiyle Rusya'ya savaş açmıştır. Gerçekleşen bu savaşın hezimetle sonuçlanmasının ardından 1792'de Yaş antlaşması imzalanmıştır. Bu tarihten itibaren ordunun modernize ve disipline edilmesi, devletin köhneleşen kurumlarının düzeltilmesi amacıyla başlatılan Nizam-ı Cedit hareketi devlet içindeki bir kesim tarafından 1805'ten itibaren tepki almaya başlamıştır. Bu kesim içerisinde yeniçeriler ve ulema önemli bir çoğunluk teşkil etmektedir. Yaşanan bu tepkinin ana sebebi, yeniliklerin yeniçeriler ve ulemanın menfaatlerine ters düşmesidir. Bu dönemde yaşanan bazı gelişmeler Sultan III. Selim'in otoritesine zarar vermiştir. Sözü edilen bu gelişmelerin bazıları; Nizam-ı Cedit'in Rumeli'de uygulanma çalışmalarının akamete uğramış olması, Vahhabi isyanlarından dolayı hac yollarının kapanması, İngiliz filosunun İstanbul'u tehdit edecek şekilde Şubat 1807'de başkent yakınlarına kadar gelmesi şeklinde sayılabilir (Beydilli, 2001, s. 36).

Devletin modernleşmesi için gerçekleştirilen yenileşme adımları mevcut köhneleşmiş düzenden pay sahibi olan kesimleri rahatsız etmiştir. Nitekim Kabakçı Mustafa önderliğinde padişaha karşı 1807 yılında büyük bir ayaklanma başlamıştır (Eroğul, 2014). İsyanın bir sonucu olarak Nizam-ı Cedit tamamen dağıtılmış, isyancıların istekleri karşılanmıştır. Buna rağmen isyan sona ermemiştir. İsyanın sona ermesi, III. Selim'in tahtan indirilerek yerine IV. Mustafa'nın getirilmesi sonucunda olmuştur. Kabakçı isyanının sona ermesinin akabinde isyanın vücut bulmasında önemli rolleri bulunan Şeyhülislam, Kaymakam Paşa, Kazaskerler, Kabakçı Mustafa, Münib Efendi ve Ocak ileri gelenleriyle toplantı yapılmıştır. Gerçekleştirilen bu toplantı sonucunda, bu isyan hasebiyle kendilerinden hesap sorulmaması yönünde Hüccet-i Şer-iye adında senet düzenlenmiştir. Ayrıca isyanda rol oynayan bu kişiler bundan sonra devlet işlerine müdahale etmeyeceklerini ve kendilerine verilecek görevlere riayet edeceklerini senette taahhüt etmişlerdir (Ceylan, 2012, s. 592).

Sultan III. Selim geri kalmış devlet kurumlarını modernleştirerek batılı devletlerdekine benzer güçlü bir yapı kurmak istemiştir. Bu gayeyle Nizam-ı Cedit adı altında yenileşme hareketlerini başlatmıştır. Ancak bu çalışmaları akamete uğramış ve 29 Mayıs 1807 tarihinde tahttan indirilmiştir. III. Selim'den sonra tahtta çıkarılan IV. Mustafa'ya Şerr-i Hüccet adı verilen bir senet imzalatılmıştır. Bu senet ile Nizam-ı Cedit kurumları kapatılmış, modernleşme hareketlerine son verilmiştir. Modernleşme hareketinin akamete uğraması, geleneksel yapısında bozulmalar bulunan bu sistemde, yalnızca sistem içinde yapılacak değişikliklerle başarıya ulaşılamayacağını göstermiştir. Bu belge ile her ne kadar yenilik çalışmalarının önü kesilmiş olsa da yenilik yanlısı olanların yeniden harekete geçmesi önlenememiştir (Gezer, 2019, s. 15).

IV. Mustafa'nın kısa süren hükümdarlığı sürecinde yeniçeriler ve yandaşları geleneksel düzenin karşısında duran modernleşme yanlılarını ortadan kaldırmaya uğraşmışlar, ancak bu konuda tam manasıyla muvaffak olamamışlardır. Nizamı Cedit infazlarından kaçan altı yenilik önderi Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmıştır. Bunun sonucunda Alemdar Mustafa Paşa yenilik hareketinin lideri olmuştur. Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'in tahttan indirilmesinde etkili olan gerici düşüncelere sahip ulemayı cezalandırarak III. Selim'i yeniden tahtta çıkarabilmek için sadrazamlık mührünü ele geçirmiştir. Bu süreçte yenilik karşıtları tarafından III. Selim öldürülmüş ve Alemdar Mustafa Paşa da IV. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine Şehzade Mahmut'u çıkarmıştır. Bu durum neticesinde Mustafa Paşa sadrazamlık makamına geçerek İstanbul'daki siyaseti düzenleme misyonunu üstlenmiştir (Tanör, 2020, s. 41). Ortaylı'ya göre, Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa II. Mahmut'u kontrolü altına almıştır. II. Mahmut da hayatını ve saltanatını borçlu olduğu Alemdar Mustafa Paşa'ya sadaret mührünü teslim etmiştir (Ortaylı, 2008, s. 39-40).

2.1.1.2. Sened-i İttifak'ın Genel Esasları

II. Mahmut'un tahtta çıktığı dönemde taşrada devletin otoritesi neredeyse sona ermişti. Ülkenin geçirmekte olduğu bu zor süreçte taşrada ayan adı verilen derebeyleri ortaya çıkmıştır. Ayanlar devlet otoritesine riayet etmeksizin bağımsız birer güç gibi hareket etmekteydiler (Abadan ve Savcı, 1959, s. 16-17). 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde merkez otorite zayıflamış, ayanlar ve hanedanlar yerel bir güç olarak taşrayı paylaşır duruma gelmişlerdir. Durum böyleyken II. Mahmut döneminde, kendisi de eski bir ayan olan Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa öncülüğünde merkezi otoriteyi yeniden sağlamak için çalışmalara başlanmıştır. Bu amaçla, merkezi yönetim ile ayanlar arasında merkezi otoriteyi sağlamak için Sened-i İttifak olarak adlandırılan belge imzalanmıştır (Nohutçu, 2022, s. 23). Bu belge 29 Eylül 1808 tarihinde Kağıthane'de yapılan ve başkanlığını Alemdar Mustafa Paşa'nın yaptığı bir toplantıda oluşturulmuştur. Bu toplantının tarafları; ayanlar ve devletin ileri gelenleridir. Toplantı sonunda oluşturulan Sened-i İttifak Sadrazam, Şeyhülislam, vezirler ve ayanlar tarafından imzalanıp mühürlendikten sonra padişaha sunulmuştur (Gözler, 2007, s. 14). İlk aşamada Sultan II. Mahmut, kendi iktidarını sınırlandıracağı düşüncesiyle bu belgeye imza atmakta çekinceli davranmıştır. Ancak belgenin daha sonra fesih ve ilgasının yapılabileceği düşüncesiyle metni onaylamıştır (Özçelik, 1959, s. 2). Bunun sonucunda ayanlara bazı haklar tanınmış ve sınırlı da olsa padişahın yetkilerine bir kısıtlama getirilmiştir (Çüçen, 2011).

Sened-i İttifak bir başlangıç (dibace), yeri madde (şart) ve bir ekten (zeyl) müteşekkildir (Kuzu, 1997, s. 240-243). Sened-i İttifak'ın hükümleri aşağıdaki gibidir:

Sened-i İttifak'ın dibace (başlangıç) bölümünde, Osmanlı Devlet nizamının bozulduğundan, içeride ve dışarıda devlet otoritesinin zayıfladığı ve bu vaziyetin zengin, fakir, yüksek, alçak herkes için zararlı ve endişe verici bir hal olduğu söz konusu bu vaziyetin herkesçe kabul edildiği, devletin güçlendirilmesinin sebep ve çarelerinin aramak gayesiyle toplantıların düzenlendiği ve bunun sonucunda bu ittifak maddelerinin belirlendiği söylenmektedir (Özçelik, 1959, s. 6-7).

Madde 1: “Padişahın kendisinin ve otoritesinin dokunulmazlığı hepimizin taahhüdü ve güvencesi altındadır. Vezir, ulema, devletin ileri gelenleri, ayanlar ya da asker ocaklarından padişaha karşı bir itaatsizlik ya da ihanet olması durumunda buna yeltenenleri hep birlikte bastırmaya çalışacağız. Bu karara uymayanları uyması için zorlayacağız. Hayatta oldukça biz, biz hayatta değilsek evlatlarımız, torunlarımız saltanatın bozulmasının engellenmesi ve korunması yükümlülüğünü kabul ediyoruz.” (Önsoy, 1986)

Madde 2: “Kendimizin ve hanedanlarımızın yaşaması devletin yaşamasına bağlı olduğundan toplanacak asker devlet askeri olarak yazılacaktır. Ocaklılar buna karşı gelirse, hep birlikte onları cezalandıracağız.” (Önsoy, 1986)

Madde 3: “Devlet hazinesinin ve gelirinin toplanması ve korunması ve Padişah'ın emirlerinin yerine getirilmesi gerektir, buna karşı gelenleri ittifakla te'dip hususunda teahhüd ve tekeffülde bulunuruz.” (İnalcık, 1964, s. 604)

Madde 4: “Şimdiye dek, padişah emir ve yasaklarını, sadrazamın çıkarması nasıl kanunsa bundan sonra da bu şekilde olacak. Her iş sadrazama sunulup onun izni alındıktan sonra izne göre hareket edilecektir. Buna aykırı davrananlardan hepimiz davacı olacağız. Aynı şekilde sadaret makamı da yasadışı, Devlete zarar verecek işlere kalkışırsa ve mutlak otoritesini kötüye kullanarak keyfi hareket ederse, bunun engellenmesinde de birlikte çalışacağız.” (Tanör, 2020)

Madde 5: “Padişah ve devlet otoritesinin korunmasına kefil olduğumuz gibi hanedanların devlete, merkezdeki devlet adamlarının da birbirlerine karşı güven duymaları en büyük şarttır. Bunun sağlanması birbirimize kefil olmamızla mümkündür. Şöyle ki hanedanlardan birine karşı bu birlik şartlarına aykırı bir durum olmaksızın devlet veya taşra vezirlerinden bir taarruz gelirse hepimiz bunu bertaraf etmeye çalışacağız. Hanedan temsilcileri veya kendilerinin ölmeleri hâlinde hanedanların korunmasına vekiller taahhütte bulundukları gibi hanedanlar da kendi yönetimindeki ayan ve ileri gelenleri korumakla yükümlü olacaklardır. Kimse kendine verilmiş olan toprakların dışına el atamayacaktır. Buna aykırı davranışlara hepimiz engel olacağız. Bütün hanedan ve ayanlar bir olup kargaşa, ayrılık çıkaranları, halka zulüm yapanları ve şeriat emirlerini yerine getirmeyenleri cezalandıracaktır. Hanedanlar vekillere, ulemaya ve büyük-küçük devlet adamlarına haksız muamele yapılmamasına kefil olmaktadır. Birinin suçu olması durumunda, tahkikattan sonra sadaret makamı suçuna göre ceza verecektir.” (Tanör, 2020)

Madde 6: “İstanbul'da ocaklardan ve başka yerlerden bir ayaklanma, kargaşa çıkarsa bütün hanedanlar buna kalkışanların ve ocağın kaldırılmasına, eğer bunu yapanlar sınıf ise, o zaman karışıklığa neden olanlar kendilerince kuvvet kullanılarak bastırılıp maaşları ve adlarının defterden silinmesine, eğer halktan ise hangi katmandan olursa olsun, incelenip araştırılarak idam edilmesine, bütün hanedanlar ve ileri gelenler söz vermişlerdir.” (Bingöl, 1993)

Madde 7: “Halkın ve yoksulların korunmasının esas olması sebebiyle ayanlar kendi yönetiminde yer alan yerlerin güvenliğine ve vergilerin ezici nitelikte olmamalarına dikkat edeceklerdir. Bu nedenle vekiller ile hanedanlar arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde haksız olan vergiler kaldırılacaktır. Hanedanlar birbirlerinin durumunu denetleyecek ve zulmedenleri devlete bildireceklerdir.” (Tanör, 2020)

Belgenin ek kısmında ise, "Bu şartların, yapılacak işlerde esas tutulması gerektiğinden zamanla değişmesini önlemek üzere bundan sonra Sadrazam ve Şeyhülislam olacaklar bu makama geçtikleri zaman bu Senedi imzalayacaklar ve harfî harfine uygulanmasına çalışacaklardır. Bu senedin bir sureti Beylikçi kaleminde kayıt altında tutulacak, bir sureti Padişah'ın yanında bulunacak ve gereken kimselere oradan kopyaları verilecektir. Padişah, kendisi bu şartların uygulanmasına nezaret edecektir” (denmektedir (İnalcık, 1964, s. 606).

Sened-i İttifak'ta yer alan hükümlere bakıldığında bu hükümlerden bazılarının merkezi otorite bazılarının ayanlar, bazılarının da halk lehine sonuçlar ihtiva ettiği anlaşılmaktadır (Atar, 2019, s. 37). Belgeye padişah otoritesi ve merkezi yönetimin elde ettiği kazanımlar açısından bakıldığında, belge ile ayanlar tarafından padişahın otoritesinin esas olduğu kabul edildiği ve bundan sonrada padişahın emir ve yasaklarına riayet edileceği vurgulandığı görülmektedir. Belgeye ayanlar açısından bakıldığında, padişah adına yetki kullanacak olan sadrazamın, dolayısıyla iktidarın keyfi hareketlerine karşı ayanların emniyet altına alınması, ayanların bu belgeden edindiği en mühim kazanım olmuştur. Söz konusu belge ile ayanlar, kendilerinden daha küçük ve güçsüz durumda bulunan ayanlar üzerindeki egemenliklerini kabul ettirmişler, Ayanların hakimiyeti altında bulunan yerlerde yönetim ve kararlarının muhafaza edilmesi, bahse konu olan bu hakların babadan oğula geçmesi kabul edilmiştir (İnalcık, 1964, s. 607).

Sened-i İttifak ile merkezi otorite ve ayanların haricinde halkın da elde ettiği bazı kazanımlar olmuştur. Bu kazanımlar; reayaya zulüm edilmemesi, vergilerde ölçülü davranılması ve halkın korunması iktiza ettiği şeklindedir. Bunların yanında sadrazamın kanunlara uyması ve suç işlenmesi durumunda herhangi bir tahkikat yapılmaksızın doğrudan ceza verilmemesi benzeri genel koruyucu hükümlerde yer almaktadır (Tanör, 2020, s. 47).

2.1.1.3. Sened-i İttifak'ın Hukuki Niteliği

Merkezi devlet ile ayanlar arasında imzalanmış bir belge olması hasebiyle Sened-i İttifak şekil yönünden “misak” türünde bir belgedir (Gözler, 2019, s. 11). Hükümdarın tek taraflı iradesinin bir ürünü olmayan misak türünde belgeler iki taraflı iradenin ürünüdür. Bu tür belgelerde hükümdarın karşısında hükümdara kendi iradesini kabul ettiren bir başka irade daha mevcuttur. Hükümdar ile sözü edilen bu iradenin uzlaşarak antlaşmaları sonucunda bahse konu olan bu anayasal belge ortaya çıkmaktadır (Teziç, 2019, s. 180).

Sened-i İttifak ile ayanların, kısmen de olsa halkın hakları belirlenmiş, bunun yanında padişah, sadrazam ve ayanlar arasındaki ilişkiler tanzim edilmiştir. Bu bakımdan belge maddi anlamda anayasal

bir belge niteliğindedir. Şekli anlamda ise anayasa niteliğinde değildir. Zira şekli anlamda anayasal bir belge olabilmesi için diğer kanunlardan üstün olması gerekmektedir. Ancak bu açıdan bakıldığında belgenin diğer kanunlardan herhangi bir üstünlüğü olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Sened-i İttifak şekli anlamda bir anayasal belge olmayıp maddi anlamda anayasal bir belgedir (Gözler, 2000, s. 11).

2.1.1.4. Sened-i İttifak'ın Uygulanışı

Anayasal tarihimiz açısından önemli bir belge olarak kabul edilen Sened-i İttifak, bu önemine rağmen kendisine uygulama alanı bulamamıştır. Bunun sebebi olarak, senedin imzalanmasından sonraki süreçte senedin arkasındaki güç olan Alemdar Mustafa Paşa'nın bir ayaklanma neticesinde öldürülmüş olması gösterilebilir. Bu durumun bir tezahürü olarak belge uygulamadaki önem ve etkisini büyük oranda kaybetmiştir. Belgenin ek hükmünün iktiza ettiği üzere her yeni sadrazam ve şeyhülislam tarafından imzalanması lazım gelen Belge Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra Hiçbir sadrazam ve şeyhülislam tarafından imzalanmamıştır (Tanör, 2007, s. 49). Bu minvalde, Sened-i İttifak, uygulanma olanağı bulunmadığı için Ölü doğmuş hukuki bir belge olarak tanımlanmaktadır (Nacak, 2015, s. 156).

2.1.1.5. Sened-i İttifak'ın Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarına kadar, hükümdarın mutlak iktidarını sınırlayan ve bireylere insan olarak bazı haklar tanıyan bir hürriyet anlayışı mevcut değildi. Osmanlı uleması, diğer İslam uleması gibi, siyasal iktidarın katılığını dini akidelerle yumuşatmayı düşünmüş ve zaman zaman Sultan-Halifeye Şeriata uyma tavsiyesinde bulunmuşlardır. Ancak, bu tavsiyeler sadece teorik bir nitelik taşımış ve siyasal alanda herhangi bir pratik güvence oluşturmamıştır. Hükümdarın mutlak yetkilerini bazı yeryüzü prensipleri ile sınırlama fikri ise akıllara dahi gelmemiştir (Kapani, 1993, s. 81).

Türk anayasacılık tarihinde 1215 tarihli Magna Carta'ya benzetilen Sened-i İttifak ile ilk kez padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır. Mevzubahis olan bu sınırlandırma ayanlar lehine yapılmıştır. Bununla padişah iktidarını teminat altına almayı amaçlamaktadır. Böylece öteden beri kabul edilen padişahın dokunulmaz olduğuna ilişkin tabu ortadan kaldırılmıştır (İnalçık, 2010, s. 680-690).

Sened-i İttifak'ın ilk 4 maddesinde padişahın otoritesi kabul edilmiş, merkezi yönetimin korunmasına yönelik her türlü asker ve vergi toplama yetkisi olduğu ve bu yetkinin kullanımının ayanların desteğiyle mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Bu yönüyle Sened-i İttifak ayanların varlığını resmi olarak kabul etmekteydi. Beşinci maddede ise ayanların sahip oldukları her türlü toprak ve nüfuz alanlarının ve buralardaki daha küçük ayanları kontrolünün kendilerine ait olduğu ve bu durumun babadan oğula geçtiği ifade edilmiştir. Altıncı maddede İstanbul'da herhangi bir isyan olması durumunda ayanların kendiliğinden harekete geçerek isyana müdahale etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sened-i İttifak'ın son maddesinde haksız vergiler ile ilgili olarak bir toplantı yapılacağı ve bu toplantı sonucunda haksız vergilerin kaldırılacağı kararlaştırılmıştır (Kırnık, 2022, s. 36-37). Sened-i İttifak ile ayanlar padişaha karşı sadık olacaklarını ve padişahın kendilerine vereceği talimat ve emirlere riayet edeceklerini, devletin eyaletlerden asker toplamasına engel olmayacaklarına ve üzerinde anlaşılanın aksi

şekilde hareket eden olursa diğer ayanların onlardan davacı olacakları konusunda taahhütte bulunmuşlardır (Uçarol, 2019, s. 127).

Sened-i İttifak Osmanlı'da padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasının ve birtakım temel hak ve hürriyetlerin belirtilmesinin başlangıç noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan belgenin, Batı'daki anayasal gelişmelere benzer şekilde gerçekleştirilen bir somut adım olduğu iddiasında bulunulabilir (Türkkan, 2013). Belgede yer alan hükümler incelendiğinde insan haklarına ilişkin tek hükmün vergi toplamada zulüm ve eziyet yapılmaması hükmü olduğu görülmektedir. Bu yönüyle belgenin hak ve özgürlükleri bir liste halinde sınırlayan bir vasma sahip olmadığı söylenebilir (Kepenekçi Karaman, 2014). Alemdar Mustafa Paşa yeniçeriler tarafından öldürülünce, Sened-i İttifak da uygulanamamıştır. Ancak bu belge ilk defa devlet gücünün bir belge ile sınırlandırılması ve halk için içerisinde birtakım hakları barındırmasından ötürü insan hakları açısından önemli bir belgedir (Güneş, 2020).

2.1.2. Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)

Tanzimat sözcüğü tanzim kelimesinin çoğuludur. Tanzimat sözcüğünün manası nizam ve düzen vermektir. Nizam eski bir terimdir ve daha önce Lale Devri'nde kullanılmıştır. Lale Devri'ndeki kullanımı, yeni yönetime göre tertiplenen ordu için olmuştur. Eskiyle kıyaslandığında yeni tanzim kavramının kullanımı yalnızca askeri birliklerle sınırlı değil, daha geniş bir manada yeni bir rejim manasına gelebilecek biçimde kullanılmıştır (Berkes, 2020, s. 213-214).

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerisinde kalınmış olunan çağa ulaşabilmek adına askerlik, eğitim, devlet yönetimi, hukuk ve sosyal alanlarda önceki dönemler ile mukayese edildiğinde kapsamlı ve radikal değişikliklerin hayata geçirildiği 1839-1876 arası zaman dilimi Tanzimat dönemi şeklinde adlandırılmaktadır (Çadircı, 1991). Tanzimat Fermanı, diğer bir söylemle Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Mustafa Reşit Paşa tarafından II. Mahmut döneminde hayata geçirilen reformların geliştirilerek ve kendi edinmiş olduğu deneyim ve gözlemler neticesinde hazırlanan reform programının, Padişah Abdülmecit tarafından tasvip edilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır (Kara, 2011, s. 170).

Mustafa Reşit Paşa'nın girişimleri neticesinde hazırlanan ve 1839 yılında ısdar edilen Tanzimat Fermanı, devletin yönetim anlayışında, bütün kurumlarında ve idarede köklü değişimler gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır (Demir, 2011, s. 337). Tanzimat Fermanı, Sultan II. Mahmut'un ölümünden sonra ilan edilen, Müslüman olanlar ile Müslüman olmayan halkın önünde okunan ve onların haklarını düzenleyen bir belge olma niteliği taşımaktadır (Berkes, 2020, s. 213). Tanzimat Fermanı'nı tam manasıyla anlayabilmek için dönemin şartlarının genel hatlarıyla bilinmesi gerekir (Özdemir, Çiğdem ve Aktaş, 2014, s. 324).

2.1.2.1. Tanzimat Fermanı'na Giden Süreç

Tanzimat Fermanı'nın ortaya çıkışı, iç etkenlerden çok dış etkenlerin bir sonucudur. Tanzimat'ı ortaya çıkaran sebepler dört başlık altında bir araya getirilebilir. Bunlar; Mısır sorunu, Avrupa

devletleriyle yapılan ticaret antlaşmaları, Fransız İhtilali sonrasında Balkan ulusları arasında başlayan milliyetçilik hareketleri ve Avrupa devletlerinin baskısı şeklinde sıralanabilir. (Bacak, 2023, s. 26).

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başlarında, içeride asi valisi Mehmet Ali Paşa ile dışarıda ise bağımsızlık talepli isyanlar ile uğraşmıştır (Özdemir, Çiğdem ve Aktaş, 2014, s. 324). 1789 tarihinden itibaren yayılmaya başlayan Milliyetçilik akımının bir sonucu olarak balkanlarda çıkan ayaklanmalar, Osmanlı Devleti'ni Tanzimat'ı ilan etmeye iten nedenlerden biridir. Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce, III. Selim döneminde başlayan Sırp ayaklanması 1816 tarihinde Sırpların özerk bir statü elde etmesi ve 1821'de başlayan Yunan isyanı İngiltere ve Rusya'nın karışması neticesinde bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Eryılmaz, 1992, s. 87).

Batılı devletler karşısında asker, ekonomi, siyasi bakımdan oldukça zayıf hale gelen Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti içinde yaşayan Gayrimüslimlere sıklıkla müdahale etmesi ile karşı karşıya gelmiştir (Demir, 2011, s. 333). Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri alanda güç kaybetmesi aynı zamanda uluslararası alanda da zayıflaması anlamına geliyordu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın başlattığı ayaklanmalar sonucunda imzalanan Hünkâr İskelesi ve Baltalimanı Antlaşmaları ile önce boğazlar uluslararası problemlere yol açmış, sonrasında da Osmanlı içerisindeki Gayrimüslim tebaayı koruma söyleminde bulunan devletler Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye çalışmıştır (Kırnık, 2022, s. 45).

Sultan II. Mahmut, memleketin içinde bulunduğu bu kötü durumdan ancak batılı devletlerine benzer yeni düzenlemeler yapılmasıyla kurtulabileceğine inanıyordu (Yıldırım, 2006, s. 2). Sultan II. Mahmut döneminde yapılan yenilikler askeri alanla sınırlı olmayıp idari, hukuki, kültürel, adli ve pek çok alana yayılmıştır. Sadrazamlık makamının yerine Başvekillik makamının getirilmesi, nazırlıkların kurulması, muhtarlıkların oluşturulması, redif birliklerinin kurulması, posta teşkilatının kurulması bunlara örnek olarak verilebilir (Kırnık, 2022, s. 41). II. Mahmut döneminde yapılan ıslahatların temel amacı merkezi otoritenin gücünü etkisiz hale getirmeye çalışan yerel otoriteleri yok ederek ülkenin düzen ve dirliğini sağlamaktır (Eryılmaz, 1992, s. 46).

II. Mahmut döneminde ayanlar merkezi devlet açısından büyük birer tehditler. Ayanların devlet için tehdit olmalarının sebepleri olarak; padişahın buyruklarına itaatsizlik, halka zulüm ve haksızlık yapmak gösterilebilir. Bu nedenlerden ötürü ayanların ortadan kaldırılması ya da etkisiz hale getirilmesi gerekiyordu. Bu cihetle bazı ayanlar azledilmiş, bazı ayanların çiftliklerine el konulmuş, bazı ayanlarda İstanbul'a çağrılarak muhtelif memurluklarda görevlendirilmişlerdir. Bu suretle ayanlıklara son verilmek istenmiştir. Bu duruma karşı çıkıp direnen ayanlar ise paşa ve valilerin komutasındaki askeri birliklerin kullanılması marifetiyle bastırılmış ve idam edilmek suretiyle etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. II. Mahmut'un yapmaya uğraştığı ülkenin siyasi bütünlüğünü bozmakta olan büyük ayanları etkisiz hale getirmek suretiyle merkezi otoriteyi güçlendirmektir. Tüm bu gayretlere karşın

ayanlık mahali bir içtimai örgütlenme şekli olarak muhtelif biçimlerde var olmaya devam etmiş ve pek çok yerde ayanların egemenliklerinin sürdürüldüğü gözlemlenmiştir (Kunt vd., 2002, s. 101).

II. Mahmut'un ayanlarla olan mücadelesinin son hedefinde ayanlar arasında en güçlü olan Tepedenli Ali Paşa vardı. Tepedenli Ali Paşa Arnavutluk ve Epir'e hakimdi. Tepedenli Yanya kalesinde uzun bir müddet Osmanlı'ya karşı koymasının ardından zorlukla mağlup edilebilmiştir. Tepedenli Ali Paşa'ya karşı gerçekleştirilen bu mücadeleler üst üste büyük sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştır. Bahse konu olan mücadele, Yunan isyanına sebebiyet vermiş, Yunan isyanı da Mısır Valisi olan Mehmet Ali Paşa isyanını doğurmuştur. Osmanlı'nın Nizip'te Mehmet Ali Paşa'ya mağlup olması, imparatorluğun içinde bulunduğu umutsuzluğun herkes tarafından anlaşılmasına neden olmuştur. Devletin içinde bulunduğu bu durumdan kurtulabilmesi için köklü bir ıslahata başlaması iktiza ettiği herkes tarafından kabul edilmiştir. Devletin tüm kademeleri ile tüm kanunlarında radikal bir değişiklik yapılmasının mecburiyetinden II. Mahmut'a sunduğu layihalarda bahsetmekte olan Mustafa Reşit Paşa'nın temsil ettiği siyaset biçiminin artık tek uygulanabilir yol olduğu herkesçe kabul edilmiştir (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2008, s. 98-99).

Sultan II. Mahmut 1839 tarihinde vefat etmiştir. II. Mahmut'un vefatı üzerine tahta oğlu Abdülmecit geçmiştir (Seçkin, 2023).

2.1.2.2. Tanzimat Fermanı'nın Genel Esasları

II. Mahmut'un yapmak istediklerini gerçekleştiremeden ölmesi üzerine yerine oğlu Abdülmecit tahta çıkmıştır. Sultan Abdülmecit de babası gibi yenilikçi düşüncelere sahiptir. Bu nedenle II. Mahmut'un yaptığı yenilikleri sürdürmek istemiştir. Bu kapsamda Sultan Abdülmecit, daha önce Paris büyükelçiliği yapmış olan Mustafa Reşit Paşa'nın hazırlanışında önemli bir rolü bulunan Tanzimat Fermanı'nı 3 Kasım 1839'da ısdar etmiştir (Lewis, 2018, s. 149). Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi, Gülhane'de 3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşit Paşa tarafından padişah, devlet bakanları, ulema, elçiler, Yahudi hahamı, Rum ve Ermeni Patrikleri ve diğer halk kesimleri huzurunda okunmak suretiyle olmuştur (Kara, 2011, s. 170). Gülhane Meydanında okunmasından dolayı fermana Gülhane Hatt-ı Hümayunu denilmiştir (Eryılmaz, 1992, s. 95-96).

Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemden başlayarak Kur'an ve şariat buyruklarına riayet edildiği için geliştiği, güçlendiği, dışarıda galibiyetler elde ettiği, içeride ise tebaasına müreffeh ve huzurlu bir yaşam sunduğu, ancak 150 yıldan beri Kur'an ve şariat buyruklarından uzaklaştığı için vaziyetin aksi bir hâl aldığı, devletin güç kaybettiği, dışarıda galibiyetlerin yerini mağlubiyetlere terk ettiği, içeride huzur yerine huzursuzluğun, varsıllık yerini fakirliğin geldiği, bu vaziyetin önünün alınabilmesi için yeniden Kur'an ve şariat buyruklarına riayet edecek bir yönetimin ihdas edilmesinin iktiza ettiği, ancak bu şekilde devletin yükseleceğinden söz edilmektedir. Giriş bölümünde belirtilen bu hususlardan sonra Fermanda devlet

iktidarının kullanılması ve sınırlanması ile temel hak ve hürriyetlere yönelik ilke ve kurallar biçiminde iki grupta toplanabilecek hükümler dağınık bir şekilde yer almaktadır (Döner, 2023b, s. 44).

Osmanlı Devleti açısından yeni bir dönemin kapılarını açtığı ifade edilen Tanzimat Fermanı ile hızlı bir modernleşme sürecine girilmiştir (Özdemir, Çiğdem ve Aktaş, 2014, s. 333). Osmanlı yöneticileri Tanzimat dönemine kadar kamu yönetimi teşkilatında yapılan ıslahatları daha çok askeri ve mali alanlarla sınırlamışlardır (Eryılmaz, 1992, s. 37). Ferman ile mali güce göre vergi alınması benimsenmiş, İltizam sisteminin kaldırılmasının gerekliliği üzerinde durmuş, devlet harcamalarının kanuniliği ilkesine geçilmiş, askerlikte adaletin sağlanacağı, ömür boyu askerliğin kaldırılacağı hususlarına yer verilmiş, mahkeme kararı olmaksızın hiç kimsenin idam edilemeyeceği ve sair konular düzenlenmiştir (Koçak ve Sancaktutan, 2021, s. 1939).

Tanzimat Fermanı ile bireyin birtakım haklara haiz olduğu vurgulanmış ve devlet hakimiyeti altındaki insanların can, mal, ırz güvenliği düşünülmüş, bu düşünce de yazılı hale getirilerek güvence altına alınmıştır (Özdemir, Çiğdem ve Aktaş, 2014, s. 333). Ferman ile, din ve mezhebine bakılmaksızın herkesin fermanda belirtilen haklardan yararlanabileceği vurgulanmıştır (Koçak ve Sancaktutan, 2021, s. 1939).

Tanzimat'ın maddeleri incelendiğinde Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan milliyetçilik akımlarını engellemek için Osmanlıcılık düşüncesinin benimsendiği görülmektedir (Eryılmaz, 1992, s. 88). Ortaylı, tanzimat Fermanının ilkelerinin temelinde “Osmanlıcılık, Osmanlı vatanperverliği” fikrinin bulunduğunu söylemektedir (Ortaylı, 1985, s. 1546).

Tanzimat Fermanı'nın en önemli özelliği, hukuk devleti ilkesinin resmi olarak ilk defa tesis edilmiş olmasıdır (Özdemir, Çiğdem ve Aktaş, 2014, s. 334). Tanzimat Fermanı'nın kendisinden önce ısdar edilmiş olan diğer fermanlardan ayrıldığı esas nokta, padişahın kendi iradesi ile sahip olduğu yetkilerini kısıtlamış olmasıdır (Sunay, 2023, s. 25). Padişah, fermana ve fermana dayanarak oluşturulacak kanunlara uyup, saygı göstereceğine dair yemin etmiştir (Eryılmaz, 1992, s. 96).

2.1.2.3. Tanzimat Fermanı'nın Uygulanışı

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun kişi hakları ile ilgili bölümüne bakıldığında, içerikte yer alan hakların şu şekilde sıralandığı görülmektedir: a) Can güvenliği, b) Mal güvenliği, c) Şeref ve haysiyetin korunması, d) Kişi güvenliği ile ilgili esaslar, e) Din ayırımı gözetilmeksizin bu hakların tüm vatandaşlara eşit olarak tanınması. Bu dar kapsamlı ve ilkel liste, o dönemde Osmanlı Devleti'ndeki insan haklarının durumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır (Kapani, 1993, s. 94). Yapılan yeni düzenlemeler ile Tanzimat aydınları, ferman ile Avrupa'nın çeşitli bahanelerle devletin iç işlerine karışmayacaklarını ve devletin eski gücüne kavuşacağını düşünmekteydiler (Nacak, 2015, s. 158). Getirmiş olduğu yenilikler ve Osmanlı halkını birleştirme fikrine karşın yine de belge iç ve dış baskıları durdurma konusunda yeterli olamamıştır (Kırnık, 2022, s. 53). Ferman ile Osmanlı Devleti Avrupa devletlerinin etkisine açık hale gelmiştir (Eryılmaz, 1992, s. 106).

2.1.2.4. Tanzimat Fermanı'nın Hukuki Niteliği

Tanzimat Fermanı, devletin temel kuruluşuna, temel hak ve hürriyetlere cezalandırma, vergilendirme, yargılamaya ilişkin hükümlere yer vererek anayasal konularda düzenlemelerde bulunması sebebiyle maddi anlamda bir anayasal belgedir. Lakin şekli manada bir anayasa olduğundan bahsedilemez. Yapılış şekline bakıldığında adından da anlaşılabilceği gibi “ferman” türünde bir belgedir (Tanör, 2007, s. 92). Padişah kendi iradesiyle sahip olduğu yetkilere sınırlama getirmiş ve halka muhtelif hak ve hürriyetler lütfunda bulunmuştur.

Anayasa hukuku açısından değerlendirildiğinde, Tanzimat ile hayata geçirilen sistemin yeterli olmadığı söylenebilir. Çünkü Tanzimat Fermanı'nın kendisi ya da ihtiva ettiği hükümler padişah tarafından iptal edilebilir veya değiştirilebilir bir niteliktedir. Bu açıdan Tanzimat Fermanı ile getirilen hak ve hürriyetlerin gerçek bir teminatının bulunmadığını söylemek yanlış olmayacaktır (Başcı, 2021, s. 238). Tanzimat Fermanı'nda belirtilen hükümlere riayet edilmemesi durumunda işletilebilecek bir denetim ve güvence mekanizması belirtilmemiştir. Belgede yer alan esasların teminatı olarak padişah ve vezirlerin yeminleri gösterilebilir. Monarşi ile yönetilen devletlerde hükümdarın tebaasına birtakım sözler verip bazı haklar bahşetmesi önemli bir bağlanmadır. İktidarı sınırlamanın en tesirli yolu onu dışarıdan hukuk kuralları ile sınırlamak olsa da tek yöntem bu değildir. Autolimitation adı verilen, iktidarın kendi kendini sınırlaması diğer bir yoldur ve yemin de kendi kendini sınırlamanın en etkili yoludur (Tanör, 2007, s. 90-91).

Tanzimat Fermanı Osmanlı devletinde hukuk alanında iki başlı bir durumun var olmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde İslami hukuk kurallarının yanında batılı hukuk kuralları da bu ferman ile uygulanmaya başlanmıştır. Hukuk alanında yaşanan bu iki başlı durum Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir (Gözübüyük, 1993, s. 93).

2.1.2.5. Tanzimat Fermanı'nın Değerlendirilmesi

Tanzimat Fermanının ilan edilmesi ile askeri, mülki ve hukuki alanlarda hayata geçirilen reformlarla Türk düşünce sisteminde radikal ve kalıcı değişimlere ortam hazırlanmıştır (Gözler, 2009). Ferman ile padişah kendi yetkilerini sınırlamıştır. Ayrıca yönetimin kanunlara uygun olacağı da vaat edilmiştir (Koçak, 2021). İncalcık, devlet yönetimi ve anlayışında modernleşmenin esas başlangıcı olarak Tanzimat Fermanı'nı görmektedir (İncalcık, 2010). Fermanın temel düşüncesi, çağdaş manada yasal yönetimin ihdas edilmesi ve şahıs haklarının temin edilmesidir (Kepenekçi Karaman, 2014). Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nde insan haklarını tanımaya yönelik ilk mühim adım olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan Ferman, bazı yazarlar tarafından haklar beyannamesi olarak kabul edilmektedir. Tanzimat Fermanı'nda, bireylere tanınmış olan hak ve hürriyetlerle birlikte devlet düzeninde gerçekleştirilecek yenilikler de yer almaktadır (Kalabalık, 2021).

Fermanın şahıs haklarına ilişkin kısmında can ve mal güvenliği, şahıs güvenliği, şeref ve haysiyetin muhafazası noktasında din farkı gözetmeksizin hakların halkın tamamına eşit bir biçimde tanınmasının iktiza ettiği kabul edilmiştir (Kepenekçi Karaman, 2014). Tanzimat Fermanı ile iltizam ve

iltizam neticesinde elde edilmiş olan tüm haksız kazançların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra Fermanda, uyrukların yaşam ve mülkiyet haklarıyla ilgili hükümler de tanzim edilmiştir. Din ayrımı gözetmeksizin eşit yargılanma ve muntazam olarak orduya asker alınması gibi esaslara yer verilmiştir (Koçak, 2021, s. 140).

Tanzimat Fermanı Batı düşünce tarzının Osmanlı Devleti'nde etkili olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca ferman insan hakları yönünden bir dönüm noktasıdır. Belirtilen bu hususlardan mütevellit Tanzimat Fermanı önem arz etmektedir (Hazar, 2015).

2.1.3. Islahat Fermanı

Tanzimat dönemi olarak adlandırılan 1839 ile 1876 yılları arasındaki süreçte, Tanzimat Fermanı'nın taahhütte bulunduğu ilke ve reformların icra edilmesi için Tanzimat Fermanı'nın teyidi ve tekrarı vasfında olan muhtelif fermanlar da yayınlanmıştır. Mevzubahis olan bu fermanlardan en önemlisi Tanzimat Fermanı'nın ısdar edilmesinde etkili olan Sultan Abdülmecit tarafından 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'dır (Arsel, 1965, s. 19-20).

2.1.3.1. Islahat Fermanı'na Giden Süreç

Kudüs ve Kırım'daki gelişmeler ve emperyalist güçlerin Osmanlı egemenliğindeki bu coğrafyaları bahane göstererek azınlıkları kışkırtması Islahat Fermanı'nın hazırlanmasını hızlandırmıştır. Doğu sorunundan ötürü Çarlık Rusya'sı tarafından hasta adam benzetmesi ile nitelendirilen Osmanlı İmparatorluğu içteki sebeplerden ve dış kışkırtmalar nedeniyle ayaklanan azınlıklardan önemli problemler yaşamıştır. Bu dönemde İngiltere ile iş birliği içinde bulunmak isteyen Rusya, Osmanlı'nın parçalanması sürecinin hızlandırılması gayreti içinde olmuştur. Rusya'nın bu isteğine karşı henüz Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün kendi çıkarları için önem arz ettiği düşüncesinde olan İngiltere bu duruma karşı çıkmıştır. Durum böyleyken Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na tek başına saldırma yoluna gitmiştir. Sonuç olarak Osmanlı ile Rusya arasında Kırım Savaşı'nın yapılmasının zemini oluşmuştur (Sander, 2020, s. 306). Osmanlı Devleti'ni Islahat Fermanı'nı ısdar etmeye zorlayan en önemli meselelerden birinin Kırım Savaşı Olduğu Söylenebilir (Gümüş, 2008, s. 217). Kırım Savaşı sonrasında Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Hristiyanların haklarını geliştirmek ve Müslümanlar ile her alanda eşit haklara sahip olmalarını sağlamak amacıyla Babıali üzerinde baskı yapmışlardır (Eryılmaz, 1992, s. 134). Osmanlı devlet adamları, içerisinde bulundukları zor koşullar nedeniyle Islahat Fermanı'nın hazırlanışı ve ilân edilme sürecinde kendilerini tam anlamıyla Avrupa devletlerine teslim olmuş durumda bulmuşlardır (Gümüş, 2008, s. 218).

Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'sı arasında yaşanan Kırım Harbi sırasında, İngiltere ve Fransa Ruslara karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemişlerdir. Arkasına İngiltere ve Fransa'nın desteğini almış olan Osmanlı Devleti savaştan galibiyetle ayrılmıştır. Kırım Savaşı galibiyetinin ardından başlayan barış görüşmeleri Paris'te yapılmıştır. Barış görüşmelerinde elinin güçlü olmasını ve daha fazla hak ile görüşmelerden ayrılmak isteyen Osmanlı Devleti, barış görüşmelerinden önce Islahat Fermanı'nı ısdar etmiştir.

2.1.3.2. Islahat Fermanı'nın Genel Esasları

Islahat Fermanı, İngiltere, Fransa, Avusturya devletleri ile Osmanlı devleti temsilcilerinden oluşan bir komisyonda hazırlanmıştır (Eryılmaz, 1992, s. 135). Islahat Fermanı'nın esas amacı, gayrimüslim tebaa ile müslim tebaa arasında her manada tam bir eşitlik yaratmaktır. Belirtilen amacı gerçekleştirmek üzere aşağıdaki hususlarda düzenlemelerde bulunulmuştur (Tanör, 2007, s. 96):

1. 1839 tarihinde ısdar edilmiş olan Tanzimat Fermanı'nda güvence altına alınan can, mal, şeref, namus dokunulmazlıkları ile Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren gayrimüslim cemaatlerin haiz olduğu ruhani ayrıcalıkların yeniden teminat altına alınması,
2. Seçilen Rum Patriğinin ömür boyu görevine devam etmesi, muhtelif dinlere mensup olan dini toplulukların kendilerini yönetmeleri amacıyla cemaat meclislerini ihdas edebilmeleri, okul ve ibadethane açabilmeleri,
3. Din, ibadet ve vicdan hürriyetlerinin muhafaza edilebilmeleri, mensubu bulunduğu din ve mezhep sebebiyle kimsenin aşağılanmaması, kimsenin din değiştirmeye zorlanmaması ve İslam dininden ayrılmanın müeyyidesinin ölüm cezası olmaması,
4. Mensubu olunan millete bakılmaksızın herkesin devlet hizmetine ve memuriyetine, tüm mülki ve askeri okullara, hatta askeri hizmete katılabilmeleri, müslim ve gayrimüslim vatandaşların önceden bedelini ödemek koşuluyla askerlik hizmetinden muaf olmaları,
5. Müslim ve gayrimüslimlerin mahkemelerdeki tanıklıklarının eş değerde kabul edilmesi, aralarında doğabilecek davaların karma mahkemelerde görülmesi,
6. Var olan ceza kanunlarının yerine yenilerinin yapılması, yargılamaların aleni olarak yapılması, ceza uygulamalarının insanileştirilerek işkencenin kaldırılması,
7. İltizam usulünün terk edilmesi, vergide eşitliğin temin edilmesi, maliyede yeniliğe gidilmesi,
8. Ülke içinde gayrimüslimlerin gayrimenkul edinmelerine izin verilmesi, banka, ticaret ve tarım sermayesinin oluşmasına olanak tanınması.

19. yüzyılı büyük ölçüde etkileyen Fransız İhtilali'nin ilkelerinden olan eşitlik ilkesi, Islahat Fermanı içerisinde de kendisine yer bulmuş ve Osmanlı sosyal düzeninin yeniden inşa edilmesi çabalarını doğurmuştur (Gümüş, 2008, s. 216). Ferman, temsil hakkı, ibadethaneyle ilgili birtakım kolaylıklar, ekonomik yükümlülük, kendi okullarını açma, mülk dokunulmazlığı, devlet dairelerinde memur olma hakkı, bütün tebaa arasında tam manasıyla eşitliğe dayanan bir devlet yaklaşımını benimsemiş ve Müslüman olmayanlar ile Müslümanlar arasında eşitliği temin etmeyi temel amaç olarak kabul etmiş bir belgedir (Armaoğlu, 1997, s. 258).

2.1.3.3. Islahat Fermanı'nın Uygulanışı

Avrupalı devletler Kırım Savaşı'nın ardından yapılacak barış görüşmelerinden önce, Müslümanlar ile Hristiyan vatandaşların haklar yönünden aynı statüye sahip olmaları için Osmanlı'ya baskı yapmışlardır. Söz konusu baskılar ile Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında var olan idari ve hukuki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması istenmiştir. (Aslan, 2020, s. 210). Fermanın getirmiş olduğu düzen içerisinde Müslümanlar ile gayrimüslimler siyasi hakları da kapsamak üzere hukukun pek çok alanında eşit hale gelmişlerdir (Eryılmaz, 1992, s. 63).

Paris Antlaşması'nda alınan kararlardan biri de Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılmayacağı kararıdır. Buna karşın ferman hükümlerinin antlaşma içinde yer alması büyük devletlerin dolaylı da olsa Osmanlı'nın içişlerine karışması sonucunu doğurmuştur (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 1999, s. 275).

2.1.3.4. Islahat Fermanı'nın Hukuki Niteliği

Islahat Fermanı Şekli anlamda bir anayasa değildir. Ancak yukarıda belirtilen hükümlerinden hareketle anayasal konularda düzenlemeler içerdiğini söylememiz mümkündür. Bu açıdan maddi anlamda anayasal bir belgedir. Ayrıca adından da anlaşılabilceği gibi Tanzimat Fermanı gibi ferman niteliğinde anayasal bir belgedir (Döner, 2023b, s. 49).

2.1.3.5. Islahat Fermanı'nın Değerlendirilmesi

Tanzimat Fermanı Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halkların tamamı hakkında hazırlanmışken, Islahat Fermanı büyük ölçüde gayrimüslimlerin haklarını geliştirmek için hazırlanmıştır (Eryılmaz, 1992, s.140). Batılı devletler Tanzimat Fermanı ile tanınan hakların yetersiz olduğu ve verilen taahhütlere uyulmadığı iddiasında olmuşlardır. 1856 Islahat Fermanı'na kadar devletin sahibi olarak Müslümanlar kabul edilmiştir. Islahat Fermanı ile bu durum değiştirilmeye çalışılmıştır. Ferman ile din ayrımı gözetilmeksizin bütün vatandaşların eşit olduğu, Osmanlı vatandaşlığı kavramı oluşturulmaya çalışılmıştır (Erdem, 2010, s. 339). Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın eksiklerini tamamlayan, onun ilkelerini bir kez daha teyit ederek yürürlüğünün devamlılığını vurgulayan ve Tanzimat Fermanı ile Kanun-u Esasi arasında bağlantı kuran bir belge olma niteliğini taşımıştır. Ayrıca Ferman, tüm Osmanlı tebaasını Osmanlılık ilkesi etrafında birleştirecek yeni bir vatandaşlık bağı geliştirecek biçimde hazırlanmıştır (Gümüş, 2008, s. 230-231).

Görülmektedir ki, 1856 Islahat Fermanı, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na kıyasla daha geniş kapsamlıdır ve modernleşme yolunda daha ileri bir adımdır. Ancak, burada hala soyut ve genel bir hürriyet prensibine veya hürriyet ideolojisine rastlanmamaktadır. Belirtilen somut haklar toplamı, dönemin klasik hak ve hürriyetler kataloğu ile kıyaslanamayacak kadar sınırlı ve yetersizdir. Böyle bir kıyaslamaya olanak tanıyacak bir belgenin ilanı için daha uzun bir süre beklemek gerekecektir (Kapanı, 1993, s. 100).

2.1.4. Birinci Meşrutiyet Dönemi ve 1876 Kanun-u Esasi

Birinci Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının bir parçası olarak, 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-u Esasi ile başlamıştır. Bu anayasa, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yazılı anayasası olup, II. Abdülhamid'in tahta çıkması ile yürürlüğe girmiştir. Kanun-u Esasi, padişahın yetkilerini belirli ölçüde sınırlandırarak, meşrutiyet yönetimine geçişi simgelemiştir. Anayasa, meclis üyelerinin seçimle belirlenmesini öngörmüş ve halka temsil hakkı tanımıştır. Ancak, II. Abdülhamid'in baskıcı politikaları ve 93 Harbi (Rus-Osmanlı Savaşı) nedeniyle 1878'de meclisin feshedilmesi ile meşrutiyet yönetimi sona ermiştir (Erdoğan, 2012).

2.1.4.1. Yeni Osmanlılar (Jön Türkler)

Tanzimat Fermanı'nın ısdar edilmesinin ardından Osmanlı toplumu içinde Avrupa medeniyeti, kültürü ve fikriyatı ile sıkı bir ilişkinin meydana gelmesi, Türk toplumu içinde yetişmiş aydın gençler arasında, Avrupa'nın üstünlüğü ve kendi memleketlerinin Avrupa devletleri karşısında ne kadar geri kaldığının anlaşılmasına zemin hazırlamıştır (Koray, 1983, s. 566). Esasen Yeni Osmanlılar da Tanzimat'ın getirdiği bu yeni ortamda temayüz etmiştir (Yetim, 2015, s. 3). Yeni Osmanlılar topluluğu, çoğunluğu gazetecilerden oluşan Tanzimat devrinde yetişmiş aydınlar tarafından teşkil edilmiştir (Koray, 1983, s. 570). Yeni Osmanlılar hareketi, Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde, bilhassa da 1865 ile 1876 tarihleri arasındaki süreçte, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi ön plana çıkmış yazar ve fikir adamlarının teşkil ettikleri topluluğu tanımlamak için kullanılan bir tabirdir (Koray, 1983, s. 563). Yeni Osmanlılar hareketi, mevcut yönetimin uygulamalarına muhalif olarak ortaya çıkmıştır (Yılmaz ve Telli, 2021, s. 1406). Yeni Osmanlılar, Osmanlı coğrafyası içinde teşkil edilmiş bir teşebbüs değildir (Koray, 1983, s. 565). Ancak Tercüme Odası'nın Yeni Osmanlıların yetişmesine kaynaklık ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Yılmaz ve Telli, 2021, s. 1406). Hareket, Tanzimat reformlarının amaçlanan aksine sonuçlar doğurduğu ve yetersiz kaldıklarından hareketle, Tanzimat'ın uygulayıcıları konumunda bulunan Ali Paşa ve Fuat Paşa'ya karşı bir başkaldırı hareketidir (Mardin, 2017, s. 19-20).

Yeni Osmanlılar adı altında birleşen küçük bir aydınlar topluluğu; Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve diğerleri Osmanlı Devleti'nde ilk defa liberal siyasal düşüncenin yayılması ve uygulanması amacıyla faaliyet göstermiştir (Kapani, 1993, s. 102). Tanzimat devrinde yapılan reformların eleştirisi, Yeni Osmanlılar hareketinin fikri alt yapısının oluşmasında etkili olmuştur (Yılmaz ve Telli, 2021, s. 1405-1406). Topluluğun temel amacının, dağılmaya yüz tutmuş imparatorluğun ayakta tutulması ve bu amaçla yönetimin ıslah edilmesi olduğu söylenebilir. Bu dönemde gazetenin toplumu etkileyen en önemli kitle iletişim aracı olması nedeniyle, Yeni Osmanlılar fikirlerini gazetelerdeki yazılarında dile getirmişlerdir. Yeni Osmanlılar, yurt içinde ve yurt dışında pek çok gazete yayınlamışlardır. Bu gazetelere örnek olarak; Muhbir, İnkılab, Hürriyet, Ulum ve İttihad verilebilir. Yeni Osmanlılar gazetelerdeki yazılarında; Osmanlı yönetiminin bozukluğu, Ali Paşa'ya karşı olmak, meşrutiyet ve meşveret yönetiminin kabul edilmesi, israfın önüne geçilmesi, devlet harcamalarında yolsuzluğun önlenmesi, vergi adaletinin sağlanması, ayaklanmaların önüne geçilmesi

gerektiği, işlenen ortak konular olarak görülmektedir (Ceylan, 2010, s. 38-39). Yeni Osmanlılar, ekonomik, toplumsal ve siyasi alanları içeren bütünsel bir modernleşmeyi hedeflemişlerdir (Yılmaz ve Telli, 2021, s. 1409).

Yeni Osmanlılar, devletin kurtarılmasının çözümü olarak, Meşrutiyet'in tesis edilmesini uygun görmüşlerdir (Yılmaz ve Telli, 2021, s. 1408). Nitekim, Yeni Osmanlıların siyasi katılım ile ilgili düşüncelerini; padişahın haklarını sınırlayacak bir anayasanın uygulanması ve halkın seçeceği temsilcilerden oluşan bir yasama organının varlığı oluşturmaktadır (Akşin, 2017, s. 24). Yeni Osmanlılar hareketinin önemi, kendisinden sonra gelen siyasi fikir akımlarını ve örgütlenmeleri kendi fikri miraslarıyla etkilemiş olmalarıdır (Ortaylı, 2018, s. 276). Bu minvalde, 1876 anayasası ve 1908 ikinci meşrutiyet olayı Yeni Osmanlıların yarattığı ve beslediği fikirlerin bir ürünüdür (Koray, 1983, s. 582).

2.1.4.2. Kanun-u Esasiye Giden Süreç

Tanzimat Döneminden itibaren Osmanlı toplumunun Batı ile teması artmıştır. Bu durumun neticesinde, batılı eğitim gören aydınlar arasında Batı karşısında geriye düşen devletin kalkındırılmasına ilişkin yolların aranmasının yanında kişilerin hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınarak korunması da tartışılmaya başlanmıştır. Vaziyetin böyle bir hal alması siyasi rejimlerin dolayısıyla devletin de siyasi rejiminin etüt edilip tartışılması neticesini yaratmıştır. Sonuçta 1876 tarihine gelindiğinde aleni bir biçimde kamuoyunda meşrutiyet söylemleri tartışılmaya başlanmıştır (Eroğul, 2014). Siyasi rejim hakkında tartışmaların yaşandığı böyle bir ortamda 1865 tarihinde Genç Osmanlılar adı verilen bir cemiyet gizli bir şekilde kurulmuştur. Amacı mutlakiyet rejimini sonlandırarak yerine meşrutiyet idaresini ihdas etmek olan bu cemiyet, amacına erişebilmek için 1867 tarihinde bir darbe teşebbüsünde bulunmuştur. Darbenin başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde Avrupa'ya kaçan Genç Osmanlılar faaliyetlerine orada Jön Türkler adı ile devam etmişlerdir. Bu dönemde mutlakiyet rejimine karşı olan fikirler devlet adamları arasında da kendine taraftar bulmaya başlamıştır. Bu devlet adamları içinde en önemlisi Genç Osmanlıların kendilerine önder olarak gördükleri Mithat Paşa'dır. Mithat Paşa başarılı bir validir. İlk olarak Şurayı Devlet Başkanlığı'na bilahare Meclis-i Vükela üyeliğine getirilmiştir (Tanör, 2007, s. 121-124). Mithat Paşa'nın girişimleri neticesinde Sultan Abdülaziz 1876 yılında hal edilmiş ve veliaht Murat Efendi onun yerine "V. Murat" unvanı ile tahta çıkmıştır. V. Murat'ın ruhsal durumunun bozuk olmasından ötürü Mithat Paşa ve destekçileri V. Murat'ı tahtan indirerek onun yerine daha önceden anayasayı ilan edeceği sözünü veren II. Abdülhamit'i tahta çıkarmışlardır. Sultan Abdülhamit verdiği sözü yerine getirmek adına hazırlanmış olan anayasayı 23 Aralık 1876 tarihinde ısdar ederek yürürlüğe koymuştur. Sonuç olarak Türk anayasa tarihinin ilk yazılı anayasası kabul edilmiştir (Aldıkaçtı, 1973, s. 50-51).

2.1.4.3. Kanun-u Esasi'nin Genel Esasları

İlk yazılı anayasa olarak kabul edilen Kanun-u Esasi 28 kişiden oluşan ve Cemiyet-i Mahsusa adı verilen bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Komisyonun yürüttüğü çalışmalar neticesinde

hazırlanmış olan anayasa tasarısı, başkanlığını Mithat Paşa'nın üstlendiği Heyet-i Vükeladan geçmesinin ardından II. Abdülhamit'in tasarımı kabul etmesinin üzerine bir ferman ile ısdar edilmek suretiyle yürürlüğe girmiştir (Tanör, 2007).

Kanun-u Esasi'nin ilk maddesinde Osmanlı Devleti'nin ülkesiyle bölünmez bir bütünlük arz ettiği belirtilmektedir. Dolayısıyla üniter yapılı bir devlettir (md.1). İstanbul devletin başkentidir (md.2). Devlet başkanlığının niteliğine ilişkin üçüncü maddeye göre, devlet başkanlığı Osmanlı Hanedanından usulü dairesinde ırsi olarak intikal eden monarşidir (md.3). Resmi din “din-i İslam’dır” (md.11). Devletin resmi dili Türkçedir. Ayrıca devlet memuriyetinde vazife alabilmek için Türkçeyi bilmek zorunludur (md.18) (Döner, 2023b, s. 51).

Kanun-u Esasi’de bireylerin temel hak ve özgürlüklerine ilişkin hükümlerin yer aldığı bölümün başlığı “Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin Hukuk-u Umumiyesi” şeklindedir ve 8 ile 26. maddeler arasındaki kısmı kapsamaktadır. Bu başlık altındaki haklar şu şekildedir: Vatandaşlık hakkı (md.8), kişi hürriyeti (md.9), kişi güvenliği (md.10), ibadet hürriyeti (md.11), basın hürriyeti (md. 12), şirket ihdas etme özgürlüğü (md.13), dilekçe hakkı (md.14), eğitim-öğretim özgürlüğü (md.15), eşitlik ilkesi (md.17), devlet hizmetine girme hakkı (md.19), mali güce göre vergi ilkesi (md.20), mülkiyet hakkı (md.21), Mesken dokunulmazlığı (md.22), kanuni hâkim teminatı (md.23), müsadere ve angarya cezalarının verilememesi (md.24), vergilerin kanuni dayanağının bulunması ilkesi (md.25), işkence cezasının verilememesi (md.26). Belirtilen bu maddelerin dışın da hak arama hürriyeti (md.83) yargı bölümünde düzenlenmiştir (Döner, 2023b, s. 51).

2.1.4.4. Devletin Temel Organları

Kanun-u Esasi’ye göre devletin temel organları yasama, yürütme ve yargı şeklindedir (Gözler, 2019, s. 16).

2.1.4.4.1. Yasama Organı

Yasama organı Meclis-i Umumidir. Meclis-i Umumi Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan adlı iki alt meclisten müteşekkildir. Meclislerin her ikisi de Kasım ayı başında irade-i seniye ile toplanıp, mart ayı başında yine irade-i seniye ile kapanırlar. Meclislerin aynı zamanda toplanması kuraldır. Birinin toplanamaması durumunda diğeri de toplanamaz (md.43).

2.1.4.4.1.1. Heyet-i Ayan

Heyet-i Ayan başkan ve üyeleri doğrudan padişah tarafından kaydı hayat şartı (ömür boyu) seçilirler. Heyet-i Ayanın toplam üye sayısı, Heyet-i Mebusanın toplam üye sayısının üçte birini geçemez (md.60, 62). Heyet-i ayan üyeleri kırk yaşını doldurmuş kişiler arasından seçilirler. Bunun yanında toplumun güvenini sağlamış ve devlet hizmetinde bulunmuş olma şartı da mevcuttur (md.61, 62).

2.1.4.4.1.2. Heyet-i Mebusan

Heyet-i Mebusan oluşturulurken, Osmanlı Devleti içinde yaşamakta olan her elli bin erkek nüfusa bir temsilci düşecek şekilde bir seçim yapılacaktır. Seçilecek mebuslar dört yıl için seçilirler (md.69). Seçilen mebuslar sadece seçildikleri bölgenin değil tüm Osmanlı'nın vekili durumundadırlar (md.71). Anayasada hangi seçim sisteminin uygulanacağı belirtilmemiştir. Yalnızca seçimlerin gizli oy ilkesine göre yapılacağı ifade edilmiştir (md.66).

Anayasanın 66. maddesi ile seçimlerin hangi sistem dahilinde yapılacağı, çıkarılacak bir kanuna bırakılmıştır. Ancak kanun yapılabilmesi için mebusların seçilmiş olması gerekmektedir. Bunun için anayasa hazırlanırken Talimat-ı Muvakkate adı verilen seçimlerin nasıl yapılacağını gösteren bir talimat yayınlanmıştır (Aldıkaçtı, 1973, s. 57). Talimat-ı Muvakkate iki dereceli basit çoğunluk sistemini getirmiştir. Buna göre, ilk olarak “Müntehib-i Evvel (birinci seçmenler)” “Müntehib-i Sani (ikinci seçmenleri)” seçecek, bu ikinci seçmenler de mebusları seçecektir.

2.1.4.4.1.3. Kanun Koyma Yetkisi

Kanun-u Esasi, kanun teklif etme yetkisini, Heyet-i Ayan, Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Vükelaya vermiştir. Heyet-i Vükela her hususta kanun teklif etme yetkisine haiz iken, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan sadece kendi görev alanlarına dahi olan hususlarda (vazife-i muayyene) kanun teklif edebilme yetkisine haizdir (md. 53). Heyet-i Ayan ile Heyet-i Mebusanın kanun tekliflerinin ilk olarak padişaha sunulması ve ondan izin alınması iktiza etmektedir. Padişahın teklife izin vermesi halinde, teklif Şurayı Devlet'e gönderilir. Şurayı Devlet kendisine intikal eden kanun teklifi hakkında bir kanun tasarısı hazırlar. Kanun tasarısı önce Heyet-i Mebusan ardından da Heyet-i Ayanda ayrı ayrı görüşülüp kabul edildikten sonra padişaha gönderilir. Padişahın kanunları mutlak veto yetkisi bulunmaktadır. Padişah tarafından kabul edilip onaylanmamış bir kanun teklifinin kanunlaşması mümkün değildir (md.54).

2.1.4.4.2. Yürütme Organı

Kanun-u Esasiye göre, yürütme organı padişah ve Heyet-i Vükeladan müteşekkil ikili bir yapıya haizdir (Döner, 2023b, s. 52).

2.1.4.4.2.1. Padişah

Devlet başkanı yani padişahın statüsü anayasanın 3. Maddesinde düzenlenmiştir. Belirtilen anayasa hükmüne göre, tahtın boşalması durumunda yerine geçecek olan kişi yani saltanatın yeni sahibi, Osmanlı Hanedanına mensup olan kişiler arasından ekber evlat usulüne uygun ve irsi olarak belirlenir. Dolayısıyla tahtın boşalması durumunda Osmanlı Hanedanının en yaşlı erkek üyesi tahta geçecektir. Bununla birlikte padişah halifelik sıfatına da haizdir. Padişah kutsal ve sorumsuzdur (md.5). Padişahın sorumsuzluğu, hakkında ceza ve hukuk davalarının açılmaması ve siyaseten görevden alınamaması anlamına gelmektedir (Gözler, 2019, s. 18).

Padişah devletin ve yürütmenin başıdır. Bu açıdan pek çok yetkiye sahiptir. Bu yetkiler 7. maddede sıralanmıştır: Bakanların atanması ve azlolunması, rütbe ve nişan verilmesi, para basılmasına müsaade etme, uluslararası sözleşmeler yapma, kara ve deniz kuvvetleri komutanlığı, savaş ve barış ilanı, kanunların ve ahkamı şeriyenin uygulanması, Meclis-i Umumiye toplantıya çağırma ve tatil etme, cezaları hafifletme ve affetme, Heyet-i Mebusanı feshetme. Sayılanlara ek olarak kanunları veto etme (md.54) ve devletin emniyetini ihlal ettikleri soruşturma makamlarınca tespit edilenlerin sürgüne gönderme (md.113) gibi görevleri olduğu da söylenebilir.

2.1.4.4.2. Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu)

Heyet-i Vükela Sadrazam, şeyhülislam ve diğer vekillerden müteşekkildir. Kurulun başkanı Sadrazamdır (md.28). Kurulun bütün üyeleri doğrudan padişah tarafından atanarak göreve gelirler ve yine padişah tarafından azlolunup görevden alınırlar (md.7, 27). Bu yönüyle Heyet-i Vükelanın meclise karşı değil padişaha karşı sorumlu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Heyet-i Mebusana Heyet-i Vükela göreve başlarken güven oyu verme yetkisi tanınmamış, ayrıca görev sürecinde de gen soru önergesi verme ve görevden düşürme yetkisi de verilmemiştir.

2.1.4.4.3. Yargı Organı

Anayasanın ilgili hükmünden anlaşıldığı üzere yargı yetkisi bağımsız mahkemelere aittir (md.86). Kanun-u Esasinin yargı bağımsızlığı hakkında tanımış olduğu güvencelere bakıldığında, günümüz anayasalarının getirmiş olduğu güvencelere kıyasla hiç de azımsanamayacak türden olduğu anlaşılmaktadır (Gözler, 2019, s. 18). Anayasada yargının bağımsızlığına verilen önem ve sağlanan güvencelerin nedeni olarak Türk İslam geleneğindeki adalet kavramının yeri gösterilebilir (Tanör, 2007, s. 144). Anayasada yargının bağımsızlığını teminat altına alan ilke ve kurumlar; hakimlerin azledilemeyeceği (md.81), yargılamaların aleni şekilde yapılacağı (md.82), hak arama özgürlüğü (md.83), mahkemelerin ihkak-ı haktan imtina edemeyecekleri (md.84), kanun-i hâkim teminatı (md.85, 89), mahkemelerin bağımsızlığı (md.86) benzeri şeklinde sayılabilir.

Anayasada belirtilen hükümlere göre, mahkemeler nizamiye ve şer'îye şeklinde örgütlenmiştir (md.87). Şer'îye mahkemeleri şeriat hükümlerine uygun olarak yargılama faaliyetini gerçekleştirirken nizamiye mahkemeleri ceza davaları ve yeni kanunlardan doğan uyuşmazlıklara bakmaktadır (Döner, 2023b, s. 55). 88. madde ile mahkemelerin sınıf, görev ve yetki derecelerine göre ayrılması ile hakimlerin görevlendirilmesi yürütmenin takdirinden çıkarılmış ve kanunlara tabi tutulmuştur (md.88). Anayasada savcılık kurumuna da yer verilerek savcılarının görev ve derecelerinin kanun ile tanzim edileceği hükmü getirilmiştir (md.91). Bunun yanında vekilleri, yargıtay başkan ve üyeleri ile padişah aleyhinde cürüm işleyenleri muhakeme edecek otuz kişiden müteşekkil Divan-ı Ali (Yüce Divan) adıyla bir yüksek mahkeme ihdas edilmiştir (md.92, 95).

2.1.4.5. Kanun-u Esasinin Uygulanması

Kanun-u Esasi'nin 1876 tarihinde ilan edilip yürürlüğe girmesiyle, Yeni Osmanlıların hedeflerinden biri olan anayasal yönetime geçiş sağlanmıştır. Ancak II. Abdülhamid yönetime

geldiğinde 93 Harbi başlamış ve savaş sürecindeki siyasal gelişmeleri bahane eden II. Abdülhamid, 1878’de meclisi kapatmış ve 30 yıllık istibdat yönetimine geçilmiştir (Yılmaz ve Telli, 2021, s. 1409).

2.1.4.6. Kanun-u Esasinin Hukuki Niteliği

Kanun-u Esasi yapılış şekli itibariyle ferman vasfına haiz bir anayasadır. Zira padişahın tek taraflı iradesinin bir ürünüdür. Hem şekli hem de maddi anlamda bir anayasa olan Kanun-u Esasi 19 bölüm ve 119 maddeden müteşekkildir (Atar, 2019, s. 40).

Kanun-u Esasinin 115. maddesi şu şekildedir; “Kanun-u Esasinin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tatil ve icradan iskat edilemez.” (Döner, 2023b, s. 50). Belirtilen anayasa hükmü ile Kanun-u Esasinin alelade kanunlardan üstün ve bağlayıcı olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Kanun-u Esasi değiştirilebilmesi için diğer kanunlardan daha zor bir usul benimsemiştir. Bu haliyle Kanun-u Esasi katı bir anayasadır. Nitekim anayasanın 116. maddesinde, anayasanın değiştirilebilmesi için yapılan değişiklik tekliflerinin ilk olarak Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Ayan’ın her birinde ayrı ayrı 2/3 çoğunluklarla kabul edilmesi ve bilahare bu değişikliklerin padişah tarafından tasvip edilmesinin iktiza ettiği ifade edilmektedir (Döner, 2023b, s. 50).

2.1.4.7. Kanun-u Esasinin Değerlendirilmesi

Türk toplumunun ilk yazılı anayasası olma özelliği taşıyan 1876 Kanun-u Esasi, tarihte bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Kişi hak ve hürriyetleri de ilk defa olarak, klasik esaslara uygun geniş bir liste halinde bu anayasada yer almıştır (Kapani, 1993, s. 103).

Anayasa ile kurulmak istenen hükümet sistemi parlamenter sisteme benzemekle birlikte sistemi parlamenter sistem olarak tanımlamak olanak dahilinde değildir. Parlamenter sistemlerde ve bilhassa da parlamenter monarşilerde devlet başkanının sembolik ve yetkisiz olması gerekmesine karşın anayasanın ilk halinde sistemin en etkili unsuru padişaktır. Belirtildiği üzere hükümet padişah tarafından oluşturulmakta ve ona karşı sorumlu olmaktadır. Bu açıdan Heyet-i Mebusanın hükümetin kuruluşu ve sorumluluğuna dair herhangi bir yetkisi mevcut değildir. Ayrıca yasama yetkisi padişaha rağmen kullanılamamaktadır. Belirtilen bu hususlar, Kanun-u Esasinin ilk haliyle tam manasıyla bir parlamenter demokrasi kuramadığının bir göstergesidir. Buna karşın artık var olan sınırsız ve mutlak bir monarşi de bulunmamaktadır (Tanör, 2007, s. 136). Padişaha rağmen yasama ve yürütme yetkileri kullanılamıyorsa da artık padişah da mutlak monarşilerde olduğu gibi yalnız kendi iradesiyle tek başına bu yetkileri kullanamamaktadır. Anayasanın çizdiği sınırlar içerisinde diğer organlarla birlikte bu yetkileri kullanabilmektedir (Döner, 2023b, s. 54). Ayrıca anayasa ile kişilere birtakım hakların ve hürriyetlerin sınırlı da olsa tanınmış olması, temel hak ve hürriyetler açısından elzemdir. İlk bakışta, bu listenin dönemin liberal anlayışına göre düzenlenmiş Batılı örneklerinden pek geri kalır bir yanı bulunmamaktadır. Ancak, bu haklar ve hürriyetler aslında yalnızca teorik bir değer taşımaktadır; çünkü bunlar herhangi bir güvenceye bağlanmamıştır (Kapani, 1993, s. 103).

Kanun-u Esasi'nin ilk halinde, Osmanlı Devleti'nin temel hak ve hürriyetlere ilişkin anlayışının değerlendirilmesi, dönemin siyasi ve sosyal şartları çerçevesinde ele alınmalıdır. Kanun-u Esasi, temel hak ve hürriyetler konusunda bazı önemli düzenlemeler getirmiştir. Öncelikle, vatandaşlık hakları ve eşitlik ilkesi vurgulanmıştır. 8. maddeye göre, "Osmanlı Devleti tebaası olan herkes din, mezhep ve millet farkı gözetilmeksizin Osmanlılık sıfatını taşır ve kanun önünde eşittir." Bu madde, Osmanlı tebaasının eşitliği ve adaletin sağlanması amacıyla önemli bir adım olmuştur.

Ayrıca, Kanun-u Esasi'de kişi hürriyetleri ve güvenliği konusu ele alınmıştır. 10. maddeye göre, "Hiçbir kimse, mahkeme kararı olmaksızın tutuklanamaz, hapsedilemez ve cezalandırılmaz." Bu düzenleme, bireylerin keyfi tutuklanma ve cezalandırılma riskine karşı korunmasını amaçlamıştır.

Diğer önemli bir düzenleme ise, düşünce ve ifade hürriyetine ilişkindir. 12. madde, "Osmanlı tebaası, Kanun-u Esasi hükümlerine aykırı olmamak şartıyla her türlü düşünce ve görüşü serbestçe ifade edebilir" şeklinde düzenlenmiştir. Bu madde, düşünce ve ifade özgürlüğünü güvence altına almayı hedeflemiştir.

Ancak, Kanun-u Esasi'nin temel hak ve hürriyetler konusundaki düzenlemeleri, uygulamada bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetim anlayışı ve istibdat dönemi, bu hakların etkin bir şekilde uygulanmasını engellemiştir. Buna rağmen, Kanun-u Esasi, Osmanlı Devleti'nde anayasal ve hukuki düzenin temellerini atmış ve temel hak ve hürriyetler konusunda önemli bir başlangıç noktası olmuştur.

2.1.5. İkinci Meşrutiyet Dönemi (1909 Değişiklikleri)

Kanun-u Esasinin yürürlüğe girmesinin ardından Heyet-i Mebusan seçimleri gerçekleştirilmiş ve 20 Mart 1877 tarihinde Heyet-i Mebusan Padişahın açılış söylevi ile ilk içtimanı gerçekleştirmiştir. Heyet-i Mebusanın ilk içtimanı gerçekleştirmesinin ardından Talimat-ı Muvakkate kanununun iktiza ettiği üzere 28 Haziran 1877 tarihinde kendiliğinden dağılmıştır. Bu vaziyetin neticesinde yeni seçimler gerçekleştirilmiş ve Meclis-i Umumi 13 Aralık 1877 tarihinde yeniden toplanmıştır. Meclis içtimanı gerçekleştirmesinin ardından II. Abdülhamit'in Osmanlı/Rus Harbini gerekçe göstermesi üzerine 14 Şubat 1878 tarihinde süresiz olarak tatile sokulmuştur. Meclis tatile sokulmasından itibaren 1908 tarihine kadar seçimler yapılmamış ve meclis yeniden toplantıya çağırılmamıştır (Aldıkaçtı, 1973, s. 58-62). Gerçekleştirilen bu uygulama ile Kanun-u Esasi resmen ilga edilmemişse de fiilen ortadan kaldırılmış, askıya alınmıştır (Arsel, 1965, s. 31).

Anayasanın fiilen askıya alınması ve meclisin süresiz olarak tatile sokulmasının neticesinde II. Abdülhamit yönetimine karşı birtakım gizli muhalif faaliyetler başlamıştır. Askeri Tıbbiye öğrencilerinin girişimleriyle 1889 tarihinde İttihadi Osmani Cemiyeti adıyla gizli bir dernek oluşturulmuştur. Sözü edilen bu dernek bilahare İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacaktır (Aldıkaçtı, 1973, s. 62).

İttihat ve Terakki cemiyeti, aydınlar, sivil bürokratlar, askerler ve Balkanlardaki azınlıklar arasında büyük ilgi görerek az bir zaman sürecinde güçlenmiştir. 23 Temmuz 1908 günü İttihat ve Terakki Manastır'da hürriyet ilan etmiştir. Vaziyetin böyle bir hal alması üzerine aynı günün gecesi II. Abdülhamit Kanun-u Esasiyi yeniden yürürlüğe koyarak II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir (Tanör, 2007, s. 167).

Kanun-u Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulması meşruti bir siyasi sistemin işleyişi açısından zorunludur. Ancak bu yeterli değildir. Sistemin sıhhatli bir şekilde çalışabilmesi için yasama organının da çalışır vaziyette bulunması iktiza etmektedir (Karatepe, 1997, s. 113). Bu sebepten ötürü Kasın/Aralık 1908 tarihinde seçimler gerçekleştirilmiştir. Bahse konu olan seçimlerde büyük çoğunlukla İttihatçıların gösterdikleri adaylar seçimleri kazanmıştır. 17 Aralık 1908 tarihinde Padişahın açılış söyleviyle yeni Meclis-i Umumi açılmıştır (Tanör, 2007, s. 184).

İttihat ve Terakki Fırkası, II. Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından ya iktidarda olmuş ya da iktidarı kendi baskısı altında tutmaya başlamıştır (Aldıkaçtı, 1973, s. 68). İktidara büyük ölçüde hâkim olan İttihat ve Terakki Fırkası, II. Abdülhamit'in aşırı baskıcı yönetimini aratacak düzeyde otoriter bir yönetim sergilemeye başlamıştır. Belirtilen bu baskıcı yönetim anlayışı toplum içerisinde muhalif bir kesimin sesini yükseltmesi sonucunu doğurmuştur. Durum böyleyken muhalif gazetecilerden biri olan Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ve bu ölümün İttihat ve Terakki Fırkasına mal edilmesi üzerine cinayetin işlenmesinden 7 gün sonra 13 Nisan 1909 yılında tarihimizde 31 Mart Vakası olarak bilinen ayaklanma gerçekleşmiştir. İstanbul'da terör estirmeye başlamış olan isyancılar, aralarında bakan, mebus, subayların da bulunduğu pek çok kişiyi öldürmüşlerdir (Tanör, 2007, s. 188). Ayaklanma İttihatçılara muhalif olan tüm kesimlerce desteklenmiştir. Ayaklanmanın daha fazla genişlemesini önlemek amacıyla hükümet çekilmiş ve İttihatçılar görevden uzaklaştırılmıştır (Karatepe, 1997, s. 114).

31 Mart Vakası İttihatçıların güçlü olarak görüldüğü Selanik'te büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Selanik'te düzenlenen mitinglerle bu tepkiler gösterilmiştir. Ayrıca yaşanan olayları bastırmak için Hareket Ordusu adı verilen ordu hazırlanmıştır. Hareket Ordusu 24 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'a ulaşmış ve ayaklanmayı sonlandırmıştır. Bilahare 27 Nisan 1909 tarihinde yeni adıyla Meclis-i Umumi-i Millet toplanmıştır. Ayan ve mebusan meclisleri toplandıktan sonra II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesine ve Mehmet Reşat'ın tahta çıkmasına karar vermiştir (Tanör, 2007, s. 190). Yaşanan bu olayların ardından Meclis-i Umumi yoğun bir yasama sürecine girmiştir. Bunun sonucu olarak anayasada birçok ciddi değişiklikler yapılmıştır. Anayasada yer alan 21 madde değiştirilmiştir. Ayrıca anayasanın son maddesi olan 119. madde kaldırılarak yerine yeni üç madde; 119, 120, ve 121 maddeler konulmuştur (Aldıkaçtı, 1973, s. 65).

Bunaltıcı bir despotizmden kurtulmanın verdiği bayram sevinci ile büyük ümitlerle başlayan İkinci Meşrutiyet rejiminin getirdiği hürriyet havası, ne yazık ki uzun sürmemiştir. Meşrutiyet, halk hâkimiyeti, parlamenterizm, siyasal hürriyet, kişi hakları gibi kavramlar sadece kâğıt üzerinde kalmış

ve hiçbirisi tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. "Hürriyetin ilânı" olarak adlandırılan ve Kanun-u Esasi'nin yeniden yürürlüğe girdiği tarih olan 23 Temmuz 1908'in ardından daha bir yıl geçmeden, anayasada ilan edilen ve sonradan "pekleştirilen" hürriyetlerin askıya alındığı görülmektedir (Kapani, 1993, s. 105-106).

2.1.5.1. Temel Hak ve Hürriyetlere İlişkin Değişiklikler

Temel hak ve hürriyetlere ilişkin olarak kişi güvenliği ile ilgili yeni düzenlemeler getirilmiştir. Kanunlara aykırı bir şekilde yapılacak tutuklamaların yasaklandığı (md.10)'da tanzim edilmiş ve Padişahın sahip olduğu sürgüne gönderme yetkisi (md.113) ile kaldırılmıştır. Bu şekilde kişi güvenliğine ilişkin teminatlar verilerek kişi güvenliği geliştirilmiştir. Madde 12 ile basına sansür yasağı konmuş, (md.119) ile de haberleşmenin gizliliği esas kabul edilmiştir. Bununla birlikte madde 120 ile toplanma ve cemiyet kurma hakları tanzim edilmiştir.

2.1.5.2. Yasama Organına İlişkin Değişiklikler

Yasama organının kuruluş usulüne ilişkin herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Kanun teklifine ilişkin değişiklikler yapılmıştır. Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayana, anayasanın önceki halinden farklı olarak padişahın izin almaksızın kanun teklifinde bulunabilme yetkisi tanınmıştır. Kanun tekliflerinin ilk olarak Şurayı Devletle görüşülmesi usulü kaldırılmıştır. Anayasanın değiştirilmeden önceki halinde Padişaha tanınmış olan mutlak veto yetkisi, geciktirici ve zorlaştırıcı veto yetkisi şeklinde tanzim edilmiştir. Padişaha onaylanması için gönderilen kanunların, Padişah tarafından veto edilmesi durumunda Meclis-i Umuminin üçte iki çoğunlukla alacağı karar neticesinde Padişah söz konusu kanunu onaylamak zorunda kalacaktır. Bunların yanında Heyet-i Mebusana Heyet-i Vükelayı denetleme ve lüzum görmesi halinde düşürme yetkisi de tanınmıştır (Tanör, 2007, s. 194-195).

2.1.5.3. Yürütme Organına İlişkin Değişiklikler

Yürütmenin mevcut yapısı korunmuştur. Heyet-i Vükela ve Padişahın oluşan yapı sürdürülmüş, ancak bunların kuruluş ve yetkileri ile ilgili mühim değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

2.1.5.3.1. Padişaha İlişkin Değişiklikler

Padişahın devletin ve yürütmenin başı olma fonksiyonu korunmuştur. Padişahın anayasanın yedinci maddesindeki yetkilerine bakıldığında, yetkilerinin korunduğu hatta artırıldığı görülmektedir. Buna karşın Padişah elinde bulundurduğu yetkilerini yalnızca kendi iradesi ile kullanamayacak, Sadrazam ve ilgili vekilin karşı imzalarıyla söz konusu yetkilerini kullanabilecektir. Padişahın sahip olduğu sürgün yetkisi kaldırılmış, Meclis-i Mebusanı fesih yetkisi kolay kolay kullanılamayacak bir hale getirilmiştir (Döner, 2023b, s. 57).

2.1.5.3.2. Heyet-i Vükelaya İlişkin Değişiklikler

Heyet-i Vükelanın kuruluş şekli tam olarak yeniden tanzim edilmiştir. 1876 Anayasası'nın ilk halinde Padişah, Sadrazam ve Şeyhülislam da dahil olmak üzere Heyet-i Vükelanın tüm üyelerini atama ve görevden alma yetkisine sahipti. Anayasada gerçekleştirilen değişikliklerin ardından Padişah sadece

Sadrazam ve Şeyhülislamı atayacak (md.7), kalan vekiller Sadrazam tarafından seçilecektir (md.29). Padişah ise usulen seçilen vekilleri tasdik edecektir. Heyet-i Vükelanın Padişaha karşı sorumlu olması anlayışı değiştirilmiş, Meclis-i Mebusana karşı münferiden (bireysel) ve müştereken (kollektif) sorumluluğu usulü kabul edilmiştir (md.30) (Karatepe, 1997, s. 119). Yürütme organının kuruluş ve sorumluluğuna ilişkin gerçekleştirilen bu değişiklikler dikkate alındığında anayasanın yeni haliyle tam bir parlamenter sistem (meşruti monarşi) öngördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır (Gözler, 2019, s. 21).

2.1.5.4. İkinci Meşrutiyet Döneminin Değerlendirilmesi

Anayasada gerçekleştirilen bu değişiklikler sonucunda, Kanun-u Esasi'nin temel hak ve hürriyetler ile ilgili olan hükümlerinin zengin bir içeriğe kavuştuğu söylenebilir. Lakin belirtilen bu değişiklikler ile ortaya çıkan özgürlük havası uzun soluklu olmamıştır. Bahsedilen hak ve hürriyetler gerçekleştirilememiştir. Bu durumun sebepleri arasında; devamlı yaşanan savaşlar, iç karışıklıklar ve İttihat ve Terakki önderlerinin halkın henüz hürriyet rejimine tam manasıyla hazır olmadığına dair düşünceleri olduğu söylenebilir. Modernleşme girişimlerinin devlet eliyle gerçekleştirilmesini sağlayan anayasacılık ve kanunlaştırma hareketleri sürekli kesintiye uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla modernleşme çabaları kendisinden bekleneni gerçekleştirilememiştir. Ancak bu modernleşme çabalarının, Türkiye Devleti'nde hayata geçirilecek değişim faaliyetlerine ortam hazırladığı değerlendirmesinde bulunmak yanlış olmayacaktır.

2.2. Cumhuriyet Dönemi Anayasal Gelişmeleri

Cumhuriyet Dönemi, Türkiye'nin anayasal gelişmeler açısından en yoğun dönemlerinden biridir. 1921 yılında kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini ve görevlerini düzenleyerek, yeni devletin kuruluşunun ilk anayasal temellerini atmıştır. 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, 1924 Anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasa, Cumhuriyet'in temel ilkelerini ve hukuk devleti anlayışını pekiştirmiştir. Daha sonra 1961 ve 1982 Anayasaları ile Türkiye'nin anayasal düzeni yeniden şekillendirilmiştir. 1961 Anayasası, genişletilmiş özgürlükler ve sosyal haklar getirirken, 1982 Anayasası ise daha merkeziyetçi ve kısıtlayıcı hükümler içermektedir. Bu dönemde yapılan anayasal değişiklikler, Türkiye'nin demokratikleşme sürecini ve hukukun üstünlüğü ilkesini güçlendirmiştir (Atar, 2019).

2.2.1. 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)

1921 Anayasası, diğer adıyla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasasıdır ve 20 Ocak 1921'de kabul edilmiştir. Bu anayasa, Kurtuluş Savaşı döneminde TBMM'nin yetkilerini ve görevlerini düzenleyerek, milli iradenin egemenliğini vurgulamıştır. 1921 Anayasası, halk egemenliği ilkesine dayalı olup, kuvvetler birliği esasını benimsemiştir. Anayasa, yasama, yürütme ve yargı yetkilerini TBMM'ye vermiştir. Bu dönem, Türkiye'nin kuruluş sürecinde önemli bir dönemeç olarak kabul edilmektedir ve sonraki anayasal gelişmelere temel teşkil etmiştir (Özbudun, 2019, s. 34-37).

2.2.1.1. 1921 Anayasası'na Giden Süreç

Birinci Dünya Harbinin akabinde Osmanlı İmparatorluğu içerisinde oldukça ağır koşullar barındıran Mondros Mütarekesini imzalamak mecburiyetinde kalmıştır.

Bu durumun bir tezahürü olarak da savaştan galip ayrılan devletler ülkenin büyük bir bölümünü işgal etmeye başlamıştır. Bu işgallere karşı, Anadolu ve Rumeli'de direnişe geçen Müdafaa-i Hukuk hareketleri baş göstermiştir. Ancak sözü edilen bu direniş hareketleri belli bir nizamdan yoksun bir şekilde bulunmaktaydı. Böyle dağınık bir vaziyette bulunan direniş hareketleri ile başarıya erişilemeyeceğini ve milletin bağımsızlığının kazanılamayacağını farkında olan Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919 tarihinde Üçüncü Ordu Müfettişi unvanı ile Samsun'a çıkmıştır (Erdoğan, 2004).

Mustafa Kemal Samsun'dan sonra Amasya'ya gelmiş ve 22 Haziran 1919 tarihinde Amasya Genelgesi'ni yayınlamıştır. Amasya Genelgesi ülkenin muhtelif yerlerinde bulunan komutan ve yöneticilere gönderilmiştir. Bu belge, milli bağımsızlık mücadelesinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Amasya Genelgesi, milli bağımsızlık mücadelesinin tüm dünyaya ilan niteliğinde bir belgedir. Genelgenin yayınlanmasının ardından İngilizler İstanbul Hükümetine baskı yapmaya başlamış ve bunun neticesinde de İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal'i İstanbul'a geri çağırmıştır. Olayların bu şekilde cereyan etmesi karşısında Mustafa Kemal görevinden alınmadan evvel hem görevinden hem de askerlik mesleğinden istifa etmiştir (Erdoğan, 2004, s. 162-163).

23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum Kongresi toplanmıştır. Kongre 14 gün boyunca devam etmiştir. Kongrenin katılımcıları, beş farklı ilden gelen aydınlar, eşraf ve din adamlarıdır. Kongrenin bitiminde 10 maddelik bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride özetle; vatanın bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı vurgulanmış, doğu illerinin de bu bütünün bir parçası olarak kabul edildiği belirtilerek bu bütünlüğün nasıl sağlanacağı ifade edilmiştir. Buna göre, sözü edilen bütünlüğün İstanbul Hükümeti tarafından temin edilememesi halinde Milli Kongre ve Milli Kongrenin toplantı halinde bulunmaması durumunda Erzurum Kongresinde Mustafa Kemal başkanlığında ihdas edilen Heyet-i Temsiliye tarafından geçici bir hükümet ihdas edileceği bildirilmiştir. Kongre milli iradeye dayanan bir meclis ihdas edilmesini öngörmüştür. Bunun yanında gücünü milli iradede alan bir de hükümet teşkil edilmesini benimsemiştir. Bu yönüyle kongre, sonunda ilan edilen maddeler ile sadece milli mücadelenin değil gelecekteki cumhuriyetin de en mühim ilkelerinden birini de ortaya koymuştur (Özçelik, 1976, s. 100).

Erzurum Kongresini takip eden süreçte 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi toplanmıştır. Erzurum Kongresinde alınmış olan kararlar, değiştirilmeksizin Sivas kongresinde de kabul edilmiştir. Buna karşın Her iki kongre arasında bir mukayese yapıldığında Sivas Kongresinin temsil vasfının Erzurum Kongresinden daha geniş olduğu görülmektedir. Nitekim, Sivas Kongresinde alınmış olan kararlar yalnızca bir bölgeyi değil bütün bir milleti temsilen alınmış olan kararlardır (Gözübüyük, 2002, s. 117).

Amasya Genelgesi ile başlayıp, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle devam eden süreçte alınmış olan kararlarla, bugünkü mevcut devlet yapımızın özünün temelleri atılmış, milli iradeye dayanan bir yönetim şekli düşüncesi ortaya konmuştur (Başgil, 1957, s. 104).

Anadolu’da cereyan etmekte olan bu gelişmeler karşısında İstanbul Hükümeti genel seçimlerin yapılmasına karar vermiştir. Buna müteakip Aralık 1919 tarihinde seçimler gerçekleştirilmiştir. Seçimlerin gerçekleştirilmesinin ardından son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 12 Ocak 1920 tarihinde açılmıştır. Bu meclisin yapmış olduğu en önemli iş olarak, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınmış olan kararlar doğrultusunda, ülkenin bütünlüğü ve bağımsızlığı ilkelerini de barındıran Misak-ı Milli’yi ilan etmiş olması gösterilebilir (Gözübüyük, 2002, s. 118). Kurtuluş mücadelesi açısından önemi yadsınamayacak kadar çok olan Misak-ı Milli’nin ilanını takip eden kısa bir zamandan sonra İstanbul 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilmiştir. Kurtuluş mücadelesi açısından önem taşıyan Milletvekilleri içerisinde kaçamayanlar tutuklanarak Malta’ya sürgüne gönderilmiştir. Yaşanan olağanüstü koşullardan ötürü 18 Mart 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan son toplantısını gerçekleştirmiş ve çalışmalarına ara verme kararını almıştır. Bu kararın alınmasını izleyen 19 Mart 1920 günü Mustafa Kemal, Ankara’da “Salahiyeti Fevkaladeyi Haiz Bir Meclis” (olağanüstü yetkiler taşıyan) toplanması amacıyla, bütün ülke genelinde seçimlerin yapılması için Heyet-i Temsiliye adına tüm valilik ve komutanlıklara bir genelge göndermiştir (Döner, 2023b, s. 60). Salahiyeti Fevkaladeyi Haiz Meclis tabiri ile ifade edilmek istenen, bu meclisin bir kurucu meclis vasfında olacağıdır (Özbudun, 2018, s. 27).

Gerçekleştirilen tüm engel olma gayretlerine karşın 23 Nisan 1920 tarihinde Yeni Meclis Ankara’da toplanmıştır. Yeni Meclis’in almış olduğu ilk karar kendini “Büyük Millet Meclisi” şeklinde tanımlamak olmuştur. Bu şekilde Yeni bir Türk Devletinin kurulduğu dünyaya duyurulmuştur. Fiili bir iktidar olarak meclisin açılmasına kadar görev yapmış olan Heyet-i Temsiliye, yerini Hukuki bir irade olan Büyük Millet Meclisi’ne terk etmiştir (Aldıkaçtı, 1973, s. 74).

Büyük Millet Meclisi’nin açılmasını takip eden dokuz ayın sonunda 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun görüşülmesi ve kabul edilmesinde özel bir usul ve kabul yeter sayısı aranmamıştır. Ancak vaziyetin bu şekilde cereyan etmesi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun bir anayasa olmadığı anlamına gelmemektedir (Tanör, 2007, s. 249).

2.2.1.2. 1921 Anayasası’nın Genel Esasları

1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye) 23 madde ve bunun yanında bir de ayrı maddeden (madde-i münferide) müteşekkil kısa bir anayasa niteliğindedir. Anayasanın kısa olmasının sebebi olarak dönemin olağanüstü özellikleri ve 1876 Anayasası’nın halen yürürlükte olması gösterilebilir. Ancak 1921 Anayasası’nın 1876 Anayasası’nı sonraki norm önceki normu aykırılığı ölçüsünde ilga eder kuralı gereği zımnen ilga ettiği sonucuna varılabilir (Döner, 2023b, s. 61).

Anayasanın en önemli ve en devrimci özelliği, birinci maddesinde belirttiği milli egemenlik ilkesidir (Özbudun, 2018, s. 28). Sözü edilen anayasa hükmü şu şekildedir: “Hakimiyet bilakaydū şart milletindir” (md.1).

Anayasada benimsenen hükümet sistemi, meclis hükümeti sistemidir. Bu durumu anayasanın ikinci ve üçüncü maddelerinden anlamak mümkündür. Zira anayasanın ikinci maddesi açık bir biçimde erkler birliği ilkesini vurgulamaktadır. Üçüncü madde de bu durumu destekler niteliktedir (Tanör, 2007, s. 258). Mevzubahis olan anayasa hükümleri şu şekildedir: “İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder” (md.2), “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi hükümeti unvanını taşır” (md.3).

Anayasanın sekizinci maddesine göre de meclis, yürütme ile ilgili işlerini özel kanuna göre belirlediği vekiller aracılığı ile yerine getirir. Meclis, icrai işlerle ilgili olarak bu vekillere yön verebilir ya da bunları her zaman için görevlerinden azledip yerlerine yenilerini atayabilir. Denebilir ki, meclis tarafından seçilen ve ancak meclisin arzusu ile görevlerinde bulunabilen vekiller, tamamen meclisin adına ve onun talimatları yönünde hareket etmek mecburiyetindedir. Vekillerin sadece kendilerine özgü hareket alanları ya da diğer vekiller ile ortak siyasi sorumlulukları olduğundan bahsedilemez (Özçelik, 1976, s. 102-103). Vekiller heyeti, anayasal yetkiler ile donatılmış anayasal bir yürütme organı vasfına haiz değildir. Sadece meclisin talimatları yönünde hareket etmek mecburiyetinde olan bir memurlar topluluğu vasfındadır (Erdoğan, 2004, s. 165). Belirtilen hususlara ek olarak, anayasa ile bir devlet başkanlığı makamının ihdas edilmemiş olması, dokuzuncu maddenin belirttiği üzere Meclis Başkanının Vekiller Heyetinin doğal başkanı olması, yedinci madde ile antlaşma ve barış akdi yapma yetkisinin meclise verilmiş olması gibi özellikler meclis hükümeti modelinin benimsendiğini göstermektedir (Döner, 2023b, s. 62).

Anayasada yargı organı tanzim edilmemiştir. Uygulamada ise yargı yetkisinin de meclise ait olduğu görüşü kabul görmektedir (Gözler, 2019, s. 26).

Anayasa 14 maddesini merkezi yönetimin taşra teşkilatına ve mahali idarelere ayırmıştır. 1921 Anayasası’nın onuncu maddesi, ülkeyi coğrafi konum ve ekonomik ilişkiler yönünden vilayetlere, vilayetleri kazalara, kazaları da nahiyelere ayırmaktadır. Takip eden maddelerde ise bunların oluşumu ve yetkileri tanzim edilmektedir (Tanör, 2007, s. 265).

2.2.1.3. 1921 Anayasası’nın Uygulanması

1921 Anayasası’nın yürürlükte bulunduğu dönemde; 16 Mart 1922 tarihinden geçerli olmak üzere saltanat kaldırılmış, 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara başkent olarak ilan edilmiş, 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyet ilan edilmiştir (Döner, 2023b, s. 63-64).

Cumhuriyet, 1921 Anayasası’nda değişiklik yapan 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı Kanunla ilan edilmiştir. 364 sayılı Kanun ile anayasanın birinci maddesine “Türkiye Devletinin şekli hükümeti

cumhuriyettir.” Hükmü eklenmiştir. On birinci madde ile de cumhurbaşkanlığı makamı teşkil edilmiştir. Anayasanın onuncu maddesindeki değişiklik ile cumhurbaşkanı, TBMM Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir ve yeniden seçilmek mümkündür, ifadesi anayasaya eklenmiştir (Döner, 2023b, s. 64).

364 sayılı Kanun ile hükümetin kuruluş şekli de değiştirilmiştir. Kanuna göre, Başvekil, Cumhurbaşkanı tarafından meclis üyeleri arasından seçilecek, diğer vekiller ise Başvekil tarafından yine meclis üyeleri arasından seçilecek ve vekillerin hepsi Cumhurbaşkanı tarafından Meclisin onayına sunulacaktır. O an meclis toplanık halde bulunmuyorsa, onay işi, meclisin toplanmasına ertelenecektir (Döner, 2023b, s. 64).

1921 Anayasası’nda gerçekleştirilen bu değişiklikler ile meclis hükümeti modelinin tipik özelliği olan vekillerin meclis tarafından seçilmesi usulü son bulmuştur. Bu şekilde parlamenter sisteme doğru mühim bir adım atılmıştır (Başgil, 1957, s. 116). 1921 Anayasası ile gerçekleştirilen önemli bir değişiklikte halifeliğin kaldırılmasıdır. Halifelik, 3 Mart 1924 tarih ve 431 sayılı “Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Çıkartılmasına Dair Kanun” ile ilga edilmiştir. Halifeliğin ilga edilmiş olması, devletin dini karakterinin sona ermesi ve laikliğin kabul edilmesi sonucunu doğurmamıştır. Zira Cumhuriyeti ilan eden anayasa değişikliği ile ikinci maddeye “Türkiye Devletinin dini, Din-i İslam’dır, resmi lisanı Türkçedir” hükmü eklenmiştir. Bunun yanında halifelik makamını ilga eden kanunun birinci maddesinde de Hilafet, hükümet ve cumhuriyetin “mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan” söz edilmektedir (Güven, 2023, s. 246).

2.2.1.4. 1921 Anayasası’nın Değerlendirilmesi

1921 Anayasası, yeni kurulmakta olan Türk Devleti’nin anayasal bir hale gelmesini sağlamıştır. Ancak, bu anayasanın insan hakları ve temel hak ve hürriyetler açısından Kanun-u Esasi’den daha ileri gitmediği değerlendirilebilir. Anayasa, milli egemenlik, kuvvetler birliği ve meclisin tam yetkili olması gibi dönemin demokrasi açısından önemli teşkilatlanma ilkelerini barındırmaktadır. Buna karşın, insan hakları alanında düzenleme yapmadığı gibi, yargı konusunda da eksiklikler bulunmaktadır. Geçiş dönemi anayasası olarak kabul edilen bu anayasa, belirli açılardan eksik ve yetersiz kalmıştır. Bu eksikliklerin temel nedeni, 1876 Kanun-u Esasi’nin hukuki varlığını sürdürmeye devam etmesi ve bu nedenle 1921 Anayasası’nın her konuyu düzenlememiş olmasıdır.

2.2.2. 1924 Anayasası (1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)

1921 Anayasası, ülkede yaşanan olağanüstü şartların altında hazırlanmış bir anayasa niteliğindedir. Bu nedenle noksandır ve ülkenin gereksinim duyduğu ihtiyaçları karşılayabilecek bir metin olamamıştır (Tanör, 2007) Ayrıca henüz Kanun-u Esasi ilga edilmemiş, dolayısıyla ikili bir sistem bulunmaktaydı. Devletin temel kuruluşunu, toplum ve bireyin devlet karşısında sahip olduğu hak ve özgürlükleri tanzim edecek bir anayasanın varlığı zorunlu hale gelmiştir. Belirtilen bu nedenlerden dolayı İkinci Meclis, göreve başlamasının akabinde yeni bir anayasa yapım sürecine girmiştir (Döner, 2023b, s. 65). İkinci Meclis, anayasa yapımı için özel olarak teşkil edilmiş kurucu meclis niteliğinde

değildir (Gözübüyük, 2002, s. 125). Kanuni Esasi Encümeni adı verilen bir komisyon tarafından anayasa tasarısı hazırlanmıştır. 491 sayılı “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” ile 20 Nisan 1924 tarihinde Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1924 Anayasası kabul edilmiştir (Yamaç, 2024, s. 273). Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adını taşıyan 1924 Anayasası, 23 Nisan 1924 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Anayasa 6 bölüm ve 105 maddeden müteşekkildir. Anayasa, devlet sisteminin dayandırıldığı temel ilkeler açısından 1921 Anayasası’nın devamı özelliğindedir (Erdoğan, 2004, s. 167).

2.2.2.1. 1924 Anayasası’nın Genel Esasları

Cumhuriyetin ilanından sonra kabul edilip yürürlüğe girmiş olan 1924 Anayasası’nın genel hükümlerinin tanzim edildiği kısmı “Ahkamı Esasiye” şeklinde adlandırılmıştır. 1924 Anayasası’nın ilk maddesinin ifade ettiği üzere, devletin yönetim şekli Cumhuriyettir. Buna göre, “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir” (md.1). Belirtilen bu hüküm anayasal yaşamımızın değişmez normu halini almıştır (Eroğul, 2014). Devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğunu bildiren bu anayasa hükmü, anayasanın 102. maddesi ile teminat altına alınmıştır. 102. maddeye göre, devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu hükmü değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez bir özellik arz etmektedir. Milli egemenlik ilkesi de anayasanın 3. maddesinde kendisine yer bulmuştur. Buna göre, “Hakimiyet bilakaydū şart milletindir” (md.3). Anayasanın Ahkamı Esasiye bölümünde “Türkiye Devletinin dini, Din-i İslam’dır” hükmü yer almış, bu hüküm 11 Nisan 1928 tarihinde anayasadan çıkarılarak 1937 tarihinde laiklik ilkesi anayasaya dahil edilmiştir (Döner, 2023b, s. 66).

2.2.2.2. 1924 Anayasası’nda Devletin Temel Organları

Anayasa devletin temel organlarını günümüz modern sistematığına uygun düşecek bir biçimde yasama, yürütme ve yargı olarak tanzim etmiştir (Döner, 2023b, s. 66).

2.2.2.2.1. Yasama Organı

Anayasanın yasama organını düzenlediği ikinci bölümünün adı (Vazife-i Teşriye” başlığını taşımaktadır. Yasama organı, özel kanunu uyarınca seçilen mebuslardan (milletvekili) oluşturulur. Ayrıca tek meclisli bir yapısı vardır. Bahse konu olan meclis, Türkiye Büyük Millet Meclisi adı ile anılmaktadır (Erdem, 2021). Anayasanın değişiklik yapılmamış olan ilk haline göre, seçmen olabilmek için erkek ve 18 yaşını doldurmuş olmak (md.10) gerekmektedir. Bunun yanında milletvekili seçilebilmek için de yine erkek olmak ve 30 yaşını doldurmuş olmak (md.11) zorunluluğu bulunmaktadır. 1934 yılında anayasada gerçekleştirilen bir değişiklik ile seçmen yaşı 18’den 22’ye yükseltilmiş ve kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Anayasa uyarınca mebus seçimleri dört yılda bir yapılır. Bununla birlikte görev süresi dolan mebusların yeniden seçilmeleri de mümkündür. Mebuslar yalnızca kendilerini seçen seçmenleri değil, tüm milletin temsilcisi durumundadır (md.13). Anayasa uyarınca, milletvekillerinin yasama dokunulmazlıkları ve yasama sorumsuzlukları da mevcuttur.

Anayasada TBMM’nin görev ve yetkileri şu şekilde sayılmıştır: Kanun koymak, değiştirmek, kaldırmak, kanunları yorumlamak, ahkam-ı şeriyeyi uygulamak, öteki devletler ile antlaşma, sözleşme,

barış yapmak ve savaş ilan etmek, tekel ve mali taahhüdü gerektiren sözleşme veya imtiyazları onaylamak ya da feshetmek, para basılmasına karar vermek, bütçe ve kesin hesap kanunlarını kabul etmek, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm kararlarının infazına karar vermek, genel ve özel af ilan etmek, cezaları hafifletmek ya da kaldırmak, soruşturma ve cezaları ertelemek (Döner, 2023b, s. 66-67).

2.2.2.2. Yürütme Organı

Anayasa 5. maddesi ile yürütme yetkisini TBMM'ye vermiş olduğunu ifade etmektedir. Bu hüküm şu şekildedir: “Teşri salahiyyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder” (md.5). Ancak yasama yetkisini bizzat kullanmakta olan TBMM, yürütme yetkisini anayasanın 7. maddesinde belirtildiği üzere bizzat seçeceği Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek bir İcra Vekilleri Heyeti aracılığıyla kullanacaktır (Döner, 2023b, s. 67).

Cumhurbaşkanı, TBMM Genel Kurulu tarafından ve bizzat meclisin kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir (md.31). Muhtelif sebeplerden dolayı, erken seçim kararı alınmasını gerektiren bir durumun yaşanmaması halinde bir seçim dönemi dört yıl olarak belirlenmiştir. Cumhurbaşkanı olarak seçilen bir kişinin görev süresi dolduktan sonra yeniden Cumhurbaşkanı seçilmesi mümkündür. Madde 33, Cumhurbaşkanı makamının boşalması durumunda ona vekalet edecek kişinin kim olacağını hükme bağlamıştır. Bu hükme göre, Cumhurbaşkanlığı makamının geçici veya sürekli boşalması durumunda TBMM Başkanı Cumhurbaşkanına vekalet edecektir.

Anayasada Cumhurbaşkanının devletin ve yürütmenin başı olarak sahip olduğu görev ve yetkiler şu şekilde düzenlenmiştir: (md.35) meclis tarafından kendisine gönderilen kanunları yayınlama ya da anayasa değişiklikleri ve bütçe kanunları haricindekileri ilanını uygun bulmadıklarını yeniden görüşülmesi için meclise geri gönderme, Başbakanı meclis içerisinde atamak ve Başbakan tarafından belirlenecek bakanları atamak (md.44), (md.37) uyarınca yabancı devletlere temsilciler gönderme ve yabancı devlet temsilcilerini kabul etme, belirli kişilerin cezalarını kocalık ya da sakatlık benzeri nedenlerle kaldırma ya da hafifletme (md.42), TBMM'nin manevi kişiliğinde mündemiç olan başkumandanlığı temsil etme (md.40) (Tanör, 2007, s. 302).

Anayasada Cumhurbaşkanı sorumsuz olarak tanzim edilmiştir. Bu nedenle, Cumhurbaşkanı'nın yürütme ile ilgili olarak gerçekleştirdiği tüm işlemlerin, Başbakan ve ilgili bakan tarafından imzalanması iktiza etmektedir (md.39). Yerine getirilen bu işlemlerden ötürü Başbakan ve konuyla ilgili olan bakan meclise karşı sorumludur (md.46). Cumhurbaşkanı'nın siyaseten sorumsuz olmasının yanında, vatan hainliği dışında cezai sorumluluğundan da söz edilemez (md.41/1). Tüm bunların ötesinde kişisel suçlarından dolayı Cumhurbaşkanı'nın da sorumluluğu vardır ve bu durumda yani kişisel suçlarından dolayı sorumluluğuna gidildiğinde 17. madde hükümleri uygulanacaktır (md.41/2).

Yürütmenin asıl sorumlu ve yetkili kanadı olarak anayasada hükümet yani bakanlar kurulu öngörülmüştür. Başbakan Cumhurbaşkanı tarafından meclis içinden seçilir ve atanır. Bakanlar da yine meclis içinden Başbakan tarafından seçilip Cumhurbaşkanına sunulur. Cumhurbaşkanı'nın onaylaması

üzerine hükümet ihdas edilmiş olur. Ancak bir hafta içinde hükümetin programını meclise sunup güven oyu istemesi iktiza etmektedir (md.44). Bakanlar kurulu hükümetin genel siyasetinden dolayı meclise karşı kolektif olarak sorumluyken, her bir bakan da kendi görev alanına ilişkin işlemlerinden dolayı meclise karşı bireysel olarak sorumludur (Döner, 2023b, s. 68).

Belirtilen hususlar nazara alındığında söylenebilir ki, 1924 Anayasası sisteminde Cumhurbaşkanı gibi Bakanlar Kurulu da klasik parlamenter sistem rejiminin ilkelerine uygun düşecek biçimde tanzim edilmiştir (Gözübüyük, 2002, s. 124).

2.2.2.2.3. Yargı Organı

1924 Anayasasının dördüncü bölümünün başlığı “Kuvve-i Kazaiye” şeklindedir. Bu bölümde yargı ile ilişkili olan birtakım ilkelere yer verildiği anlaşılmaktadır. Anayasanın 8. maddesi uyarınca, yargı yetkisi millet adına usulü ve kanunu dairesince bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacaktır. Sözü edilen bu anayasa hükmü şu şekildedir: “Hakk-ı kaza, millet namına, usulü ve kanunu dairesinde müstakil mehakim tarafından istimal olunur” (md.8). Ayrıca yargı ile ilgili anayasada yer alan bazı ilkeler şu şekildedir: Mahkemelerin teşkilatı, görev ve salahiyetleri kanun ile tanzim edilir (md.53), (md.54/1) hakimlerin bağımsız olduklarını ve her türlü müdahaleden azade olduklarını belirtir, mahkeme kararlarının TBMM ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği, ertelenemeyeceği ve infazının engellenemeyeceği (md.54/2) ile vurgulanmakta, hakimlerin kanunlarda belirtilen şartlar dışında görevden alınamayacakları (md.55). Hakimlerin özlük hakları ve görevden alınma şartlarının özel kanun ile belirleneceği (md.56), hakimlerin kanunlarda belirtilmiş olan görevleri haricinde kamusal veya özel başka bir görev alamayacakları (md.57), mahkemelerde yargılamanın aleni bir biçimde yapılacağı (md.58), herkesin mahkemelerde kendisini savunmak için meşru araçlardan yararlanma konusunda özgür olduğu (md.59), hiçbir mahkemenin görev ve yetki alanı içindeki bir davaya bakmaktan kaçınmayacağı (md.60) (Tanör, 2007, s. 306).

Belirtilen bu düzenlemeler, yargının bağımsızlığının yasama ve yürütme organları karşısında koruma altına alınmak istendiğinin bir göstergesi olsa da bu düzenlemeler güvenceler bakımından noksandır (Aldıkaçtı, 1973, s. 86). Yargı ile ilişkili olarak gerçekleştirilecek düzenlemeler tamamen kanun koyucunun takdirine terk edilmiştir (Gözler, 2019, s. 32). Yasama organı tarafından çıkarılan kanunların anayasaya uygunluk denetimini gerçekleştirecek bir anayasa mahkemesiihdas edilmemiştir (Özbudun, 2012). Ayrıca bahse konu olan bu denetimin mahkemeler eliyle yürütüleceği konusunda da bir hüküm getirilmemiştir (Gözübüyük, 2002, s.127). Mahkemelere kanunları yorumlama yetkisi tanınmamış, bu yetki TBMM’ye verilmiştir. Ayrıca tabii hâkim ilkesine de anayasada yer verilmemiştir (Gözler, 2019, s. 32).

2.2.2.3. 1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler

1924 Anayasası 70. maddesi şu şekildedir: “Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayın, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarından” (<https://www.tarihibilimi.net/cumhuriyet->

doneminde-hukuk-anlayisi). Anayasa hükmünün sözü dikkate alındığında belirtilen hakların sadece Türk vatandaşlarına tanındığı sonucuna varılabilir. Ancak durumun böyle olması vatandaş olmayan bireylerin yok sayıldığı manasına gelmemektedir. 1924 Anayasası, kabul etmiş olduğu uluslararası sözleşmeler ile 1961 Anayasası'na kadar insanlığın evrensel temel haklarını tanımıştır (Yetim, 2019, s. 17).

Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1924 Anayasası'nda bireylere temel hak ve hürriyetler tanınmıştır. Buna karşın bu hak ve hürriyetlerin hangi durumlarda ve hangi ölçütler ile sınırlandırılacağına ilişkin bir hüküm yer almamıştır. Anayasanın 68. maddesi şu şekildedir: "Hukuk-u tabiiyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hudud-u hürriyetidir. Bu hudud ancak kanun marifetiyle tespit ve tayin edilir" (<https://www.tarihbilimi.net/cumhuriyet-doneminde-hukuk-anlayisi>). Anayasanın bu hükmü nazara alınırsa, kanun ile olmak koşuluyla, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılabilceği sonucuna varılabilir (<https://bireyselbasvurukararlari.com/olcululuk-ilkesi-3-11>). Fakat kanun ile sınırlama yapılırken hangi anayasal ilke ve ölçütlerin dikkate alınması gerektiği hususunda bir düzenleme bulunmamaktadır. Durum böyle olunca, yasama organının keyfi bir şekilde temel hak ve hürriyetleri sınırlamasının önünde bir engel bulunmamaktadır (<https://www.tarihbilimi.net/cumhuriyet-doneminde-hukuk-anlayisi>). Sınırlama ile ilgili diğer bir anayasa maddesi şu şekildedir; "Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, haberleşme, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir" (md.86/2). Bu anayasa maddesi ile anayasanın olağan dönemlerde sınırlandırmaya yer vermediği sonucuna ulaşılabilir. Ancak olağanüstü dönemlerde anayasanın hem sınırlandırma hem de durdurma hakkına haiz olduğu anlaşılmaktadır (Yetim, 2019, s. 17).

1924 Anayasası'nı hazırlayanlar, sosyal içerikli hürriyet anlayışına ve dönemin yeni anayasalarına giren sosyal ve ekonomik haklar akımına yabancı kalmışlardır. Ancak, bu yeni haklar kategorisinin, ülkenin o zamanki şartları bakımından henüz geniş ölçüde eksikliği hissedilen bir kategori olarak ortaya çıkmadığını da belirtmek gerekir (Kapani, 1993, s. 110).

2.2.2.4. 1924 Anayasası'nın Değerlendirilmesi

1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu anayasası olarak, temel hak ve hürriyetler bakımından önemli hükümler içermektedir. Bu anayasa, bireyin devlete karşı korunması gerektiği anlayışını benimseyerek, kişisel özgürlüklerin ve vatandaşlık haklarının güvence altına alınmasına yönelik düzenlemeler getirmiştir.

Anayasanın en dikkat çekici yönlerinden biri, milletin egemenliğini esas alması ve devletin yönetim şekli olarak Cumhuriyet ilkesini vurgulamasıdır. Bu bağlamda, 1924 Anayasası, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini koruma altına alan bir dizi madde içermektedir. Örneğin, düşünce ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma hakları gibi sivil haklar, anayasa tarafından güvence altına alınmıştır.

Ancak, 1924 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetler açısından bazı eksiklikleri de bulunmaktadır. Kadınların seçme ve seçilme hakları gibi konular, anayasanın ilk hallerinde yer almamakla birlikte, daha sonraki yıllarda yapılan düzenlemelerle bu haklar genişletilmiştir. Ayrıca, anayasanın uygulanması sürecinde, bazı hak ve özgürlüklerin pratikte yeterince korunmadığı da gözlemlenmiştir. Anayasa bireylere tanınan hak ve özgürlükler yönünden, bilhassa da şahıs güvenliği ve hürriyeti açısından bazı olumsuzlukları içerisinde barındırmaktadır. Bu vaziyetin temel nedeni olarak Sıkıyönetim uygulamaları, Sıkıyönetim Mahkemeleri, İstiklal Mahkemeleri tarafından verilmiş olan tutuklama ve özgürlüğü kısıtlayıcı ceza kararları örnek olarak gösterilebilir (Tanör, 2007).

Sonuç olarak, 1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda temel hak ve hürriyetler açısından önemli bir adım olsa da eksiklikleri ve zamanla yapılan değişikliklerle gelişimini sürdürmüştür.

2.2.3. 1961 Anayasası

Türk siyasi hayatının dönüm noktalarından biri şüphesiz ki çok partili hayata geçilen 1946 yılıdır. Bu tarihten önceki başarısız denemelerin aksine Türkiye ilk kez tam manasıyla çok partili bir siyasi hayat deneyimi yaşamıştır. Bu şekilde, tek partili siyasi hayattan çok partili siyasi hayata geçilmesi, demokrasi açısından da önemli bir adım olmuştur. Bu durum 1950 Genel Seçimlerinde iktidarın barışçıl bir şekilde el değiştirmesi ile daha anlamlı bir hale gelmiştir. Ancak bu barışçıl hava uzun sürmemiş, 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri darbe gerçekleşmiştir. Bu durum demokrasinin sekteye uğraması sonucunu doğurmuştur. Yaşanan bu durum siyasette köklü değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur (Parlak, 2019, s. 19).

2.2.3.1. 1961 Anayasası'na Giden Süreç

1924 Anayasası demokratik bir sistem kurmayı amaç edinmiştir. Ancak anayasanın uygulanması daha çok tek partili siyasi hayat içinde olmuştur. Bu yönüyle söylenebilir ki, 1924 Anayasası'nın çoğunluktan yana olan demokrasi algısı ve çok partili sistem için olması lazım gelen güvencelerde yetersiz kalması yeni bir anayasaya olan gereksinimleri ortaya çıkaran nedenler olarak ifade edilebilir. Bunun yanında anayasada benimsenmiş olan çoğunlukçu algının tesiri altında sistemde egemen konumda bulunan meclisin sınırlı hale getirilememesi, muhalefetin mevcut konumunu tanzim edecek dengelerin düzgün olarak oluşturulamaması, temel hak ve hürriyetler açısından yeterli güvencelerin sağlanamamış olması gibi gerekçelerin yeni anayasaya giden yolu açtığı söylenebilir. 1924 Anayasası'nın meclise yargı alanında tanımış olduğu yetkiler sebebiyle meclisin demokrasi ile örtüşmeyen yasaları çıkarmış olması muhalefet ile iktidar arasında sorunlara yol açmış, Süreç içinde muhalefet iktidara nazaran daha güçlü hale gelmiş ve iktidar partisinin yönetiminden memnun olmayan kesimlerin birlikte hareket etmesine neden olmuştur. Vaziyetin bu şekilde cereyan etmesi askeri darbe zemininin oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca darbeye giden süreçte siyasi, ekonomik ve sosyal alanda güç kaybeden aydın kesim ile üst kademelerde bulunan bürokratların darbeye tesirinin önemli olduğu bir gerçektir (Atar, 2019, s. 47).

Genç subaylardan oluşan bir grup 27 Mayıs 1960 tarihinde TBMM'yi ve hükümeti feshederek yönetimi ele geçirmiştir. Bu dönemde bütün siyasi faaliyetler yasaklanmış, Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar ve DP milletvekilleri tevkif edilmiştir. Mevzubahis olan bu kişiler bu dönemde ihdas edilmiş olan “Yüksek Adalet Divanı” vasıtasıyla yargılamadan geçmişlerdir. Yüksek Adalet Divanı olağanüstü mahkeme vasfına haizdi. Bu mahkeme ile gerçekleştirilen yargılamalar neticesinde çok sayıda ölüm ve ağır hapis cezalarına hükmedilmiştir. Askeri müdahaleyi gerçekleştirenler tarafından 1924 Anayasasının bazı maddeleri yürürlükten kaldırılmış ve bu şekilde geçiş dönemi için oluşturulan geçici bir anayasa elde edilmiştir. Bu geçici anayasa ile TBMM yetkilerini elinde bulunduran bir Milli Birlik Komitesi (MBK) ihdas edildiği söylenebilir.

MBK tarafından yeni bir anayasanın hazırlanması için bir kurucu meclisin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Sözü edilen kurucu meclis MBK ile Temsilciler Meclisinden teşkil edilmiştir (Erdoğan, 2012, s. 112). 9 Temmuz 1961 tarihinde kurucu meclis tarafından hazırlanmış olan anayasa halk oyuna (referandum) sunulmuştur. Referandum sonucunda oyların %61,7'si “evet” şeklinde olmuştur. Bu şekilde hazırlanmış olan anayasa kabul edilmiştir. Yeni anayasa 20 Temmuz 1961 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Atar, 2019, s. 47).

2.2.3.2. 1961 Anayasası'nın Genel Esasları

Anayasanın 1 be 2. maddeleri ile devletin şekli ve nitelikleri tanzim edilmiştir. 1. maddeye göre, “Türkiye devleti bir Cumhuriyettir”. Anayasanın 2. maddesi “Cumhuriyetin Nitelikleri” başlığını taşımaktadır. Bu maddeye göre, “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir”. (Gözler, 2019, s. 37).

2.2.3.3. Temel Hak ve Hürriyetler

Anayasa 1924 Anayasası'na kıyasla temel hak ve hürriyetler yönünden daha geniş ve teminatlı bir sistem öngörmüştür. Anayasa klasik hak ve hürriyetler ile siyasi hakları genişletip güçlendirmiştir. Bunun yanında anayasacılık tarihimizde sosyal hakları sistematik bir şekilde tanzim eden ilk anayasa niteliğindedir (Atar, 2019, s. 41).

Anayasa 11. maddesi ile temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması rejimini belirtmiştir. Bu madde ile anayasa, yalnızca temel hak ve hürriyetleri saymak ile yetinmeyerek onları teminat altına da almıştır. Sözü edilen anayasa hükmü şu şekildedir: “Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz.” Buna ek olarak anayasa kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi usulünü de benimsemiştir. Böylece anayasaya aykırı olarak çıkarılacak kanunlar ile temel hak ve hürriyetlerin anayasaya aykırı bir şekilde sınırlandırılmasının önüne geçecek kontrol (denetim) mekanizması kurulmuştur (Özbudun, 2018, s. 42).

Özetle, yukarıda belirtilen özellikleriyle 1961 Anayasası, Türk toplumuna uzun yıllardan beri özlemle aranan ve uğrunda mücadele edilen demokratik hür düzenin temel hukuk çerçevesini getirmiştir (Kapani, 1993, s. 127).

2.2.3.4. Devletin Temel Organları

Anayasada devletin temel organları; yasama, yürütme ve yargı şeklinde üçe ayrılarak detaylı bir biçimde tanzim edilmiştir.

2.2.3.4.1. Yasama Organı

1961 Anayasası kendinden önceki Anayasa olan 1924 Anayasası'ndan farklı olarak Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan teşkil edilmiş çift meclisli bir yasama organı öngörmüştür. İki alt meclisten müteşekkil olan bu yasama organının adı Türkiye Büyük Millet Meclisidir (Döner, 2023b, s. 78).

Anayasanın 67. maddesi uyarınca, Millet Meclisi 450 milletvekilinden oluşmaktadır ve milletvekillerinin tamamı halk tarafından seçilmektedir. Milletvekili seçilme yaşı olarak 30 yaşını doldurmuş olma koşulu getirilmiştir. Bunun yanında Milletvekili seçilecek olanlarda Türkçe okuyup yazma şartı da aranmaktadır (md.68). Seçim sistemi ile ilgili olarak, anayasada doğrudan seçim sisteminin ne olduğu hakkında bir hüküm yer almamaktadır. Bu husus kanun koyucuya bırakılmıştır (Gözler, 2019, s. 38).

Cumhuriyet Senatosu'nun yapısına bakıldığında anayasa ile tam bir seçkinci ve vesayetçi bir mantıkla kurgulandığı görülmektedir. Cumhuriyet Senatosu (md.70) uyarınca üç tür üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerin birinci türü halk tarafından seçilmektedir ve bunların sayısı 150'dir. İkinci tür üyeler ise Cumhurbaşkanı tarafından altı yıllığına seçilmektedir ve bunların sayısı da 15'tir. Üçüncü tür üyeler ise eski Cumhurbaşkanı'ndan ve MBKBaşkan ve üyelerinden oluşmaktadır ve bunların görev süresi ömür boyudur. Bu tür üyelere "tabii üye" adı da verilmektedir. Cumhuriyet Senatosu üyesi olabilmek için (md.72) 40 yaşını doldurmuş olmak ve yükseköğrenim yapmış olmak gerekmektedir (Döner, 2023b, s. 79).

2.2.3.4.2. Yürütme Organı

Anayasaya göre yürütme organı düalist bir yapıdadır. Bu husus anayasanın 6. maddesinde tanzim edilmiştir. Anayasanın ilgili maddesinde yürütme görevinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından kanunlar çerçevesinde yerine getirileceği belirtilmektedir. Cumhurbaşkanı'na ilişkin düzenlemeler anayasanın 95. maddesinde yer almaktadır. Buna göre Cumhurbaşkanı olabilmek için 40 yaşını doldurmuş olmak ve yükseköğrenim yapmış olmak gerekmektedir. Cumhurbaşkanı TBMM tarafından ve TBMM'nin kendi üyeleri arasından seçilir. Cumhurbaşkanı seçilebilmek için TBMM üye tam sayısının üçte iki çoğunluğunun oyunu almak gerekmektedir. Ancak bu çoğunluğun ilk iki oylamada sağlanamaması halinde salt çoğunluk ile yetinilir. Belirtilen bu seçim gizli oy ile yapılır ve seçilen Cumhurbaşkanı'nın görev süresi 7 yıldır. Bakanlar Kuruluna ilişkin düzenlemeler ise 102.

maddede yer almaktadır. Buna göre Bakanlar Kurulu Başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır. Başbakan Cumhurbaşkanı tarafından TBMM üyeleri arasından atanır. Bakanların göreve gelmesi, Başbakan tarafından meclis üyeleri arasından ya da milletvekili olma yeterliliğine haiz kişiler arasından seçilmelerine ve Cumhurbaşkanı'nca atanmaları neticesinde olur. 103. maddeye göre Bakanlar Kurulu'nun göreve başlayabilmesi için Millet Meclisi'nden güven oyu alması iktiza etmektedir. Dolayısıyla anayasaya göre Bakanlar Kurulu'nun Cumhuriyet Senatosu'na karşı değil, üyelerinin tamamı halk tarafından seçilmiş olan Millet Meclis'ine karşı sorumluluğu vardır (Döner, 2023b, s. 79). Yürütme organının kuruluş ve sorumluluğu açısından bir değerlendirme yapılacak olursa 1961 Anayasası'nın tam bir parlamenter sistem öngördüğü söylenebilir.

1961 Anayasası sisteminde yürütme organının güçsüzleştirilmesi fikri mevcuttur (Karatepe, 1997, s. 228). Anayasanın 6. maddesi bu yargıyı destekler niteliktedir. Zira anayasada yasama ve yargı yetki olarak tanzim edilmesine karşın 6. maddede yürütme bir görev olarak tanzim edilmiştir (Tanör, 2007, s. 396). Bu kapsamda yürütme ve idarenin görev alanı dahilinde olmalarına karşın özerk statüye haiz kamu kuruluşları ihdas edilmiştir. Bu özerk statülü kamu kuruluşları (md.120, 121) üniversiteler ve radyo televizyon idaresidir (Döner, 2023b, s. 80).

2.2.3.4.3. Yargı Organı

Günümüz demokrasileri partiler demokrasisi şeklinde adlandırılmaktadır. Bunun yanında siyasi partiler de kurumsal yapıya sahip olmaları hasebiyle yasama ve yürütme organlarına aynı zamanda egemen olma imkanına sahiptir. Bu açıdan kuvvetler ayrılığından söz ederken aslında yasama ve yürütme organlarının ayrılığından çok yargı organının yasama ve yürütme organlarından ayrılığından ve bu organlar karşısındaki bağımsızlığından bahsedilmektedir (Özbudun, 2018, s. 39). Anayasa 7. maddesinde yargı yetkisinin Türk milleti adına bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağını ifade etmiştir. Ayrıca bu bağımsızlığı sağlayacak ve teminat altına alacak düzenlemeleri de getirmiştir. Sözü edilen bağımsızlığın sağlanması için anayasa hakimlerin özlük haklarını ve atanma işlemlerine ilişkin hususları düzenlemek adına ilk kez yetkili ve bağımsız Yüksek Hakimler Kurulunu ihdas etmiştir. Aynı meram doğrultusunda Yargıtay ve Danıştay gibi yüksek mahkemeler de bizzat anayasada tanzim edilmiştir. Yargı açısından anayasanın en önemli yeniliğinin, kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi amacıyla Anayasa Mahkemesi'ni ihdas etmiş olması söylenebilir (Gözler, 2019, s. 40).

2.2.3.5. 1961 Anayasası'nın Değerlendirilmesi

1961 Anayasası insan haklarına dayalı olması ve çoğulcu yapıya haiz olması hasebiyle çoğunlukla pozitif şekilde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte, Milli Güvenlik Kurulu (MGK), AYM, Devlet Planlama Teşkilatı ve sair kurumsal yapılanmaları tanzim ederek egemenliğin kullanımına bürokratik organları da dahil etmiştir. Bir denge mekanizması yaratma amacıyla düzenlemeler gerçekleştirilmiş lakin meşru seçimler aracılığıyla iktidara gelen siyasi otoritelerin hareket alanını sınırlandırmıştır. Bu durum vesayet otoritelerinin müdahalelerine zemin oluşturmuştur. Anayasanın temel hak ve hürriyetleri geniş bir şekilde düzenlemesi hasebiyle insan hakları alanında pozitif bir

görünüm sergilediği, bahse konu olan vesayet organlarının müdahalesi bakımından ise demokrasiye ket vurduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir.

2.2.3.6. 1961 Anayasası'nda Gerçekleştirilen 1971 ve 1973 Değişiklikleri

1960'lı yılların sonlarına gidilirken ülkede yaygın şiddet olayları ve terör eylemleri yaşanmaya başlanmıştır. Yaşanan bu durumun önlenememesi üzerine dönemin Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları, bozulan kamu düzeninin ve terör olaylarının artışının üstesinden gelinemediği gerekçesiyle 12 Mart 1971 tarihine gelindiğinde bir Muhtıra yayınlamışlardır. Bu durum neticesinde Demirel hükümeti istifa etmek zorunda kalmış ve ordu desteğinde Nihat Erim Başbakanlığında "partiler üstü" bir hükümet ihdas edilmiştir. Böylece 12 Mart rejimi 14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlere kadar devam etmiştir. Sözü edilen bu ara dönemde ülke askerlerin desteklediği sivil hükümetlerce yönetilmiştir. Bu süreçte anayasada yapılan kapsamlı değişiklikler ile siyasi rejim askerlerin istekleri doğrultusunda yeniden tanzim edilmiştir (Karatepe, 1997, s. 236). Bu dönemde anayasada gerçekleştirilen değişikliklerin ana hatları şu şekilde ifade edilebilir (Tanör, 2007, s. 49-50):

2.2.3.6.1. Yürütmenin Güçlendirilmesine İlişkin Değişiklikler

1961 Anayasası'nda yürütme organını güçlendirmek amacıyla çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan ilki, Bakanlar Kurulu'na (md. 64) kanun hükmünde kararname (HKH) çıkarma yetkisinin verilmesidir. Ayrıca, Bakanlar Kurulu'na (md. 61) vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnalarıyla nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde, kanunla belirlenmiş alt ve üst sınırlara riayet etmek koşuluyla, değişiklik yapma yetkisi tanınmıştır. Bu değişikliklerle, yürütme organının mali konulardaki yetkileri artırılmıştır. Üniversitelerin 1961 Anayasası'nda tanınan özerkliği (md. 120) zayıflatılmış ve yine TRT'ye tanınan özerklik (md. 121) kaldırılmıştır.

2.2.3.6.2. Temel Hak ve Hürriyetlere Yönelik Değişiklikler

Anayasanın 11. maddesi ile tüm temel hak ve hürriyetlere genel bir sınırlama hükmü getirilmiştir. Bu genel sınırlama hükmünün yanı sıra, muhtelif temel hak ve hürriyetlere ilişkin anayasal ve yasal sınırlama sebepleri artırılmıştır. Özellikle, devlet memurlarının sendika kurma hakları (md. 119) kaldırılmıştır. Bu değişikliklerle, temel hak ve hürriyetlere yönelik ciddi sınırlamalar getirilmiştir.

2.2.3.6.3. Yargı Organına Yönelik Gerçekleştirilen Değişiklikler

Anayasada yapılan değişikliklerle, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsilcisi bulunan siyasi partiler" ifadesi "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grubu bulunan siyasi partiler" olarak değiştirilmiştir (md. 149). Bu değişiklik, küçük partilerin Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açmalarının önüne geçmeyi hedeflemektedir. AYM'nin (md. 147) anayasa değişikliklerini yalnızca şekil yönünden denetleyebileceğine dair hüküm anayasaya eklenmiştir. Ayrıca, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (md. 140) ihdas edilerek, asker kişilerin idari işlem ve eylemlerinin denetimi Danıştay'ın yetki alanından çıkarılmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) de ihdas edilmiş olup, bu mahkemelerin üyelerinin atanmasında Bakanlar Kurulu aday göstermektedir.

Görüldüğü üzere anayasada radikal değişiklikler yapılmıştır. Ancak tüm bu değişimler karşısında 1970’li yılların ikinci yarısında, siyasi şiddet olayları ve terör eylemleri giderek artmış ve bunlar önlenememiştir. Bu durumun neticesinde siyasi tikanıklıklar yaşanmış ve hükümetler ile TBMM karar alamaz halle gelmiştir. Yaşanan bu krizlerin sorumlusu olarak birçok kişi 1961 Anayasası’nı görmüştür. Bunun gerekçesi olarak da anayasanın devlet otoritesini ve yürütmeyi güçsüz ve etkisiz olarak tanzim etmiş olması gösterilmiştir. Belirtilen tüm bu gerekçeler ışığında anayasada radikal değişimlerin yapılması iktiza ettiği fikri gündeme gelmiştir (Gözler, 2019, s. 41-42).

2.2.4. 1982 Anayasası

1982 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi ve hukuki yapısını büyük ölçüde değiştiren önemli bir metindir. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından hazırlanan bu anayasa, 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan halk oylaması ile kabul edilmiştir (Özbudun, 2011, s. 45). 1961 Anayasası’na kıyasla daha merkeziyetçi ve yürütme yetkisini güçlendiren hükümler içeren 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlükler üzerinde de daha kısıtlayıcı düzenlemeler getirmiştir. Özellikle, Cumhurbaşkanlığı makamına geniş yetkiler tanınması ve yargının bağımsızlığının zayıflatılması gibi değişiklikler, demokratik süreçler üzerinde belirgin etkiler yaratmıştır (Gözler, 2009, s. 123). Anayasanın kabul edilmesinin ardından geçen süre zarfında, çeşitli değişiklikler ve reformlarla güncellenmiştir. Bu süreçte, AB uyum sürecine paralel olarak, özellikle temel hak ve özgürlükler konusundaki düzenlemelerde liberalizasyon hedeflenmiştir (Kaboğlu, 2012, s. 67).

2.2.4.1. 1982 Anayasası’na Giden Süreç

1970’li yılların ikinci yarısından sonra ülkede siyasi şiddet ve terör olaylarının giderek arttığından daha önceki bölümde bahsedilmişti. Türk Silahlı Kuvvetleri bahsedilen bu durum ve siyasi sistemdeki tikanıklıkları gerekçe olarak göstermek suretiyle “emir ve komuta zinciri içinde ve emirle” 12 Eylül 1980 tarihinde yönetimi ele geçirmiştir. Bilahare Genelkurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığında Kuvvet Komutanlarından müteşekkil beş kişilik Milli Güvenlik Konseyi ihdas edilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi anayasayı değiştirme yetkisi de dahil olmak üzere pek çok temel devlet yetkisini bünyesinde toplamıştır (Özbudun, 2018, s. 49-50).

Milli Güvenlik Konseyi, “Milli Güvenlik Konseyi” ile “Danışma Meclisi” olmak üzere ikili bir yapıya haiz olan bir Kurucu Meclis ihdas etmiştir. Bu Kurucu Meclis anayasa yapım sürecini başlatmıştır. Kurucu Meclis içerisinde yer alan Milli Güvenlik Konseyi darbeyi gerçekleştiren Genelkurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığında Kara, Deniz ve Hava Kuvvet Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı’ndan yani beş kişiden müteşekkildir. Danışma Meclisi’nin üye sayısı 160’dır. Bu üyelerden 40’ı doğrudan Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçilmektedir. 120 üye her ilin valisinin göstereceği adaylar arasından yine Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçilmektedir. Danışma Meclisi, kendi üyeleri arasından seçilmiş 15 kişilik bir “Anayasa Komisyonu” ihdas etmiştir. Anayasa Komisyonu bir anayasa taslağı oluşturmuştur. Anayasa taslağı ilk olarak Danışma Meclisi’nde görüşülüp kabul edilmiş ardından Milli Güvenlik Konseyi’ne sunulmuştur. Milli Güvenlik Konseyi’nde

görüşülüp kabul edildikten sonra 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmuştur. Halkoylaması sonucunda toplam geçerli oyların %91,37'sini “evet” oyu şeklinde alan anayasa tasarısı kabul edilmiştir. Halkoylaması yalnızca anayasa tasarısının kabulü ile sonuçlanmamıştır. Halkoylamasında evet oyu veren vatandaşlar Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı olması için de evet demiş kabul edilmişlerdir (Döner, 2023b, s. 83).

6 Kasım 1983 tarihinde TBMM seçimleri yapılmıştır. Seçimler sonrasında 6 Aralık 1983 tarihinde TBMM Başkanlık Divanı oluşturularak göreve başlamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak anayasanın 177. maddesi uyarınca Milli Güvenlik Konseyi ile Danışma Meclisi'nin hukuki varlığı sona ermiştir. Sonuç olarak Türk siyasi hayatı için yeni bir demokratik dönem başlamıştır (Özbudun, 2018, s. 55).

2.2.4.2. 1982 Anayasası'nın Genel Özellikleri

1982 Anayasası, Kıta Avrupası modeli düzenleyici anayasalara benzemektedir. Ancak, bahsedilen anayasalara kıyasla daha uzun ve kazuistik (detaylı) düzenlemeler içermektedir. Anayasada yer alan hürriyetlerin sınırlandırılması sebeplerinin uzun açıklamalar şeklinde düzenlenmiş olması, anayasanın bu denli uzun ve detaylı olmasının bir gerekçesidir. Ayrıca, siyasi ve sosyal hayatta yaşanması muhtemel sorunların anayasa metni içerisinde çözülmeye çalışılması da bu durumun bir başka nedenidir (Atar, 2019, s. 55). 1961 Anayasası'na kıyasla 1982 Anayasası'nın daha uzun ve detaylı olduğu görülmektedir (Karatepe, 1997, s. 255).

1982 Anayasası'nın değiştirilme usulü incelendiğinde, normal kanunlara kıyasla daha zor kurallara bağlandığı görülmektedir. Bu nedenle, anayasa katı (sert) bir niteliktedir. 1961 Anayasası'na nazaran daha katı bir anayasa olan 1982 Anayasası'nda değiştirilemeyecek madde sayısı artırılmış ve anayasa değişiklikleri için onay safhası eklenmiştir. Bu düzenleme ile Cumhurbaşkanı, onaylamak istemediği anayasa değişikliklerini referanduma götürebilme yetkisine sahiptir (Gözler, 2019, s. 45).

1961 Anayasası'nın aksine, 1982 Anayasası sivil rejime geçiş için bir geçiş dönemi öngörmüştür. Geçici maddelere göre, anayasanın referandum sonucunda kabul edilmesi üzerine Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Cumhurbaşkanı sıfatına sahip olacak ve görevi yedi yıl sürecektir. Yapılacak genel seçimler sonrasında TBMM'nin görevine başlamasıyla Milli Güvenlik Konseyi üyeleri, Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi sıfatına haiz olacaktır. Göreve gelen Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyelerinin görev süresi altı yıl olup, TBMM üyelerinin sahip oldukları özlük haklarına ve dokunulmazlığa sahip olacaklardır. Ayrıca, yapılacak ilk genel seçimler sonucunda, TBMM Başkanlık Divanı'nın kurulmasından sonra geçecek altı yıllık süre zarfında anayasa değişikliklerine ilişkin özel bir düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre Cumhurbaşkanı'nın meclise geri gönderdiği anayasa değişikliklerinin meclis tarafından aynen kabul edilebilmesi için meclis üye tam sayısının dörtte üçünün oyu gerekmektedir (Özbudun, 2018, s. 59-60).

1982 Anayasası'nın ilk şekli parlamenter sistem öngörmekteydi. Bu sistemde hem Cumhurbaşkanı'nın yetkileri artırılmış hem de Bakanlar Kurulu içinde Başbakan'a üstün bir konum tanınmıştır. Bu şekilde, devlet yapısı içinde yürütme organının konumu güçlendirilmiştir. Anayasaya göre yürütme organı Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'ndan oluşmaktaydı. Anayasa, yürütme organının gücünü artırırken daha çok Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini artırmayı tercih etmiştir (Kuzu, 1987). Bu durum, pratikte bazı zorluklar ortaya çıkarmıştır.

1961 Anayasası'nın uygulandığı dönemde siyasi sistemde bazı tikanıklıklar yaşanmıştır. 1982 Anayasası da siyasi sistemde yaşanan bu tikanıklıkları giderici çözüm yolları getirmiştir (Atar, 2019, s. 56-57).

1982 Anayasası, toplum ve toplum içinde var olan sivil toplum kuruluşlarının siyasetten uzaklaştırılmasını (depolitizasyon) amaçlamıştır (Özbudun, 2018, s. 65). Bu amaç doğrultusunda, siyasetin yalnızca partiler ve seçilmiş devlet organları eliyle icra edilmesini kabul etmiştir. Bu durumu sağlamak için, siyasi partilerin yurt dışında örgütlenmeleri ile kadın ve gençlik kolları gibi yan kuruluşları ve vakıf kurmaları yasaklanmıştır. Ayrıca, siyasi partilerin dernek, vakıf, sendika, kooperatif ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile irtibat içinde olmaları ve bunlardan maddi destek almaları yasaklanmıştır (Karatepe, 1997, s. 258-259).

2.2.4.3. Temel Hak ve Hürriyetler Açısından 1982 Anayasası'nın İlk Görünümü

1982 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü anayasası olarak, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından oluşturulmuştur. Anayasa hem devletin yapısını hem de bireylerin temel hak ve hürriyetlerini kapsamlı bir şekilde düzenlemiştir. Bu bağlamda, 1982 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetler açısından ilk görünümü, anayasal düzenlemeler, hak ve özgürlüklerin korunması ve kısıtlanması konularında önemli unsurlar içermektedir.

1982 Anayasası'nın ikinci bölümü, bireylerin temel hak ve hürriyetlerini kapsamaktadır. Bu bölümde, anayasanın, bireylerin kişiliklerine bağlı olan temel hakları tanıdığı ve bunları koruma altına aldığı ifade edilmektedir (Eroğul, 2014).

2.2.4.3.1. Kişi Hakları ve Özgürlükleri

1982 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel insan hakları ve özgürlüklerine büyük önem veren bir metin olarak tasarlanmıştır. Anayasanın ilk halinde, kişi hakları ve özgürlükleri geniş bir yelpazede ele alınmış ve çeşitli hükümlerle güvence altına alınmıştır. Yaşama hakkı, maddi ve manevi varlığın korunması, işkence ve kötü muamelenin yasaklanması, kişi hürriyeti ve güvenliği gibi temel haklar anayasanın önemli unsurlarını oluşturur (Gözübüyük, 1994). Anayasanın 17. maddesi, her bireyin yaşam hakkına sahip olduğunu ve maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkının bulunduğunu belirterek, bireylerin yaşam hakkı ve kişisel bütünlüğünü güvence altına almaktadır.

Bununla birlikte, 1982 Anayasası'nın ilk halinde, temel hak ve hürriyetler otorite lehine önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Örneğin, kişi hürriyeti ve güvenliği, belirli durumlarda ve kanunda öngörülen

hallerde sınırlandırılabilir (Gözübüyük, 1994). Anayasanın 19. maddesi, herkesin kişi hürriyeti ve güvenliğine sahip olduğunu belirterek, devletin güvenlik, kamu düzeni ve genel sağlık gibi nedenlerle bu hakkı kısıtlamasına imkân tanımaktadır. Bu tür sınırlamalar, devlet otoritesinin birey hakları üzerindeki kontrolünü artırmıştır.

1982 Anayasası'nın ilk halinde, adil yargılanma hakkı, özel hayatın gizliliği, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi diğer temel haklar da güvence altına alınmış, ancak bu hakların kullanılmasında çeşitli sınırlamalar öngörülmüştür. Anayasanın 36. maddesi, herkesin medeni hak ve yükümlülükler ile ilgili bir iddia veya suçlama karşısında, hakkındaki şüphe ve iddiaların karara bağlanmasını talep etme hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Özel hayatın gizliliği, anayasanın 20. maddesi ile güvence altına alınmış olup, herkesin özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak, devletin güvenlik ve kamu düzeni gibi gerekçelerle bu haklara müdahale edebileceği hükme bağlanmıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğü ise anayasanın 26. maddesi ile korunmakla birlikte, milli güvenlik, kamu düzeni, genel ahlak ve başkalarının hakları gibi nedenlerle sınırlandırılabilir (Gözler, 2019).

1982 Anayasası ayrıca, bireylerin haklarını koruma altına alırken, kamu düzeni ve güvenlik gibi nedenlerle bu hakların sınırlandırılabilirliğini belirlemiştir. Anayasanın 13. maddesi, temel hak ve özgürlüklerin, yalnızca anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere dayanarak ve ancak kanunla sınırlandırılabilirliğini hükme bağlamaktadır. Bu hüküm, temel hakların keyfi olarak sınırlandırılmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır (Erdoğan, 2018). Ancak, yine de bu sınırlama mekanizması, otorite lehinde önemli yetkiler tanımakta ve temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına zemin hazırlamaktadır.

2.2.4.3.2. Sosyal ve Ekonomik Haklar

1982 Anayasası, sosyal ve ekonomik haklar konusunda da kapsamlı düzenlemeler içermektedir. Bu anayasa, bireylerin sosyal ve ekonomik hayatta güvence altına alınmasını sağlayacak çeşitli haklar tanımıştır. Eğitim ve öğrenim hakkı, çalışma ve sözleşme hürriyeti, adil ücret, dinlenme hakkı gibi haklar, anayasa tarafından güvence altına alınmıştır (Kaboğlu, 2011, s. 142). Anayasanın 42. maddesi, eğitim ve öğrenim hakkını güvence altına alarak, devletin eğitimi yaygınlaştırma ve her seviyede eğitim kurumlarını destekleme yükümlülüğünü vurgulamaktadır. Bu düzenleme, herkesin eğitim hakkına erişimini sağlamak amacıyla yapılmıştır (Erdoğan, 2018).

Çalışma ve sözleşme hürriyeti de anayasa tarafından güvence altına alınmış temel haklardandır. Anayasanın 49. maddesi, çalışma hakkını ve iş güvenliğini teminat altına alarak, devletin, çalışanların çalışma şartlarını iyileştirme ve işsizliği önleme yükümlülüğünü belirlemiştir. Ancak, bu hakların kullanılmasında belirli sınırlamalar öngörülmüştür. Örneğin, çalışma hürriyeti, kamu düzeni ve genel sağlık gibi nedenlerle sınırlandırılabilir (Kaboğlu, 2011, s. 144).

1982 Anayasası, devletin sosyal devlet ilkesine uygun olarak sosyal güvenlik hizmetleri sunma yükümlülüğünü de belirlemiştir. Anayasanın 60. maddesi, "Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir"

ifadesiyle, sosyal güvenlik hizmetlerinin devlet tarafından sağlanmasını zorunlu kılmaktadır (Gözler, 2019). Ancak, anayasanın ilk halinde bu haklar, otorite lehine önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Örneğin, sosyal güvenlik hizmetlerinin sunulmasında devletin bütçe imkanlarına ve ekonomik koşullara bağlı olarak sınırlamalar getirilmiştir (Erdoğan, 2018).

Adil ücret ve dinlenme hakkı da 1982 Anayasası tarafından güvence altına alınmıştır. Anayasanın 55. maddesi, adil ücret hakkını düzenleyerek, devletin, çalışanların yaptıkları işe uygun adil bir ücret elde etmelerini sağlama yükümlülüğünü belirlemiştir. Ancak, bu düzenleme, ekonomik şartlara bağlı olarak sınırlanabilir. Dinlenme hakkı ise anayasanın 50. maddesinde yer almakta olup, dinlenme hakkının sağlanması ve çalışma sürelerinin düzenlenmesi konularında devlete çeşitli sorumluluklar yüklemektedir.

1982 Anayasası ayrıca, konut hakkı, sağlık hizmetlerine erişim hakkı gibi sosyal ve ekonomik hakları da içermektedir. Anayasanın 56. maddesi, çevre sağlığını koruma ve geliştirme hakkını teminat altına alarak, devletin bu hakkı gerçekleştirmek için gerekli tedbirleri almasını zorunlu kılmaktadır. Ancak, bu hakların uygulanmasında da otorite lehine sınırlamalar bulunmaktadır. Konut hakkı ise anayasanın 57. maddesinde düzenlenmiş olup, devletin vatandaşların konut ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerekli önlemleri almasını zorunlu kılmaktadır (Erdoğan, 2018).

2.2.4.3.3. Siyasi Haklar ve Ödevler

1982 Anayasası, bireylerin siyasi haklarını ve ödevlerini de kapsamlı bir şekilde düzenlemektedir. Anayasanın ilk halinde, seçme ve seçilme hakkı, siyasi parti kurma ve partilere üye olma hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı gibi temel siyasi haklar tanınmıştır (Eroğul, 2014). Anayasanın 67. maddesi, vatandaşların kanunda belirtilen şartlara uymak kaydıyla, seçimlere katılma, aday olma ve bağımsız ya da siyasi parti adayı olarak siyasi faaliyetlerde bulunma hakkına sahip olduğunu belirterek, bu hakları güvence altına almıştır. Ancak, bu hakların kullanımı belirli koşullara ve kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Örneğin, siyasi faaliyetler, milli güvenlik, kamu düzeni ve suç işlenmesinin önlenmesi gibi gerekçelerle sınırlandırılabilir (Eroğul, 2014).

Siyasi parti kurma ve partilere üye olma hakkı da anayasa tarafından güvence altına alınmış haklardandır. Anayasanın 68. maddesi, vatandaşlara siyasi parti kurma ve partilere katılma hakkı tanırken, siyasi partilerin faaliyetlerinin düzenlenmesi ve denetlenmesine yönelik hükümler içermektedir. Ancak, anayasanın ilk halinde, bu hakların kullanımı otorite lehine önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Örneğin, siyasi partilerin faaliyetleri, milli güvenlik, kamu düzeni, genel ahlak ve başkalarının hakları gibi gerekçelerle sınırlandırılabilir (Kaboğlu, 2011, s. 180). Ayrıca, siyasi partilerin yurt dışından maddi destek almaları ve yabancı kuruluşlarla işbirliği yapmaları yasaklanmıştır.

Kamu hizmetlerine girme hakkı da anayasa tarafından tanınmış olup, anayasanın 70. maddesi, "Her Türk vatandaşı, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir" ifadesiyle bu hakkı güvence altına

almıştır. Ancak, bu hakkın kullanımı da belirli koşullara ve kısıtlamalara tabidir. Kamu hizmetlerine girme hakkı, liyakat, eğitim ve sağlık gibi şartlara bağlı olarak sınırlandırılabilir (Erdoğan, 2018).

1982 Anayasası'nın ilk halinde, siyasi haklar ve ödevler konusunda getirilen düzenlemeler, otorite lehine önemli ölçüde kısıtlayıcıdır. Anayasanın 13. maddesi, temel hak ve özgürlüklerin, yalnızca anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere dayanarak ve ancak kanunla sınırlandırılabilceğini hükme bağlamaktadır. Bu hüküm, temel hakların keyfi olarak sınırlandırılmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır (Erdoğan, 2018). Ancak, bu sınırlama mekanizması, otorite lehine önemli yetkiler tanımakta ve temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına zemin hazırlamaktadır.

2.2.4.4. Değerlendirme ve Sonuç

1982 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerle ilgili kapsamlı düzenlemeler yapmış olmasına rağmen, bu hakların uygulanmasında çeşitli kısıtlamalar ve sınırlamalar getirmiştir. Anayasa, bireylerin temel haklarını koruma altına alırken, aynı zamanda devletin milli güvenlik ve kamu düzeni gibi nedenlerle bu hakları sınırlandırabilme yetkisini de tanımıştır. Bu durum, temel hakların korunması ve kullanılması konusunda çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Anayasanın bu bağlamda incelenmesi, hak ve özgürlükler dengesinin sağlanması açısından büyük bir önem taşımaktadır.

2.3. Bölümün Genel Değerlendirilmesi

Türkiye'de temel hak ve hürriyetlerin tarihsel gelişimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Cumhuriyet'in kuruluşuna ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal düzenlemelerine kadar geniş bir süreci kapsamaktadır. Bu süreçte, Sened-i İttifak'tan başlayarak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-u Esasi, Meşrutiyet dönemi anayasaları ve Cumhuriyet dönemi anayasaları önemli dönüm noktalarını oluşturmuştur.

Sened-i İttifak, Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi otoritenin güçlendirilmesi amacıyla yapılan ilk anayasal nitelikteki belgedir. Her ne kadar modern anlamda bir anayasa olmasa da yerel otoritelerin hak ve görevlerini belirleyerek merkezi yönetimle bir denge kurma amacı taşımıştır. Temel hak ve hürriyetler açısından sınırlı düzenlemeler içerse de bireylerin haklarının korunması için atılan ilk adımlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda reform hareketlerinin başlangıcını temsil eder. Bu ferman, herkesin can ve mal güvenliğini koruma, vergi adaletini sağlama ve adil yargılanma hakkı gibi temel hakların güvence altına alınmasını amaçlamıştır. Islahat Fermanı ise, Tanzimat Fermanı'nı pekiştirerek, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaasının eşit haklara sahip olduğunu vurgulamıştır.

1876'da ilân edilen Kanun-u Esasi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasasıdır. Bu anayasa, temel hak ve hürriyetler açısından önemli düzenlemeler getirmiş, ancak padişahın geniş yetkileri nedeniyle bu hakların uygulanması sınırlı kalmıştır. Basın özgürlüğü, kişi güvenliği ve mülkiyet hakkı

gibi haklar tanınmış, ancak padişahın yetkileri nedeniyle bu hakların korunması ve uygulanması zayıf olmuştur.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilânı ile Kanun-u Esasi yeniden yürürlüğe girmiş ve temel hak ve hürriyetler konusunda daha ileri düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde, basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ve siyasi faaliyetlerde bulunma hakkı gibi haklar daha geniş kapsamda uygulanmaya başlanmıştır.

1921 Anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen ve Kurtuluş Savaşı'nın koşullarında hazırlanan bir geçiş anayasasıdır. Bu anayasa, egemenliğin millete ait olduğunu vurgularken, temel hak ve hürriyetler konusunda sınırlı düzenlemeler içermiştir. Ancak, milli egemenlik ilkesi doğrultusunda önemli bir adım atılmıştır.

1924 Anayasası, Cumhuriyet'in ilânından sonra kabul edilen ilk anayasadır. Bu anayasa, kişi hakları ve hürriyetleri konusunda önemli düzenlemeler getirmiş, basın özgürlüğü, kişi güvenliği, mülkiyet hakkı gibi hakları tanımıştır. Ancak, tek parti döneminin getirdiği sınırlamalar nedeniyle bu hakların uygulanmasında zorluklar yaşanmıştır.

1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından kabul edilen ve demokratik hak ve özgürlükler açısından oldukça ilerici düzenlemeler getiren bir anayasadır. Sosyal devlet ilkesi, sendikalaşma hakkı, grev hakkı, toplu sözleşme hakkı gibi sosyal ve ekonomik haklar tanınmış, AYM kurulmuştur. Temel hak ve özgürlükler geniş bir çerçevede güvence altına alınmıştır.

1982 Anayasası, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından kabul edilmiştir. Bu anayasa, devletin temel yapısını ve bireylerin hak ve hürriyetlerini düzenlerken, bazı hakların kullanılmasında kısıtlamalar getirmiştir. Milli güvenlik, kamu düzeni gibi gerekçelerle temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılabilmesi öngörülmüştür.

Türkiye'de temel hak ve hürriyetlerin tarihsel gelişimi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan modern Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan bir süreçte çeşitli anayasal düzenlemelerle şekillenmiştir. Sened-i İttifak ile başlayan bu süreç, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam etmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası olan Kanun-u Esasi ile önemli bir dönüm noktası yaşamıştır. II. Meşrutiyet dönemi ile anayasal gelişmeler hızlanmış, basın özgürlüğü ve toplanma hakkı gibi temel haklar daha geniş kapsamda uygulanmaya başlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde 1921 ve 1924 Anayasaları, milli egemenlik ve kişi hakları konularında önemli adımlar atmıştır. Özellikle 1961 Anayasası, sosyal devlet ilkesi ve sendikalaşma hakkı gibi sosyal ve ekonomik hakları genişleterek demokratikleşme sürecinde ileri bir adım olmuştur.

Ancak, 1982 Anayasası, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından kabul edilerek temel hak ve hürriyetlerin gelişimine sekte vurmuştur. Bu anayasa, devletin güvenliği, kamu düzeni gibi gerekçelerle

bireylerin haklarını sınırlayan katı hükümler içermiştir. Bu durum, demokratik hak ve özgürlüklerin korunmasını zorlaştırmış ve birçok temel hakkın kullanımını kısıtlamıştır.

3. 1982 ANAYASASI'NDA GERÇEKLEŞTİRİLEN DEĞİŞİKLİKLER

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbenin ardından, Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu tarafından bir anayasa tasarısı hazırlanmıştır. Hazırlanan anayasa tasarısı, 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulmuş ve yapılan referandum sonucunda kabul edilerek 9 Kasım 1982 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Halkoylamasında %91,37 oranında "evet" oyu çıkmış olsa da darbe ile hazırlanmış olması nedeniyle anayasa yıllarca eleştirilmiş ve birçok kez değişikliğe uğramıştır. Anayasanın hazırlanma sürecinde demokratik usullere riayet edilmemesi, güçlü bir Cumhurbaşkanlığı makamı getirmesi, hakları sınırlaması ve bazı durumlarda bu hakları ortadan kaldırması gibi eleştiriler dile getirilmiştir (Kılıç ve Yalçın Atalay, 2023, s. 693).

1987 yılından 2017 yılına kadar toplam 19 kez değişikliğe uğramış olan 1982 Anayasası'nda, temel hak ve hürriyetler açısından önem arz eden değişiklikler 1987, 1993, 1995, 2001, 2004, 2010 ve 2017 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, özellikle 2017 anayasa değişikliğinin ardından anayasanın insan hakları açısından geldiği son durum ele alınmıştır.

3.1. 17 Mayıs 1987 Tarihinde Yapılan Değişiklik

1982 Anayasası'nda yapılan ilk değişiklik, 17 Mayıs 1987 tarihinde 3361 sayılı Kanun ile gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklik, 12 Eylül'de yapılan askeri darbenin bir ürünü olan Anayasanın ilk halinde yer alan muvakkat 4. maddenin kaldırılmasını içermektedir. Bu madde, siyasi liderlerin faaliyetlerini yasaklamaktaydı. Halkoyuna gidilen değişiklikle siyasi yasaklar kaldırılmış, seçme ve halkoylamasına katılma yaşı 21'den 19'a indirilmiş, meclisin üye sayısı 400'den 450'ye yükseltilmiştir (Özbudun ve Gençkaya, 2010, s. 38-39; Kılıç ve Yalçın Atalay, 2023, s. 693).

Anayasada ayrıca, Cumhurbaşkanı'nın anayasa değişikliklerini halkoyuna götürebilme koşullarında kolaylık sağlanmıştır (md. 175). Bu sayede, mecliste bir tikanıklık olması durumunda son söz halka bırakılmıştır. Yapılan bu değişikliklerle demokratik değerler ve insan hakları ile örtüşmeyen siyasi yasaklamalar kaldırılmış, seçmen yaşının düşürülmesi ile demokratik katılım artırılmıştır. Anayasa değişikliklerinin halkoyuna sunulmasının kolaylaştırılması da halkın karar alma sürecine katılımı açısından önemlidir. Bu şekilde gerçekleştirilen değişiklikler, insan hakları ve demokratik değerler açısından önemli bir adım olmuştur.

3.2. 8 Temmuz 1993 Tarihinde Yapılan Değişiklik

1982 Anayasası'nda, 8 Temmuz 1993 tarih ve 3913 sayılı Kanun ile bir anayasa değişikliği gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklik, anayasanın 133. maddesinde yapılmıştır. Radyo ve televizyon istasyonlarının kurulması ve yayın yapılması, yasalarla belirlenen sınırlar içinde serbest bırakılmıştır. Böylece, radyo ve televizyon yayınları üzerindeki devlet tekelinin kaldırıldığı söylenebilir (Özbudun ve Gençkaya, 2010, s. 41).

Anayasanın 133. maddesinde yapılan bu değişiklikle, özel radyo ve televizyon istasyonlarının kurulması serbest hale gelmiştir. Devlet tekelinin kaldırılması, basın ve yayın alanında bir gelişim

sürecini başlatmış, kişilerin haber alma ve farklı kaynaklardan bilgiye erişim imkânını artırmıştır. Farklı bakış açılarıyla bilgiye ulaşan bireylerde, siyasi bilincin gelişmesi daha da kolaylaşacaktır. Bu sayede bireyler, siyasi kararlara daha hızlı erişip, kendi siyasi tavırlarını oluşturabileceklerdir. Ayrıca, özel radyo ve televizyon istasyonlarının artışı, sosyal ve siyasal çoğulculuğun gelişmesine zemin hazırlayabilir.

Temel hak ve hürriyetler açısından bakıldığında, bu anayasa değişikliğinin siyasal haklar yönünden olanakların genişlemesine yol açtığı söylenebilir. Tüm bu olumlu gelişmeler, anayasaların varlık nedenlerinden biri olan devletin sınırlandırılması düşüncesini canlandırabilir.

3.3. 23 Temmuz 1995 Tarihinde Yapılan Değişiklik

23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun ile anayasada değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik kapsamında, anayasanın Başlangıç bölümünde yer alan ve 1980 askeri müdahalesini meşru gösteren ilk iki paragraf yenilenmiştir. Yeni paragraf, “Türk vatani ve Milletinin ebedi varlığını ve yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen Anayasa” olarak düzenlenmiştir (Uran, 2015).

Bu değişiklikle birlikte seçmen yaşı 18’e indirilmiş ve yurt dışında yaşayan vatandaşların oy kullanmaları sağlanmıştır. Ayrıca, tutukluların oy kullanma hakları da tanınmıştır. Anayasanın 33. ve 135. maddelerinde yapılan değişikliklerle dernekler ve bazı meslek kuruluşlarının faaliyetlerinin durdurulması zorlaştırılmıştır. Siyasi partilere üye olma yaşı 21’den 18’e düşürülmüş ve yükseköğrenim görenlerin siyasi partilere üye olabilmesi sağlanmıştır (Özbudun, 2011, s. 90). Aynı şekilde, anayasanın 68. maddesinde yapılan düzenlemelerle, siyasi partilere üye olma yaşı da 21’den 18’e indirilmiştir (Özbudun ve Gençkaya, 2010, s. 45-46).

1995 değişiklikleri, toplu özgürlükler alanında önemli düzenlemeler getirmiştir. Dernekler, meslek kuruluşları, sendikalar ve sivil toplum kuruluşları ile ilgili kısıtlamalar azaltılmış, siyasi partilerin bu topluluklarla iş birliği yapma yasağı kaldırılmıştır. Anayasanın 69. maddesine eklenen bir fıkra ile parti kapatma sebepleri netleştirilmiş ve kapatılan partilerin üyelerinin yeni parti kurması yasaklanmıştır (Sevük, 2015, s. 286).

1995 değişiklikleri ile özgürlükler yönünden yasakların yumuşatılması ve TBMM’nin daha etkin hale getirilmesi hedeflenmiştir. Seçmen yaşının düşürülmesi ve yurt dışında yaşayan vatandaşların oy kullanma hakkı, temel hak ve hürriyetler bağlamında siyasi hakların genişlemesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, siyasi katılımın önündeki engellerin kaldırılması da önemli bir adım olarak görülmektedir (Kaboğlu, 2010, s. 50; Yokuş, 2020).

3.4. 2001 Anayasa Değişiklikleri

1982 Anayasası, askeri müdahalenin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve bireyi devlet karşısında koruma amacı gütmemiştir. Bu anayasa, bireyi dar bir siyasi alana yerleştirerek devletin korunmasını ön planda tutmuştur (Fendoğlu, 2002). Modern demokratik sistemlere aykırı olan bu durumun düzeltilmesi amacıyla 1982 Anayasası birçok değişikliğe uğramıştır.

2000'li yıllarda, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğini hedefleyen iktidar partisi, bu amacı gerçekleştirmek için çeşitli anayasa değişiklikleri yapmıştır (Kılıç ve Yalçın Atalay, 2023, s. 694). AB, 1990'lı yıllardan itibaren Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan bir genişleme politikası izlemiştir (Dartan ve Hatipoğlu, 2005, s. 15) ve 1993 Kopenhag Zirvesi'nde aday ülkelerin uyması gereken kriterleri belirlemiştir (Usul, 2002, s. 11-12). 1990'lı yıllarda yapılan anayasa değişikliklerinin bir kısmının AB'nin etkisi altında olduğu söylenebilir (Altıntaş, 2010, s. 13).

3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun ile anayasada yapılan değişiklikler, AİHS'ni referans alarak temel hak ve hürriyetlere ilişkin rejimi yeniden düzenlemiştir (Sağlam, 2002). Bu değişiklikle, anayasanın Başlangıç kısmı ve 32 maddesi güncellenmiştir (Gökçe, 2002).

Anayasanın Başlangıç kısmında yer alan "hiçbir düşünce ve mülahazanın" ifadesi "hiçbir faaliyetin" olarak değiştirilmiştir (Yüzbaşıoğlu, 2002, s. 29). Bu değişiklik, eyleme yönelik olmayan düşüncelerin ifade edilebilmesi özgürlüğünü sağlamayı amaçlamaktadır.

2001 yılında yapılan değişikliklerle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın çeşitli maddelerinde önemli düzenlemeler getirilmiştir. Bu değişiklikler arasında, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda anayasanın 13. maddesinde yapılan değişikliklerle, hak ve hürriyetlerin ancak anayasanın özüne ve demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olarak sınırlandırılabilceği vurgulanmıştır (Gözler, 2001). Anayasanın 14. maddesinde hakların ve hürriyetlerin kötüye kullanılmasının önlenmesi amaçlanmış, 19. maddede kişi hürriyeti ve güvenliği ile ilgili hükümlerde değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca, özel yaşamın gizliliği ve korunması konusundaki 20, 21 ve 22. maddelerde hükümler güçlendirilmiş, kişilerin özel yaşamlarının korunması sağlanmıştır. İfade hürriyetinin daha geniş bir şekilde korunması amacıyla anayasanın 26. maddesinde değişiklikler yapılmış, basın hürriyetinin korunması ve basının sansürlenmemesi konularında 28. maddede düzenlemeler getirilmiştir. Kamu tüzel kişilerinin kitle iletişim araçlarını kullanma hakkı konusunda 31. maddede yapılan düzenlemeler ile medya ve iletişim araçlarının etkin kullanımı hedeflenmiştir. Dernek kurma hürriyeti ile ilgili 33. maddede yapılan değişiklikler, kişilerin dernek kurma ve faaliyet gösterme haklarını güvence altına almıştır. Toplantı hürriyeti konusunda 34. maddede yapılan düzenlemeler, kişilerin toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme haklarını korumayı amaçlamıştır. Suç ve cezalara ilişkin düzenlemelerde 38. maddede yapılan değişiklikler, adil yargılanma hakkını ve cezaların kanuniliği ilkesini güvence altına almıştır. Temel hak ve hürriyetlerin korunması konusunda 40. maddede yapılan düzenlemeler, kişilerin haklarını etkin bir şekilde savunmalarını sağlamıştır. Ailenin korunması ve güçlendirilmesi amacıyla 41. maddede yapılan düzenlemeler, aile bireylerinin haklarını korumayı hedeflemiştir. Çalışma hakkı ve ödevi ile ilgili 49. maddede yapılan değişiklikler, herkesin çalışma hakkını güvence altına almıştır. Sendika kurma hakkı konusunda 51. maddede yapılan düzenlemeler, sendikal faaliyetleri güvence altına almıştır. Adil ücret garantisi ile ilgili 55. maddede yapılan değişiklikler, çalışanların adil bir şekilde ücretlendirilmesini amaçlamıştır. Devletin sosyal ve ekonomik görevlerinin sınırları konusunda 65. maddede yapılan düzenlemeler, devletin sosyal ve ekonomik görevlerini etkin bir şekilde yerine

getirmesini sağlamıştır. Türk vatandaşlığına ilişkin 66. maddede yapılan değişiklikler, vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesi hükümlerini düzenlemiştir. Siyasal partilerin kurulması, faaliyetleri ve kapatılması ile ilgili 68 ve 69. maddelerde yapılan değişiklikler, siyasal partilerin demokrasi içinde etkin bir şekilde faaliyet göstermelerini sağlamıştır. Dilekçe hakkı konusunda 74. maddede yapılan düzenlemeler, kişilerin dilekçe hakkını etkin kullanmalarını hedeflemiştir. Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısı ve görevleri konusunda 118. maddede yapılan düzenlemeler, kurulu etkin hale getirmiştir.

2001 yılında yapılan bu kapsamlı değişiklikler, temel hak ve hürriyetlerin daha demokratik bir hale gelmesini sağlamış ve bu hakların güvence altına alınmasına katkıda bulunmuştur. Bu değişiklikler, demokrasi ve insan haklarının uluslararası standartlara daha uygun hale gelmesine yardımcı olmuştur. Ancak, bu değişiklikler toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olmamıştır (Nohutçu ve Aslan, 2022).

3.5. 7 Mayıs 2004 Anayasa Değişiklikleri

1982 Anayasası'nda gerçekleştirilen 2001 ve 2004 anayasa değişiklikleri, Türkiye'nin AB uyum süreci kapsamında yapılmış düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler yapılırken AİHS hükümleri dikkate alınmıştır (Bilir, 2004). 7 Mayıs 2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun ile anayasada yapılan değişiklikler temelde iki kategoriye ayrılabilir. İlk kategori, daha önce yapılan anayasa değişikliklerinin bir devamı niteliğindedir. İkinci kategori ise Türk anayasal sistemi açısından yeni kabul edilebilecek kurumların oluşturulmasına veya mevcut kurumlarda köklü değişiklikler yapılmasına yöneliktir. Bu çalışmada, yalnızca birinci kategoride yer alan düzenlemeler değerlendirilmiştir.

2001 yılında yapılan anayasa değişikliği ile anayasanın 41. maddesinde eşler arasında eşitlik prensibi kabul edilmiştir. 2004 anayasa değişikliği ile anayasanın 10. maddesinde yapılan değişiklikle kadınlar ve erkekler arasında eşit haklara sahip olunması vurgulanmıştır. Bu eşitliğin sağlanması yükümlülüğü devlete verilmiştir. Böylece kadın ve erkeklerin eşitliği konusunda önemli bir adım atılmıştır (Kavsıracı, 2022).

Anayasanın 15. maddesinde yapılan düzenleme ile ölüm cezasının anayasadan çıkarılması planlanmıştır (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019, s. 223-224). Bu kapsamda anayasanın 17. maddesinde yapılan değişiklikle, mahkemeler tarafından verilen ölüm cezalarının infazı metinden çıkarılmıştır (Nohutçu ve Ziyrek, 2020). Ayrıca anayasanın 38. maddesinde yapılan değişiklikle, savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları dışında ölüm cezasının verilemeyeceği ifadesi kaldırılmıştır. Genel müsadere cezası ile birlikte ölüm cezası da kaldırılmıştır. Aynı maddede yapılan düzenleme ile, uluslararası anlaşmalar kapsamında öngörülen yükümlülükler hariç olmak üzere vatandaşların suç nedeniyle başka bir ülkeye iade edilemeyeceği hükmü getirilmiştir (Yılmazoğlu ve Perdecioğlu, 2019, s. 221-223). TBMM'nin görev ve yetkileri arasında yer alan, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar verme yetkisi, anayasanın 87. maddesinde yapılan düzenleme ile kaldırılmıştır (Nohutçu ve Ziyrek, 2020).

Anayasanın ilk halinde yer alan 30. maddedeki, basımevi ve eklentilerinin suç işlemek amacıyla kullanılacağı iddiasıyla zapt ve müsadere edilemeyeceği hükmü metinden çıkarılmıştır. Demokratik yönetim sistemlerinde basın yerinin önemi ve bu değişiklik basın araçlarının güvenceli hale getirilmesini amaçlamaktadır (Nohutçu ve Ziyrek, 2020).

2004 yılında anayasanın 90. maddesinde yapılan değişikliklerle, temel hak ve hürriyetler konusunda uluslararası sözleşmeler ile kanunlar arasında bir ihtilaf olması durumunda, uluslararası sözleşme hükümlerinin bağlayıcı olacağı vurgulanmıştır. Bu düzenleme, anayasanın insan hakları olgusunun ulusüstü niteliğini desteklediğini göstermektedir (Yanık, 2008, s. 1134).

Anayasada yapılan değişiklik neticesinde, 143. madde mülga edilerek, iç hukukumuzda yer alan DGM'lerin varlığına son verilmiştir (Karaaslan, 2022).

2004 yılında yapılan anayasa değişiklikleri, temel hak ve hürriyetler açısından önemli yenilikler getirmiştir (Nohutçu ve Aslan, 2022). Bu kapsamda, hukukumuzda mevcut olan ölüm cezası kaldırılmış, kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ve bu eşitliğin hayata geçirilmesinin devletin yükümlülüğünde olduğu anayasa metnine dahil edilmiştir. Ayrıca, uluslararası anlaşmalar kapsamında öngörülen yükümlülükler hariç olmak üzere vatandaşların suç sebebiyle başka bir ülkeye iade edilemeyeceği düzenlenmiştir. Anayasanın 30. maddesinde basın hürriyeti lehine düzenlemeler yapılmış ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin düzenlendiği 143. madde tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Bunun yanı sıra, temel hak ve özgürlüklere ilişkin usulüne uygun olarak yürürlüğe girmiş olan uluslararası sözleşmeler ile kanunlarda ihtilaf bulunması halinde uluslararası sözleşme hükümlerinin dikkate alınacağı hükmü anayasaya eklenmiştir.

2004 anayasa değişiklikleri, insan hakları ve temel hak ve hürriyetler açısından önemli bir ilerleme sağlamıştır. Anayasanın yürürlüğe girmesinin ardından en çok eleştirilen konuların başında gelen temel hak ve hürriyetler alanında gelişmeler yaşanmış, uluslararası standartlar doğrultusunda demokrasinin özgürlük ve eşitlik prensibi açısından ilerleme sağlanmış ve devletin sınırlandırılması yönünde önemli adımlar atılmıştır.

3.6. 2010 Yılı Anayasa Değişiklikleri

2010 yılında, 1982 Anayasası üzerinde yapılan değişiklikler, çoğunlukla yargı organını ilgilendiren konularda olmuştur. Bu açıdan 2010 yılı anayasa değişiklikleri kendisinden önceki anayasa değişikliklerinden ayrılmaktadır. Yapılan anayasa değişikliğinin neticesinde AYM ve Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun (HSK) yapısı ciddi oranda değiştirilmiştir. Bu durum, siyasal sistemin işleyişinde önemi yadsınamayacak kadar çok olan yargının tekrardan yapılandırılmasına sebep olmuştur (Nohutçu ve Aslan, 2022).

Bünyesinde muhtelif düzenlemeler barındıran 2010 anayasa değişiklikleri, temel hak ve hürriyetlere ilişkin olan değişiklikler ve yargı denetimi alanına ilişkin olanlar ile yargının oluşumu ve

işleyişi ile ilgili olanlar olmak üzere iki grupta incelenebilir (Hakyemez, 2010). Ancak çalışmamızın mahiyeti gereği yalnızca temel hak ve hürriyetlere ilişkin olan değişiklikler ele alınmıştır.

Anayasanın 10. maddesinde kadınlar ve erkekler arasındaki eşitliğin sağlanmasına yönelik değişiklik yapılmıştır. Bu kapsamda maddeye kadınlar ve erkeklerin arasındaki eşitliğin tam manasıyla sağlanabilmesi için hayata geçirilecek tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamayacağına dair bir hüküm eklenmiştir. Bunun yanında, toplum içerisinde dezavantajlı olarak kabul gören kesimler arasında yer alan çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine ihtilaf oluşturmayacağı hükmü madde metnine eklenmiştir. Belirtilen toplum kesimleri yararına alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırılık arz etmeyeceği, anayasal güvence altına alınmıştır (Hakyemez, 2010).

Anayasanın 20. maddesinde gerçekleştirilen düzenlemeyle, madde metnine herkesin kendisi ile ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına haiz olduğu ibaresi eklenmiştir. Kişisel verilerin işlenmesi, kullanımı, kişisel verilere ulaşım, bu verilerin diğer bireyler tarafından silinmesini talep etme şeklinde farklılık arz eden vaziyetlerin değişiklik ile elde edilen anayasal güvenceler doğrultusunda kanunlarla düzenlemeye gidilmesi öngörülmüştür. 23. maddede gerçekleştirilen değişiklik ile vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti düzenlenmiştir. Düzenleme ile vatandaşın yurt dışına çıkması ancak suç soruşturması yahut kovuşturması ile sınırlanabilecektir. Ayrıca sınırlama için hâkim kararının varlığı da aranacaktır. Değişiklik öncesinde vatandaşlık ödevi gerekçe gösterilerek yurt dışına çıkış sınırlanmaktaydı. Böylece vergi borcu gibi vatandaşlık ödevleri gerekçe gösterilerek yurt dışına çıkış sınırlaması yapılamayacaktır (Hakyemez, 2010, s. 391-392).

Anayasanın 41. maddesinin başlığı 2010 anayasa değişikliğinin ardından “ailenin korunması ve çocuk hakları” şeklinde olmuştur. Her çocuğun korunma ve bakım yüksek yararına ihtilaf oluşturan bir durumun olmaması halinde ana ve babası ile kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve bu ilişkiyi sürdürme hakkına haiz olduğu madde metnine dahil edilmiştir. Çocuğa karşı her türlü istismar ve şiddete karşı her türlü tedbirin alınmasının devletin görevi olduğu yine anayasa metnine eklenmiştir. Sözü edilen değişiklikle çocuk hakları ibaresi 41. maddeye eklenmiştir. Yapılan düzenlemeler ile çocuklar da anayasal olarak insan hakları şemsiyesine dahil edilerek hakları anayasal teminat altına alınmıştır (İpek, 2012).

1982 Anayasası’nın 51. maddesi sendika kurma hakkını düzenlemektedir. Bu maddenin 2010 yılı anayasa değişikliğinden önceki halinde, aynı anda ve aynı işkolunda birden çok sendikaya üye olunamayacağına dair bir hüküm yer almaktaydı. 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ile söz konusu olan bu hüküm madde metninden çıkarılmıştır (Nohutçu ve Ziyrek, 2020). Böylelikle sendikal hakların önünde bulunan bir engel kaldırılmıştır.

Anayasanın 53. maddesinde gerçekleştirilen değişiklik ile memur ve diğer kamu personellerine toplu sözleşme yapabilme hakkı tanınmıştır. Belirtilen değişiklik ile tarafların uzlaşması neticesinde

toplu sözleşme yürürlüğe girecektir. Tarafların uzlaşamaması halinde Uzlaştırma Kurulu'na gidilecektir. Bu kuruldan çıkacak olan karar kesin olup toplu sözleşme yerine geçecektir.

Anayasanın 2010 yılında değişikliğe uğrayan maddelerinden bir diğeri 54. maddedir. Bu maddenin değişiklik öncesi halinde, grev sırasında greve katılan işçilerin ve sendikanın işyerinde neden oldukları maddi zarardan sendikanın mükellef olduğu hükmü yer almaktaydı. Değişiklikle bu hüküm madde metninden çıkarılmıştır. Ayrıca madde metninden siyasi amaçla grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavt, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişlerin yapılamayacağına dair hüküm çıkarılmıştır. Bu şekilde grev hakkının önünde bulunan bir engel ortadan kaldırılmıştır (Nohutçu ve Ziyrek, 2020).

2010 yılı anayasa değişikliğiyle, temel hak ve hürriyetlerin korunması bakımından önem taşıyan Kamu Denetçiliği Kurumu ihdas edilmiştir. Bu kapsamda anayasanın 74. maddesinde TBMM Başkanlığına bağlı olarak Kamu Denetçiliği Kurumu'nun kurulduğu ifade edilmiştir. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun idarenin işleyişine ilişkin şikayetleri inceleyeceği hükmü de anayasa metninde yer almıştır. Ayrıca anayasanın ilgili maddesine herkesin kamu denetçisine başvurma hakkına sahip olduğu hükmü de eklenmiştir. Bahse konu olan bu kurum aracılığıyla Türkiye'de insan haklarına ilişkin ihlallerin yargı dışı sayılabilecek böylesine bir yol ile daha kısa sürede çözüme kavuşturabileceği değerlendirilmesinde bulunulabilir. AB üyesi olan ülkelerde Kamu Denetçiliği Kurumu'na benzer kurumların varlığı, sözü edilen bu kurumun kurulmasının AB'ye tam üyelik arzusunda olunmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir (Özbudun, 2011, s. 129).

Anayasanın 148. maddesinde gerçekleştirilen düzenleme sonucunda kişilere AYM'ye bireysel başvuru hakkı tanınmıştır. Kişilere tanınan bireysel başvuru hakkının kapsamına AİHS ile koruma altına alınmış olan temel hak ve hürriyetler dahil edilmiştir. AYM'ye bireysel başvuru hakkının kullanılabilmesi için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması ve başvuru konusunun kanun alanının dışında bulunması şartları mevcuttur (Hakyemez, 2010,). Bahse konu olan değişikliğin gerçekleştirilmesindeki sebeplerden biri, AİHM'ye en çok şikâyet edilen ülkelerden birinin Türkiye olmasıdır. Bu minvalde AYM'ye bireysel başvuru yolu ile AİHM'ye gidecek şikayetlerin azaltılacağı düşünülmektedir (Hamşioğlu, 2022).

Bir tepki Anayasası olduğu ifade edilen 1982 Anayasası, yürütmeyi güçlendirme amacı gütmüştür. Bu nedenle temel hak ve hürriyetleri sınırlandıracak çok fazla hüküm Anayasa metninde yer almıştır. Buna karşın 1987, 1995, 2001, 2004 ve 2010 yıllarında anayasa üzerinde yapılan değişiklikler ile AİHS'ye uyum sağlama gayreti içinde olunmuştur (Gören, 2018). Hafızoğlu'nun deyimiyle (2022) anayasanın temel hak ve hürriyetlerinin düzenlendiği maddelerinde büyük çaplı değişiklik gerçekleştirilmiştir. Ancak bu değişikliklere rağmen 1982 Anayasası'nın evrensel insan haklarının esas ilkelerine erişemediği bir gerçektir.

3.7. 2017 Anayasa Değişiklikleri

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde, 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahalenin bir ürünü olarak yürürlüğe giren 1982 Anayasası, birçok defa değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler, anayasanın ilk halinden oldukça uzaklaşmasına neden olmuştur. 1982 Anayasası, defalarca değişmesine rağmen, darbe sonrası oluşturulmuş özgürlük karşıtı ruhunu korumaya devam etmiştir. Bu nedenle, anayasanın tamamen değiştirilmesi ve yeni bir anayasal düzene geçilmesi talepleri süreklilik arz etmiştir (Güneş Uyar, 2020).

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen halkoylaması sonucunda 1982 Anayasası'nda radikal değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler, anayasanın 18 maddesini kapsamıştır. Değişiklik önerileri önce TBMM'de oylanmış, ardından halkın onayına sunulmuştur (Kılıç ve Yalçın Atalay, 2023, s. 695). Olağanüstü rejim uygulandığı dönemde Türkiye'de yapılan anayasa değişikliklerini ve bu kapsamda gerçekleştirilen düzenlemeleri gözden geçirmek büyük önem taşımaktadır.

3.7.1. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 9: Yargı Yetkisi

2017 Anayasa Değişikliği ile anayasanın yargı yetkisini düzenleyen 9. maddesinde, "yargının bağımsızlığı" ilkesine ek olarak "tarafsızlık" ilkesi de dâhil edilmiştir (Coşkun, 2017, s. 8). Türkiye'de yargı her dönemde tartışmaların odağında olmuştur. Farklı kesimlerden, yargının tarafsız olmadığı ve tarafgir davrandığı yönünde yoğun şikayetler gelmiştir. Bu tarihi arka plan dikkate alınarak, kanun koyucu "yargının tarafsızlığını" özellikle vurgulama ihtiyacı hissetmiştir. Ancak, sırf anayasada "tarafsızdır" denildiği için yargının tarafsız olması beklenemez. Salt anayasaya bir hüküm konulması yargının tarafsızlığını temin edemez. Bununla birlikte, tarafsızlığın zikredilmesinin bir sakıncası yoktur.

2017 anayasa değişikliğinin hedeflerinden biri, tarafsız ve bağımsız bir yargının oluşturulmasıdır. Bu niyetle, anayasa değişikliğine dair kanunun 1. maddesiyle 1982 Anayasası'nın 9. maddesine bir ekleme yapılmıştır. Bu ekleme, bağımsızlığın aynı zamanda tarafsızlığı da içerdiğini vurgulamak amacıyla yapılmıştır. Bağımsızlık aynı zamanda tarafsızlığı da içeriyorsa, bu ekleme gereksizdir. Tarafsızlığın bağımsızlıktan farklı olduğu kabul edilirse, önemli olan bağımsızlık yanı sıra tarafsızlığı vurgulamak değil, bunu uygulamada sağlayabilecek hukuksal araçları öngörmektir. Bu durum, özellikle Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun yapısı, oluşumu ve işleyişi ile ilgilidir. Aynı şekilde, Anayasa Mahkemesi'nin oluşumu, işleyişi ve yetkileri de kilit özellik taşımaktadır (Yancı Özalp, 2017, s. 121).

3.7.2. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 75: Milletvekili Sayısı

2017'de yürürlüğe giren anayasa değişikliğiyle birlikte, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu üye sayısı 550'den 600'e çıkarılmıştır. Bu kararın alındığı süreçte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), o dönemin Türkiye'sinin koşulları dikkate alındığında, milletvekili sayısının artırılmasının anlamlı olmadığını savunmuş, hatta bu sayının azaltılmasının daha mantıklı bir yaklaşım olacağını öne sürmüştür. CHP'nin değerlendirmesine göre, önerilen 50 ek temsilci, aslında söz konusu teklifin mecliste

kolaylıkla kabul görmesini sağlamak amacıyla mevcut milletvekillerine sunulmuş dolaylı bir çıkar olarak algılanmıştır.

Buna mukabil, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), bu artışı Avrupa Birliği (AB) normlarına uygun bir düzenleme şeklinde gerekçelendirmiştir. AKP'nin tezine göre, AB ülkelerinde ortalama bir parlamentere düşen seçmen sayısı yaklaşık 40.497 iken, Türkiye'de bu rakam 103.544 olarak belirlenmiştir. Aynı paralelde, AB ülkelerinde ortalama bir parlamenterin temsil ettiği nüfus 53.764 iken, Türkiye'de bu sayı 143.166 olarak tespit edilmiştir. Bu karşılaştırmalı veriler ışığında AKP, Türkiye'nin hem seçmen hem de nüfus temsil oranı bakımından AB ülkeleri arasında alt sıralarda yer aldığını ifade etmiştir. Bu nedenle, milletvekili sayısının 550'den 600'e çıkarılmasıyla daha kapsayıcı bir temsil ilişkisinin tesis edileceği ve meclisin işlevselliğinin artacağı iddia edilmiştir (Coşkun, 2017, s. 9-10).

Ancak, temsilin niteliğinin öncelikle milletvekili sayısından ziyade yürürlükte olan seçim sistemiyle doğrudan bağlantılı olduğu da unutulmaması gereken bir gerçektir. Türkiye'deki mevcut seçim sisteminde göze çarpan iki temel sorun bulunmaktadır: %10'luk ulusal seçim barajı ve milletvekili adaylarının belirlenmesinde seçmenlerin neredeyse hiçbir etkisinin olmaması. Adayların tamamına yakını parti genel başkanları ve merkezi yönetim organları tarafından atanmaktadır. Bu sebeple, mevcut seçim sistemi değişmediği takdirde, yalnızca milletvekili sayısını artırmak, sağlıklı bir temsiliyetin sağlanması açısından yeterli bir çözüm sunmayacaktır (Coşkun, 2017, s. 9-10).

Milletvekili sayısının Türkiye nüfusundaki artış gerekçesiyle 600'e çıkarıldığı görülmektedir. Ancak, temsilin iyileştirilmesi sayının artırılmasına değil, temsilin niteliğinin yükseltilmesine bağlıdır. Bu nedenle, sayının artırılması yerine Seçim Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle %10 barajının düşürülmesi, temsil açısından daha iyileştirici bir düzenleme olacaktır (Yancı Özalp, 2017, s. 126).

3.7.3. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 76: Milletvekili Seçilme Yaşı

2017 yılında yapılan bir anayasa değişikliğiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne üye olabilme alt sınırı 25'ten 18'e çekilmiştir. Bu yasal düzenlemeyle birlikte, daha önceki "askerliğini yapmış olma" koşulu, milletvekili adaylığı için geçerliliğini yitirmiş ve bunun yerine "askerlik yükümlülüğü bulunmama" şartı ikame edilmiştir. Bu yeni çerçeveye göre, henüz askerlik çağına erişmemiş veya askerlikleri çeşitli nedenlerle ertelenmiş olan kişiler de TBMM'ye milletvekili olarak seçilebilme imkanına kavuşmuş ve görevleri devam ettiği sürece askerliklerini tehir edebilme olanağına sahip olmuşlardır.

Milletvekili seçilme yaşının 18'e düşürülmesi, Türkiye'nin genç nüfusunun siyaset arenasında daha aktif bir rol üstlenmesi ve gençlerin oy kullanma hakkıyla seçilme hakkının paralellik göstermesi gibi argümanlarla desteklenmiştir. Ancak, bu yaş indirimi bazı açılardan eleştirilere de neden olmuştur. Öncelikle, söz konusu yaş aralığı, bu tür ağır sorumluluklar üstlenebilmek için gerekli olgunluk ve deneyim seviyesine ulaşmak açısından henüz yeterli görülmemektedir. İkinci olarak, oy verme hakkının

varlığının, her türlü üst düzey kamu görevine doğrudan seçilebilme yetkisini kendiliğinden tanımadığı açıktır. Hatta, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Cumhurbaşkanlığı için öngördüğü 40 yaş sınırı da bu durumu belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Son olarak, ülkede zorunlu askerlik uygulaması devam ederken milletvekili seçilme yaşının 18'e düşürülmesi, uygulamada çeşitli aksaklıklara ve tartışmalara zemin hazırlayabileceği kaygısı taşımaktadır.

TBMM Araştırma Merkezi'nin topladığı verilere göre, incelenen 186 ülkenin 45'inde seçilme yaşı 18, 60'ında 25 ve 8'inde ise 30'dur. Geri kalan ülkelerde ise bu sınır genellikle 25 ile 35 yaş aralığında değişmektedir. Türkiye'deki mevcut anayasada yer alan 25 yaş koşulu daha dengeli bir yaklaşım sergilemektedir. Eğer seçilme yaşının 18'e indirilmesinin muhtemel olumsuz etkileri en aza indirilmek isteniyorsa, gençlerin siyasi ve toplumsal gelişimini destekleyici bazı mekanizmalar devreye sokulabilir. Örneğin, lise ve üniversite müfredatında daha kapsamlı vatandaşlık ve siyaset bilimi dersleri verilebilir, gençlerin sivil toplum kuruluşlarında aktif rol alması teşvik edilebilir veya gençlere yönelik siyasi liderlik eğitim programları oluşturulabilir. (Coşkun, 2017, s. 9-10).

18 yaşını doldurmuş ve henüz askerliğini yapmamış kişilerin milletvekili seçilmesi mümkün hale gelmiştir. Ancak, Türkiye'deki eğitim sistemi göz önünde bulundurulduğunda, 18 yaş milletvekili seçilebilmek için erken bir yaş olarak değerlendirilmektedir (Yancı Özalp, 2017).

3.7.4. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 77: Seçim Süresi ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği, seçim dönemini beş yıla uzatmış ve Cumhurbaşkanlığı ile TBMM seçimlerinin aynı gün yapılması prensibini getirmiştir. Cumhurbaşkanı seçimi, iki aşamalı bir sistemle düzenlenmiştir. İlk turda geçerli oyların salt çoğunluğunu (%50+1) elde eden aday cumhurbaşkanı ilan edilirken, bu çoğunluğun sağlanamaması halinde, iki hafta sonra en yüksek oy alan iki aday arasında ikinci tur oylaması yapılmaktadır. İkinci turda en fazla oyu alan aday, cumhurbaşkanı olarak göreve başlar.

Bu yeni hukuki düzenlemenin asıl gayesi, yasama ve yürütme erkleri arasında kusursuz bir uyum meydana getirmek ve kalıcı bir yönetim biçimi inşa etmektir. Bu değişikliklerle, cumhurbaşkanı ve meclis çoğunluğunun aynı siyasi görüşü paylaşması hedeflenmiştir. Ancak, bu düzenleme çeşitli eleştirilere de yol açmıştır. Türkiye'nin genç ve dinamik yapısı, halkın iradesinin siyasete daha hızlı yansımaları gerektiği ve seçimlerin beş yıllık aralıklarla yapılmasının uygun bir tercih olmadığı yönünde görüşler dile getirilmektedir. Türkiye'nin değişim hızına paralel olarak, seçimlerin dört yılda bir yapılması daha isabetli bir yaklaşım olabilir.

TBMM ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin aynı anda gerçekleştirilmesi, iki muhtemel sonuç doğurabilir. İlk senaryoda, benzer siyasi atmosferde yapılacak seçimlerde meclis çoğunluğu ve cumhurbaşkanı aynı siyasi partiden olabilir. Bu durumda, yürütme yetkisini tek başına elinde bulunduran cumhurbaşkanı, meclisi de kontrol etme potansiyeline sahip olabilir ve yasama ile yürütmede bir güç yoğunlaşması meydana gelebilir. İkinci olasılık ise, meclis çoğunluğu ve

cumhurbaşkanının farklı siyasi partilere mensup olmasıdır. Bu durumda, demokratik meşruiyete sahip iki ayrı iktidar odağı karşı karşıya gelebilir ve sistemin çeşitli krizlerle karşılaşması olası hale gelebilir. Güçler arasında bir çekişme yaşandığı ortamda, cumhurbaşkanına muhalif bir meclis çoğunluğu, çıkaracağı yasalarla cumhurbaşkanının kararnamelerini ve diğer idari düzenlemelerini etkisizleştirebilir; bütçeyi onaylamayarak cumhurbaşkanının hareket alanını daraltabilir.

Bir anayasa değişikliği yapılırken, olası sorunlu alanlar dikkate alınmalı ve bu sorunları minimize edecek çözüm yolları üzerinde durulmalıdır. Seçim tarihlerinin farklı zamanlara denk getirilmesi, güç yoğunlaşması ve güç çatışması sorunlarına bir çözüm sunabilir. Seçim süresinin dört yıl olması ve TBMM seçimleri ile Cumhurbaşkanlığı seçimleri arasında iki yıllık bir zaman aralığı bırakılması durumunda, parlamento daha çoğulcu ve etkin bir yapıya kavuşabilir ve halkın demokratik denetim mekanizması daha işlevsel hale gelebilir. Örneğin, öncelikle cumhurbaşkanı seçimi yapılır ve halk, cumhurbaşkanının icraatlarından memnun kalırsa, iki yıl sonraki meclis seçimlerinde onun partisine daha fazla destek verebilir. Aksi takdirde, mecliste denetimi sağlayacak farklı bir siyasi tercihte bulunabilir (Coşkun, 2017, s. 11-12).

6771 sayılı Kanun'a göre, seçimler anayasanın ilk halindeki gibi beş yılda bir yapılacaktır. Bu durum, ülkemizdeki fiili gerçeklikle örtüşmemektedir. 1982 Anayasası'nın ilk halinde seçimlerin beş yılda bir yapılacağı öngörülmüş olmasına karşılık, fiiliyatta erken seçim veya seçimlerin yenilenmesi yoluyla bu süre dört yıla indirilmiştir. Bu sürenin beş yıla çıkarılmasının sebebi, meclis seçimlerinin de Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle aynı günde yapılmasını sağlamak ve meclis ile Cumhurbaşkanı'nın aynı dönemde seçilmesini sağlamaktır. Bu durumda, yüksek olasılıkla hem yasama hem de yürütme organlarında aynı siyasal parti hâkim olacaktır. Bu durum, Cumhurbaşkanı'nın partisi ile ilişkisinin kesilmeyeceğiyle birlikte okunduğunda, bir siyasal partinin genel başkanı olan Cumhurbaşkanı, aynı zamanda yasama organı üzerinde de hâkim hale gelecek ve bu da erkler ayrılığı prensibini ihlal edecektir. Elbette bunun tersi de mümkündür; yani seçimler sonucu meclis farklı bir siyasal partinin çoğunluğundan oluşabilir, Cumhurbaşkanı ise farklı bir partinin üyesi olabilir. Ancak bu daha düşük bir olasılıktır, çünkü aynı gün yapılan seçimlerde seçmen profili değişmemekte ve ülkemizde seçmen psikolojisi, her tür seçimde siyasal partileri esas almak yönünde eğilim göstermektedir (Yancı Özalp, 2017, s. 126-127).

3.7.5. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 87: TBMM'nin Görev ve Yetkileri

2017 anayasa değişikliği ile TBMM'nin görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. İki önemli değişiklik bulunmaktadır. İlk olarak, TBMM'nin Bakanlar Kurulu'nu ve tek tek bakanları denetleme yetkisi kaldırılmıştır. İkinci olarak, TBMM'nin Bakanlar Kurulu'na belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verme yetkisine son verilmiştir.

Bu düzenlemeyle bakanlar, Cumhurbaşkanı tarafından göreve atanmakta, görevden alınmakta ve ona karşı sorumlu hale gelmektedir. Bu uygulama, başkanlık sisteminin doğasına uygundur.

Başkanlık sisteminde bakanlar, parlamenter sistemdeki bakanlar gibi değil, başkanın sekreterleri gibi düşünülmelidir. Ancak, bu düzenlemede bakanların göreve başlama süreçlerinde parlamentonun tamamen devre dışı bırakılmış olması bir eksiklik olarak görülmektedir. Cumhurbaşkanı'nın bakan atama sürecinde herhangi bir sınırlayıcı mekanizma bulunmamaktadır. Örneğin, ABD'de bakanlar için mecliste bir onay süreci öngörülmektedir. Bu sayede, kamuoyu bakanlar hakkında bilgi sahibi olabilir ve meclis denge ve kontrol işlevi görebilir (Coşkun, 2017, s. 13).

3.7.6. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 98: TBMM'nin Bilgi Edinme ve Denetim Yolları

2017 anayasa değişikliği ile TBMM'nin denetim yetkisi değişmiştir. Mevcut düzenlemeye göre, TBMM'nin denetim yetkisini somutlaştıran beş yol bulunmaktadır: (a) Soru; (b) Meclis araştırması; (c) Genel görüşme; (d) Gensoru; (e) Meclis soruşturması. Anayasa değişikliği ile bu denetim yollarından sadece meclis araştırması ve genel görüşme muhafaza edilmiştir. Soru ise sadece cumhurbaşkanı yardımcılara ve bakanlara yazılı soru ile sınırlı tutulmuştur. Bu düzenleme, bakanlara parlamentoda sözlü soru sorulamaması nedeniyle eleştirilmiştir.

Değişiklik kanunu, gensoru kurumunu kaldırmıştır. Bu, başkanlık sistemi için normal bir durumdur; zira başkanlık sisteminde güvenoyu ile görevde kalan ve gensoru ile düşürülen bir Bakanlar Kurulu ve Başbakan yoktur. Ayrıca parlamenter sistemde de gensorunun işlevselliği tartışmalıdır. Cumhuriyet tarihi boyunca gensoruyla sadece iki hükümet ve iki bakan düşürülmüştür.

Anayasa değişikliği ile meclis soruşturması zorlaştırılmıştır. Mevcut anayasada Başbakan ve bakanlar hakkında 55 milletvekilinin vereceği önerge ile soruşturma açılabilirken, değişiklik kanunu ile bu oranlar oldukça yüksek tutulmuştur. Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar hakkında soruşturma açılması için 301 vekilin önerge vermesi ve 360 vekilin kabul oyu vermesi gerekmektedir. Soruşturma açılması kararından sonra dosya komisyona havale edilmekte ve komisyon raporunun görüşülmesinin ardından 400 oy ile cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların Yüce Divan'a sevkî mümkün olmaktadır. Bu oranlara ulaşmak oldukça zor olduğundan, cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların meclis tarafından denetlenmesi pratikte imkânsız hale gelmiştir (Coşkun, 2017, s. 13).

Bu düzenlemeler, meclis soruşturmasının işlevselliğini yitirmesine ve meclisin denetim yetkisinin zayıflamasına neden olmuştur. 1982 Anayasası'na göre, meclis soruşturması açılabilmesi için meclis üye tamsayısının 1/10'u tarafından önerge verilmesi yeterliyken, yeni düzenlemelerde bu oranlar çok daha yüksek tutulmuştur. Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların görev suçlarıyla ilgili olarak cezai sorumluluklarının gündeme getirilmesi ve meclis soruşturması açılabilmesi için 301 milletvekilinin önerge vermesi ve 360 vekilin kabul oyu kullanması gerekmektedir. Soruşturma sonucunda Yüce Divan'a sevk kararının alınabilmesi için ise meclis üye tamsayısının 2/3'ünün bu yönde oy kullanması gerekmektedir. Bu süreç, başlatılması ve sonuçlandırılması açısından son derece zordur. Ayrıca, hakkında Yüce Divan'a sevk kararı alınsa dahi, ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı veya Bakanın

görevi Yüce Divan tarafından suçlu bulunup mahkûm edildiği tarihte sona ermektedir (Yancı Özalp, 2017, s. 132-133).

"Gensoru" kurumu kaldırılmıştır; TBMM'nin denetim araçlarından yazılı soru, genel görüşme ve meclis araştırması halen varlığını sürdürmektedir, ancak bunlarla etkin bir denetim gerçekleştirme olanağı ortadan kalkmıştır. Meclis soruşturması ise anayasal dayanaklı bir şekilde yüksek nitelikli çoğunluklar gerektirdiğinden işlevselliğini yitirmiştir (Keskinsoy ve Kaya, 2021).

3.7.7. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 101: Cumhurbaşkanlığına Aday Gösterme Koşulları

2017 anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanlığına aday gösterme koşulları değişmiştir. Değişiklikten önce, yirmi milletvekili veya en son yapılan genel seçimlerde yüzde 10'u geçen siyasi partiler Cumhurbaşkanı adayı gösterebiliyordu. Ayrıca, en son seçimlerde oy toplamları yüzde 10'u geçen siyasi partiler de bir araya gelerek Cumhurbaşkanlığı için ortak bir aday teklif edebiliyordu. Değişiklik kanunu ile ise, aday gösterme koşulları çeşitlendirilmiştir. Buna göre; siyasi parti grupları, en son yapılan genel seçimlerde tek başına veya birlikte geçerli oyların yüzde 5'ini alan siyasi partiler ve en az yüz bin seçmen, Cumhurbaşkanı adayı gösterme hakkına sahip olmuştur.

Aday göstermede partiler için aranan barajın yüzde 10'dan yüzde 5'e düşürülmesi ve belli sayıda seçmenin doğrudan aday gösterebilmesi olumludur. Böylelikle Cumhurbaşkanı seçimlerine daha fazla aday katılabilecek ve yarış çoğulcullaşacaktır. Buna karşılık, yirmi milletvekili yerine siyasi parti gruplarına aday gösterme hakkının tanınması, milletvekillerinin bağımsız hareket etme olanağını ortadan kaldırarak, onları partilerine bağımlı hale getirmektedir.

Değişiklik kanunu, anayasanın Cumhurbaşkanı'nın niteliklerini ve tarafsızlığını düzenleyen 101. maddesindeki "tarafsızlık" ifadesini kaldırmıştır. Böylece, Cumhurbaşkanı'nın taraflı olması anayasal zemine kavuşturulmuştur. Ancak, Cumhurbaşkanı yemine dair 103. maddedeki "tarafsızlık" ifadesi korunmuştur. Bu durum, taraflı bir cumhurbaşkanının tarafsızlık yemini etmesi gibi bir çelişki ortaya çıkarmaktadır. Bu çelişkinin giderilmesi gerekmektedir.

Cumhurbaşkanı'nın partili veya taraflı olması bir sorun değildir. Tarihsel olarak, Türkiye'de tarafsız bir Cumhurbaşkanı bulunmamıştır ve tüm Cumhurbaşkanları taraftar olmuştur. Başkanlık sistemlerinde, başkanların partili bir kimliği olması normaldir. Ancak, Cumhurbaşkanı'nın aynı zamanda partisinin genel başkanı olması sorun yaratabilir. Başkanlık sistemlerinde, güçler arasında keskin bir ayrılık olması gerekmektedir. İki şapkayı birden takabilecek bir Cumhurbaşkanı'nın varlığı, yasama ile yürütme arasındaki bu ayrılığı ortadan kaldırabilir.

Değişiklik kanununun amacı, kuvvetlerin işlevsel bir ayrılığını ve birbirlerini dengelemelerini sağlamak değildir. Aksine, iki kuvveti kaynaştırmayı hedeflemektedir. Bu durum, demokrasi açısından arzu edilir bir yön taşımamaktadır.

Değişiklikten önce, Cumhurbaşkanı'nın görev süresi beş yıl olup, bir kişi iki dönemden fazla Cumhurbaşkanlığı yapamazdı. Değişiklik kanunu, bu hükmü korurken, bir kişinin iki dönemden daha fazla Cumhurbaşkanlığı yapmasının da yolunu açmıştır. Cumhurbaşkanı'nın ikinci döneminde meclis, seçimlerin yenilenmesine karar verirse, Cumhurbaşkanı'nın üçüncü kez aday olabilmesi mümkün kılınmıştır. Bu durumda, bir kişi 15 yıla yakın süreyle Cumhurbaşkanlığı yapabilir. Ayrıca, Cumhurbaşkanlığı makamı boşaldığında TBMM'nin normal seçimlerine bir yıldan fazla süre varsa, 45 gün içinde yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimi de bu süreye dâhil edilmez ve bu şekilde bir kişi 10 yıldan fazla Cumhurbaşkanlığı yapabilir (Coşkun, 2017, s. 14-16).

Bu hükümler, Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin uzatılması ve erken seçimlerle seçimlerin öne alınması gibi durumlara neden olabilmektedir. Klasik başkanlık sisteminde olduğu gibi meclis ve Cumhurbaşkanı'na seçimlerin yenilenmesi yetkisi verilmemelidir. Ayrıca, ABD'de olduğu gibi, cumhurbaşkanı yardımcısının da halk tarafından seçilmesi usulü getirilmelidir. Böylece, herhangi bir nedenle Cumhurbaşkanlığı boşaldığında, demokratik meşruiyete sahip yardımcı görevi devralır ve yeni bir seçim gündeme gelmez (Coşkun, 2017, s. 14-16).

3.7.8. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 104: Cumhurbaşkanının Görev ve Yetkileri

2017 anayasa değişiklikleri kapsamında Cumhurbaşkanı'na, üst düzey kamu yöneticilerini atama ve görevden alma yetkisi verilmiştir. Üst düzey kamu yöneticilerinin belirlenmesi ve düzenlemeler, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile gerçekleştirilir. Ancak, bu yetkinin sınırları ve uygulamadaki etkileri tartışmalıdır. Üst düzey kamu yöneticileri kavramının belirsizliği ve atamalarda herhangi bir denetim mekanizmasının olmaması, eleştirilen noktalar arasındadır (Coşkun, 2017, s. 17).

Cumhurbaşkanı'na, meclisin yetkisi dışında kalan konularda kararname çıkarma yetkisi verilmiştir. Bu yetki, kişilerin temel hak ve özgürlüklerine ilişkin konular, anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konular ve kanunlarla açıkça düzenlenen konular için geçerli değildir. Kararnamelerle kanunlar arasında çelişki olması durumunda, kanun hükümleri uygulanır. Aynı konuda meclisin yasa çıkarması halinde, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi hükümsüz hale gelir (Coşkun, 2017, s. 20).

Bu düzenleme, yürütme organının asli düzenleme yetkisini genişletirken, yasamanın denetim mekanizmalarını zayıflatmaktadır. Kararnamelerin yargısal denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılır. Olağanüstü hâl dönemlerinde çıkarılan kararnameler, TBMM onayı olmadan uygulanabilir. Ancak olağan dönemde çıkarılan kararnameler için böyle bir onay şartı bulunmamaktadır (Yancı Özalp, 2017, s. 127-130).

Sonuç olarak, Cumhurbaşkanı'na verilen kararname çıkarma yetkisi, yürütme organını güçlendirmekte ve yasamanın denetim yetkilerini sınırlandırmaktadır. Bu durum, hukuk devletinin temel ilkeleri ve demokratik denge açısından çeşitli tartışmalara yol açmaktadır (Keskinsoy ve Kaya, 2021).

3.7.9. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 105: Cumhurbaşkanı'nın Cezai Sorumluluğu

Coşkun (2017), anayasa değişikliklerinin Cumhurbaşkanı'nın cezai sorumluluğunu genişlettiğini ve her suç için yargılanabilir hale getirdiğini belirtir. Ancak, suçlar arasında ayırım yapılmaması, Cumhurbaşkanı'nın yargılanmasını zorlaştırır ve neredeyse hiçbir suçtan yargılanmamasını mümkün kılacak bir hukuki düzen kurar. Anayasanın 148. maddesi, Anayasa Mahkemesi'nin Cumhurbaşkanı'nı sadece görevleriyle ilgili suçlardan dolayı yargılayabileceğini belirttiğinden, diğer suçlardan yargılanma imkânı kısıtlanmaktadır. Ayrıca, Cumhurbaşkanı'nın görevdeyken suç işlemesi durumunda bile Yüce Divan'da seçilmeye engel bir suçtan mahkûm edilene kadar görevine devam etmesi mümkündür. Bu durum, cezai sorumluluğun etkinliğini sorgulatan önemli bir açmaz yaratır. Cumhurbaşkanı hakkında soruşturma açılmasına 360 vekilin oyu ile karar verilebilirken, Yüce Divan'a sevk edilmesi için 400 oy gerekmektedir (Coşkun, 2017, s. 20-21).

Yancı Özalp (2017), Cumhurbaşkanı'nın cezai sorumluluğunun belirlenmesinde kişisel suç ile görev suçları arasında ayırım yapılmamasının hukuki zorluklara yol açtığını vurgular. Cumhurbaşkanı'nın kişisel suçlarından dolayı yargılanması için de meclis soruşturması prosedürüne tabi tutulması gerektiğini belirten yazar, bu durumun Cumhurbaşkanı'nın yargılanabilirliğini sınırladığını ifade eder. Ayrıca, Cumhurbaşkanı'nın görev süresi sona erdikten sonra bile aynı prosedürle yargılanabilmesi, ömür boyu bağışıklık kazanmasına neden olur. Bu bağışıklık, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar için de geçerlidir. Örneğin, 301 vekilin imzasını taşıyan bir önerge ile soruşturma açılması istenebilir ve Cumhurbaşkanı, 360 vekilin oyu ile soruşturma açılması kararına tabi tutulabilir (Yancı Özalp, 2017, s. 132-133).

3.7.10. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 106: Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Bakanların Atanması ile Cezai Sorumlulukları

Coşkun (2017), anayasa değişikliklerinin Cumhurbaşkanı'na bir veya daha fazla Cumhurbaşkanı yardımcısını ve bakanları atama yetkisi verdiğini belirtir. Cumhurbaşkanı yardımcılarını seçimle değil atamayla işbaşına gelirken, bakanlar milletvekilleri arasından atanırsa TBMM üyelikleri düşecektir. Bu düzenleme, Cumhurbaşkanı'na ucu açık yardımcı seçme imkânı tanıdığı için eleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın hastalığında, yurt dışı gezisinde veya makamının boşalması durumunda bir yardımcı vekil olarak görev yapar. Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması genel seçime bir yıl ve daha az süre kaldığında gerçekleşirse, yardımcı dönem sonuna kadar devam eder ve seçimler birlikte yapılır. Cumhurbaşkanı yardımcılarının seçimle değil atamayla işbaşına gelmesi, demokrasi açısından eleştirilmektedir (Coşkun, 2017, s. 22-24).

Yancı Özalp (2017), Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanların görevleriyle ilgili suç işledikleri iddiasıyla yargılanabilmelerinin, Cumhurbaşkanı hakkındaki soruşturma kaideleriyle aynı olduğunu belirtir. Meclis soruşturma sürecinin etkinliği, belirli nitelikli çoğunluk koşullarına tabi tutulmuştur. İlk etapta, soruşturma teklifinin resmîyet kazanması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki toplam milletvekili sayısının en az 301'inin imzasıyla desteklenmesi gerekmektedir. Müteakiben, soruşturma

açılması kararı için Meclis üye tam sayısının beşte üçünün (3/5) olumlu oy kullanması zorunludur. Yüce Divana sevk kararı ise, bu aşamaların da ötesinde, Meclis üye tam sayısının üçte ikisinin (2/3) kabul oyunu gerektirmektedir. Bu düzenlemeler, soruşturma sürecinin başlatılmasından sonuçlandırılmasına kadar geçen evrede yüksek bir hukuki ve siyasi eşik öngörmektedir. Ayrıca belirtilmelidir ki, ilgili cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakan hakkında Yüce Divana sevk kararı alınmış olsa dahi, söz konusu kişinin görevi ancak Yüksek Mahkeme tarafından suçlu bulunup mahkûm edilmesiyle nihai bulmaktadır (Yancı Özalp, 2017, s. 132).

Metinde vurgulanan bir diğer mühim nokta ise, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri aracılığıyla düzenlenebilecek konuların sınırlarıdır. Anayasa değişikliği öncesinde kanunla tanzimi öngörülen bakanlıkların kuruluşu, kaldırılması, görev ve yetkileri ile teşkilat yapısı gibi konular, söz konusu değişiklik neticesinde Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenebilir hale gelmiştir. Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesi bağlamında yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyiPotansiyel olarak zedeleyerek, yürütme organının normatif yetki alanını genişletme riski taşımaktadır (Yancı Özalp, 2017, s. 130).

3.7.11. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 116: Seçimlerin Yenilenmesi

Coşkun (2017), anayasa değişikliklerinin Cumhurbaşkanı'na ve meclise karşılıklı seçim yenileme yetkisi verdiğini belirtir. Buna göre, Cumhurbaşkanı hiçbir koşula bağlı kalmadan seçimlerin yenilenmesine karar verebilirken, TBMM 360 milletvekilinin oyuyla seçimlerin yenilenmesi kararı alabilir. Ancak, eğer Cumhurbaşkanı meclis çoğunluğuna sahipse, Meclis'in bu kararı alması pek mümkün gözükmemektedir. Bu durum, gerçek manada bir "karşılıklılık" sağlamaz. Ayrıca, başkanlık sisteminin temel ilkesi olan yasama ve yürütme organlarının birbirlerinin görevlerine son verememesi prensibinden uzaklaşılması eleştirilmektedir (Coşkun, 2017, s. 24-25).

Keskinsoy ve Kaya (2021), 2017 anayasa değişikliği sonucu Cumhurbaşkanı'na gerektiğinde TBMM seçimlerini yenileme kararı alabilme yetkisi verilmesinin başkanlık sistemiyle bağdaşmadığını belirtir. Başkanlık sisteminin sert erkler ayrılığına dayandığını ve yasama ile yürütme organlarının birbirlerinin varlığına bağlı olmamalarının önemini vurgular. Meclis, üye tamsayısının 3/5'inin oyuyla erken seçim kararı alabilir, ancak bu karar hem riskli hem de Cumhurbaşkanı'nın işine yarayabilecek bir yoldur. Eğer Cumhurbaşkanı, ikinci döneminde erken seçim kararı aldırırsa, üçüncü dönemde de adaylığını koyarak görev süresini uzatabilir. Bu durum, parlamentonun etkisini ve gücünü yitirmesine neden olur (Yancı Özalp, 2017, s. 133-134).

3.7.12. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 118: Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği

Anayasanın 118. maddesinin altıncı fıkrasında yapılan değişiklikle, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin teşkilatı ve görevleri, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yoluyla düzenleme yetkisi Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. Bu değişiklik öncesinde, Genel Sekreterliğin teşkilatı ve görevleri kanunla düzenlenmekteydi. Değişiklikle birlikte, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisi,

Cumhurbaşkanı'na daha fazla yetki ve kontrol sağlamaktadır. Bu durum, yürütme organının gücünü artırmakta ve yasama organının yetkilerini sınırlamaktadır (Yancı Özalp, 2017, s. 130).

3.7.13. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 119: Olağanüstü Hal Yönetimi

2709 sayılı Kanunun 119. maddesi, olağanüstü hâl yönetimini düzenler. Bu maddeye göre, Cumhurbaşkanı çeşitli olağanüstü durumlar, örneğin savaş, seferberlik, ayaklanma, doğal afet, tehlikeli salgın hastalık veya ağır ekonomik bunalım hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde olağanüstü hâl ilân edebilir. Olağanüstü hâl ilânı kararı, verildiği gün Resmî Gazetede (RG) yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur (Resmî Gazete, 2017).

Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde ise derhal toplantıya çağırılır ve meclis, gerekli gördüğü takdirde olağanüstü halin süresini kısaltabilir, uzatabilir veya kaldırabilir. Cumhurbaşkanı'nın talebiyle meclis her defasında dört ayı geçmemek üzere süreyi uzatabilir, ancak savaş hallerinde bu dört aylık süre aranmaz. Olağanüstü hallerde vatandaşlar için getirilecek yükümlülükler ve temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlandırılacağı kanunla düzenlenir. Olağanüstü hâl sırasında Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Meclisin onayına sunulur. Olağanüstü hâl sırasında çıkarılan kararnameler, üç ay içinde mecliste görüşülüp karara bağlanır; aksi halde yürürlükten kalkar (Resmî Gazete, 2017).

Bu düzenleme, olağanüstü hallerde hızlı ve etkili karar alınmasını amaçlar. Ancak, Cumhurbaşkanı'nın geniş yetkilerle donatılması ve olağanüstü halin süresinin uzatılabilmesi, yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi etkileyebilir. Bu nedenle, olağanüstü hâl ilanı ve kararnamelerin uygulanması sürecinde meclisin denetim yetkisi büyük önem taşır.

3.7.14. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 123: Kamu Tüzel Kişiliği

Yancı Özalp'in 2017 tarihli çalışmasında (s. 130) belirtildiği gibi, Anayasa'nın 123. maddesinin üçüncü fıkrasında yapılan değişiklik, kamu tüzel kişiliği tesis etme yetkisini Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine de tanımıştır. Bu düzenleme öncesinde, bir kuruluşun kamu tüzel kişiliği kazanabilmesi için yasal bir zorunluluk bulunmaktaydı. Bu düzenlemeyle beraber, Cumhurbaşkanının uhdesindeki yetkilerde bir genişleme yaşanmış ve yürütme erkinin tesiri de yükselmiştir. Anayasa'daki bu yeni düzenleme, kamu tüzel kişiliği kuruluşunda kanun veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesi olmak üzere iki farklı yöntem öngörmektedir. Ancak burada dikkate değer bir nokta ortaya çıkmaktadır: Eğer kamu tüzel kişiliğini edinecek yapı "idare" olarak tanımlanıyorsa, metnin önceki kısımlarında idarenin kuruluş ve görevlerinin bütüncül bir şekilde kanunla düzenleneceği ifade edilmektedir. Buna karşın, aynı idarenin kuruluşunun Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle de mümkün olabileceği belirtilmektedir. Nitekim, 703 sayılı KHK ile 6200 sayılı kanunun işlevselliğini yitirmesi ve 4 numaralı CBK ile Devlet Su İşleri (DSİ)'nin yeniden yapılandırılması gibi örnekler, kamu tüzel kişiliğinin kuruluşu ile idarenin düzenlenmesi arasındaki potansiyel çelişkiyi ve farklı düzenleme araçlarının etkileşimini açıkça göstermektedir. Bu durum, yasama organının yetki alanını daraltırken, yürütme organının etkinliğini

artırmakta ve idarenin düzenlenmesi ile kuruluşu arasındaki ilişkinin özenle incelenmesi gereken bir ikilemi ortaya koymaktadır.

3.7.15. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 142: Askeri Yargının Tasfiyesi

2017 anayasa değişiklikleriyle birlikte, disiplin mahkemeleri hariç askeri yargı tamamen tasfiye edilmiştir (Yancı Özalp, 2017, s. 122). 2709 sayılı Kanunun 142. maddesine eklenen yeni fıkra ile disiplin mahkemeleri dışında askeri mahkemeler kurulamaz hale gelmiştir. Ancak savaş halinde, asker kişilerin görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevli askeri mahkemeler kurulabileceği hüküm altına alınmıştır (Resmî Gazete, 2017).

Bu düzenleme, askeri yargının yetki alanını daraltarak, sivil yargı sisteminin hakimiyetini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Askeri yargının sadece disiplin mahkemeleri ile sınırlı tutulması, hukuk devleti ilkeleri ve sivil yargının bağımsızlığı açısından olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir. Ancak savaş halinde, askeri mahkemelerin kurulabilmesi olasılığı, asker kişilerin görevleriyle ilgili suçlara özel yargılama yapılmasını sağlar.

3.7.16. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 146: Anayasa Mahkemesi Üyelerinin Seçimi

2017 anayasa değişiklikleri kapsamında, Anayasa Mahkemesi üyelerinin sayısı askeri mahkemelerin kaldırılması nedeniyle 17'den 15'e düşürülmüştür. Bu 15 üyenin 12'si Cumhurbaşkanı tarafından, 3 üyesi ise TBMM tarafından seçilmektedir. TBMM'deki üye seçiminde son turda basit çoğunluk (oturuma katılanların yarısından bir fazlası) yeterli olmaktadır. Eğer Meclis'te Cumhurbaşkanı'nın partisinin mensuplarının sayısı daha fazla ise, AYM'nin bütün üyeleri de Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmiş olmaktadır (Coşkun, 2017, s. 26).

Bu değişiklik, yürütme organının başında olan Cumhurbaşkanı'nın, bir taraftan parti genel başkanı sıfatıyla yasamayı, diğer taraftan yaptığı atamalarla yargıyı kendine bağlama imkânına sahip olmasını sağlamaktadır. Cumhurbaşkanı'nın hem partisi aracılığıyla yasamada hem de HSK ve AYM eliyle yargıda bu kadar baskın olması, güçler ayrılığı ilkesinin sınırlarını silikleştirmektedir. Bu durum, yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki dengeyi bozarak, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflamasına neden olmaktadır (Coşkun, 2017, s. 26).

3.7.17. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 148: Anayasa Mahkemesi Denetim Yetkisi

2017 anayasa değişiklikleri kapsamında, Anayasa Mahkemesi'nin denetim yetkisi kısmen daraltılmıştır. Anayasanın 148. maddesi uyarınca AYM, olağan dönemde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin denetimini yapabilecektir ancak fiili olarak bunların denetimi imkânı azalmıştır. Çünkü Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini çıkaran Cumhurbaşkanı, bu metni doğal olarak AYM önüne götürmeyecektir. Bu da AYM'nin denetim yetkisini sınırlamaktadır. Olağanüstü dönemde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine karşı ise yargı yolu kapalıdır (Yancı Özalp, 2017, s. 125).

148. maddenin birinci fıkrasından "sıkıyönetim", altıncı fıkrasından "Askerî Yargıtay" ve "Askerî Yüksek İdare Mahkemesi", yedinci fıkrasından ise "Jandarma Genel Komutanı" ifadeleri

çıkarılmıştır. Bu değişikliklerle birlikte, AYM'nin yetki alanı daraltılmış ve askeri yargı organlarına ilişkin ifadeler kaldırılmıştır (Resmî Gazete, 2017).

Bu düzenleme, AYM'nin denetim yetkisini sınırlandırarak, yürütme organının kararlarına karşı yargısal denetimi zayıflatmaktadır. Olağanüstü dönemde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine karşı yargı yolunun kapalı olması, hukukun üstünlüğü ve demokratik denetim mekanizmaları açısından olumsuz bir durum yaratmaktadır.

3.7.18. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 155: Danıştayın Görevleri

2017 anayasa değişiklikleri kapsamında, anayasanın 155. maddesinde yapılan değişiklikle Danıştay'ın görevleri arasında yer alan Başbakan ve Bakanlar Kurulu'nca gönderilen kanun tasarılarını ve tüzük tasarılarını inceleme görevi çıkarılmıştır. Bu değişikliğin nedeni, artık Bakanlar Kurulu olmayacağı için kanun tasarısı sunulamayacak ve tüzük çıkarılmayacaktır. Bakanlar Kurulu'nun tüzük çıkarma yetkisinin ortadan kaldırılması ve yerine Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi konmasıyla, Cumhurbaşkanı'nın düzenleyici işlem yapma yetkisi kolaylaşmakta ve güçlenmektedir. Artık Danıştay'ın, yürütme organının düzenleyici işlemlerini ön denetime tabi tutmak konusunda hiçbir yetkisi kalmamıştır (Yancı Özalp, 2017, s. 124-125).

Anayasanın 155. maddesinin ikinci fıkrasından “Başbakan ve Bakanlar Kurulu'nca gönderilen kanun tasarıları,” ve “tüzük tasarılarını incelemek,” ibareleri, üçüncü fıkrasından ise “Yüksek” ibaresi çıkarılmıştır. Bu değişikliklerle birlikte, Danıştay'ın yetki alanı daraltılmış ve Bakanlar Kurulu'na ilişkin ifadeler kaldırılmıştır (Resmî Gazete, 2017).

Bu düzenleme, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenleyici işlemler yapma yetkisini güçlendirirken, Danıştay'ın ön denetim yetkisini sınırlamaktadır. Bu durum, yürütme organının düzenleyici işlemlerine yönelik denetim mekanizmalarının zayıflamasına neden olmaktadır.

3.7.19. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 159: Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK)

Resmî Gazetede yayımlanan 2017 anayasa değişiklikleri kapsamında, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun yapısı yeniden biçimlendirilmiş ve ismindeki "Yüksek" ibaresi çıkarılarak Hakimler ve Savcılar Kurulu olarak değiştirilmiştir. Üye sayısı 22'den 13'e düşürülmüştür. Bu 13 üyenin altısı (4 üye + Adalet Bakanı ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı) Cumhurbaşkanı tarafından doğrudan seçilmektedir. Kalan 7 üye ise TBMM tarafından belirlenmektedir. TBMM adayları seçerken ilk turda 400 oy aramaktadır; ilk turda 400 oy alan aday olmazsa ikinci turda 360 oy aranır. Her iki oylamada da belirtilen oy sayılarına ulaşılmazsa üye kura ile belirlenmektedir. Cumhurbaşkanı'nın parti genel başkanı olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, mecliste Cumhurbaşkanı'nın partisinin çoğunluğu oluşturduğu durumlarda Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun tüm üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından atanabileceği bir tablo oluşur (Coşkun, 2017, s. 26).

Bu durum, yürütme organının başında olan Cumhurbaşkanı'nın, yasama ve yargı organları üzerindeki etkisini artırmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın hem partisi aracılığıyla yasamada hem de HSK

eliyle yargıda bu kadar baskın olması, güçler arasındaki sınırları silikleştirmektedir. Bu düzenlemeler, kuvvetler ayrılığı ilkesine zarar vererek, yargının bağımsızlığını ve tarafsızlığını olumsuz yönde etkilemektedir (Coşkun, 2017, s. 26).

Öncelikle 159. maddede yapılan değişikliklerle, HSYK kavramından “Yüksek” ibaresi çıkarılmıştır. Kurulun üye sayısı ve daire sayısı düşürülmüş, yedek üyelik kaldırılmış ve Kurulun 13 üyeden oluşacağı ve iki daire halinde çalışacağı hükme bağlanmıştır. Adalet Bakanı, Kurul Başkanlığı görevini sürdürmeye devam etmektedir ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı Kurulun doğal üyesidir. Geri kalan 11 üyeden 4 tanesi Cumhurbaşkanı tarafından, ilk derece yargıç ve savcıları arasından doğrudan seçilmektedir. TBMM ise üç üyeyi Yargıtay üyeleri, bir üyeyi Danıştay üyeleri, üç üyeyi ise nitelikleri kanunda belirtilen yükseköğretim kurumlarının hukuk dallarında görev yapan öğretim üyeleri ile avukatlar arasından gizli oyla seçmektedir. İlk oylamada üye tamsayısının 2/3 çoğunluğu sağlanamazsa, ikinci oylamada 3/5 çoğunluk aranmakta; bu çoğunluk sağlanamazsa en çok oyu alan iki aday arasında kura çekilmektedir. Bu durum, meclisin uzlaşma sonucu tarafsız kişileri HSK'ya getirmesini zorlaştırmaktadır (Yancı Özalp, 2017, s. 122-124).

3.7.20. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 161: Bütçe ve Kesinhesap

2017 anayasa değişiklikleri kapsamında, anayasanın 161. maddesinde değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklik, meclisin Bütçe Kanunu konusundaki yetkilerinde kısıtlama getirilmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından sunulan bütçe kanunu teklifinin mali yılın başlangıcından en az yetmiş beş gün önce Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulması gerekmektedir. Eğer bütçe kanunu zamanında yürürlüğe konulmazsa, geçici bir bütçe kanunu çıkarılacaktır. Bu durumda, önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilme oranına göre artırılarak uygulanacaktır. Bu düzenleme, yürütme organının bütçesiz kalmayacağını ve yasama organının bütçeyi yürütme organına karşı bir denetim aracı olarak kullanamayacağı anlamına gelmektedir. Böylece 2017 değişikliğiyle meclisin bütçe yetkisi dolaylı yoldan Cumhurbaşkanı'na devredilmektedir (Yancı Özalp, 2017, s. 134).

Değişiklikle birlikte, 2709 sayılı Kanunun 161. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: Kamu idarelerinin ve kamu iktisadî teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları yıllık bütçelerle yapılır. Mali yıl başlangıcı ile merkezi yönetim bütçesinin hazırlanması, uygulanması ve kontrolü gibi süreçler kanunla belirlenir. Bütçe kanununa bütçe ile ilgili olmayan hükümler eklenemez. Bütçe teklifi, Bütçe Komisyonunda görüşülür ve Komisyonun belirlediği metin Genel Kurulda tartışılarak mali yılbaşına kadar karara bağlanır.

Eğer geçici bütçe kanunu çıkarılamazsa, yeni bütçe kabul edilene kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilme oranına göre artırılarak uygulanır. TBMM üyeleri, Genel Kurulda kamu idare bütçeleri hakkında görüşlerini bildirebilirler ancak gider artırıcı veya gelir azaltıcı önerilerde bulunamazlar. Genel Kurulda kamu idare bütçeleri ve değişiklik önerileri, ayrıca görüşme yapılmadan okunur ve oylanır. Merkezi yönetim bütçesiyle verilen ödenek, harcanabilecek tutarın sınırını belirler

ve bu tutar Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile aşamaz. Cari yıl bütçesindeki ödenek artışı önerileri ile cari ve izleyen yılların bütçelerine mali yük getiren teklifler, mali kaynak gösterilerek desteklenmelidir. Merkezi yönetim kesinhesap kanunu teklifi, ilgili mali yılın sonundan itibaren altı ay içinde Cumhurbaşkanlığı tarafından TBMM'ye sunulur. Sayıştay genel uygunluk bildirimini, kesinhesap kanun teklifinin verilmesinden itibaren en geç yetmiş beş gün içinde Meclise sunulmalıdır. Kesinhesap kanunu teklifi ve genel uygunluk bildiriminin TBMM'ye verilmiş olması, Sayıştay tarafından sonuçlandırılmamış denetim ve hesap yargılamasını engellemez ve kararların bağlandığı anlamına gelmez. Kesinhesap kanunu teklifi, yeni yıl bütçe kanunu teklifiyle birlikte tartışılarak karara bağlanır (Resmî Gazete, 2017).

Bu düzenleme, yürütme organının bütçe konusunda daha fazla yetki sahibi olmasını sağlarken, meclisin bütçe üzerindeki denetim yetkisini sınırlamaktadır. Bu durum, yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi etkileyebilir ve bütçe yönetiminde yürütme organının gücünü artırabilir.

3.8. 2017 Yılında Gerçekleştirilen Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Hürriyetler Üzerindeki Etkileri

2017 anayasa değişiklikleri, Türkiye'nin hükümet sisteminde köklü değişiklikler yaparak, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişi sağladı. Bu değişiklikler, temel hak ve hürriyetler açısından doğrudan ve dolaylı etkiler yaratmıştır. Anayasanın 9. maddesine yargının tarafsızlığı ilkesi eklenerek, yargının bağımsızlığına ek olarak tarafsızlığı da vurgulanmıştır. Bağımsızlık, hâkimin çevresel etkilerden korunmasını ifade ederken, tarafsızlık, hâkimin önyargısız ve adil karar vermesini ifade eder (Özkul, 2016, s. 45-50; Yancı Özalp, 2017, s. 120). Tarafsızlık ilkesinin eklenmesi, adil yargının tesis edilmesi yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

2017 anayasa değişiklikleri kapsamında anayasanın 76. maddesiyle seçilme yaşı 18 olarak düzenlenmiştir. Daha önce bu yaş sınırı 25 idi. Ayrıca, erkekler için askerlik yapmış olma şartı kaldırılmış ve yerine askerlik ile ilişkisi olmama şartı getirilmiştir (Yılmazoğlu & Perdecioğlu, 2019, s. 443). Bu değişiklikler, gençlerin siyasi katılımını artırmak amacıyla yapılmıştır.

Ayrıca, anayasanın 122. maddesinde yapılan değişiklikle sıkıyönetim rejimi anayasadan çıkarılmıştır. Bu düzenlemeye bağlı olarak anayasanın diğer maddelerindeki sıkıyönetim ifadeleri de kaldırılmıştır (Nohutçu & Ziyrek, 2020, s. 851-860). Örneğin, anayasanın 17. maddesinde kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı korunurken; 19. maddede kişi hürriyeti ve güvenliği başlıkları altında sıkıyönetim ifadeleri kaldırılmıştır (Yılmazoğlu & Perdecioğlu, 2019, s. 94). Bu tür yönetim şekillerinin anayasadan çıkarılması, temel hak ve hürriyetlerin korunması açısından olumlu bir gelişme olarak görülebilir. Bu adım, demokratik hukuk devletinde olağanüstü yönetim usullerine yer verilmemesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

Son olarak, anayasanın 142. maddesiyle askeri mahkemeler mülga edilmiştir. Bu değişiklik, adalet sisteminde sivil yargının etkinliğini ve bütünlüğünü sağlama amacı taşımaktadır. Anayasanın 142. maddesi değiştirilerek, disiplin mahkemeleri dışında askeri mahkemelerin ihdas edilemeyeceği hükmü

eklenmiştir. Bu değişikliklerle birlikte anayasanın 145, 156 ve 157. maddeleri de yürürlükten kaldırılmıştır (Nohutçu & Ziyrek, 2020, s. 851-860). Askeri mahkemelerin kaldırılması, insan hakları ve adil yargılanma hakkı açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Bu değişiklikler, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının güçlendirilmesi, gençlerin siyasi katılımının artırılması ve askeri vesayetin azaltılması gibi önemli adımlar içermektedir. Sıkıyönetim rejiminin anayasadan çıkarılması, temel hak ve hürriyetlerin korunması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

3.9. 2017 Anayasa Değişikliklerinin Olası Olumsuz Etkileri

2017 anayasa değişiklikleri ile Türkiye, parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş yapmıştır. Bu değişiklik, yürütme yetkilerinin genişletilmesine ve Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin artırılmasına neden olmuştur. Bu durum, denge-denetleme mekanizmalarının zayıflatılması ve demokratik standartlar açısından bazı endişeler yaratmıştır (Yokuş, 2020, s. 20).

3.9.1. Yürütme Yetkilerinin Genişlemesi

2017 anayasa değişiklikleri ile yürütmenin yetkileri genişlemiş ve yasama ile yargı üzerindeki etkisi artmıştır. Bu durum, güçler ayrılığı ilkesinin zayıflamasına yol açmış, demokratik dengeyi ve denetim mekanizmalarını olumsuz etkilemiştir. Cumhurbaşkanı'nın genişletilen yetkileri, yürütmenin güçlenmesine ve diğer erklerin bağımsızlığının azalmasına neden olmuştur (Coşkun, 2017).

Yeni sistemde Cumhurbaşkanı, yürütme yetkilerini tek başına kullanma yetkisine sahiptir. Bu durum, yürütme organının denetlenebilirliğini zorlaştırabilir ve güçler ayrılığı ilkesinin zayıflamasına neden olabilir. 2017 anayasa değişiklikleri ile yürütme organı, Cumhurbaşkanı'na geniş yetkiler verilerek yeniden yapılandırılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın yürütme yetkilerini tek başına kullanabilmesi, yürütme organının güçlenmesine ve merkeziyetçi bir yönetim anlayışının benimsenmesine neden olma riski taşımaktadır (Yancı Özalp, 2017). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, yürütme organının yasama ve yargı organları üzerindeki etkisini artırmış ve bu durum, yürütme organının denetim mekanizmalarından bağımsız hareket edebilmesine olanak tanıyabilir. Cumhurbaşkanı'nın yürütme yetkilerini doğrudan kullanması, Başbakanlık makamının kaldırılması ve bakanlıkların Cumhurbaşkanı'na bağlı hale getirilmesi, yürütme organının etkinliğini artırabilir. Ancak, bu durum aynı zamanda yürütme organının hesap verebilirliğini azaltarak demokratik denetim mekanizmalarının zayıflaması sonucunu doğurabilir.

3.9.2. Yasama ve Yargı üzerindeki Etkiler

Cumhurbaşkanı'nın yasama ve yargı organları üzerindeki etkisinin artması, bu organların bağımsızlığını ve tarafsızlığını etkileyebilir. Bu durum, demokratik denetim mekanizmalarının zayıflamasına ve insan hakları ihlallerinin artmasına neden olabilir. Yargı organının üyelerinin seçimi ve atanması konularında yapılan düzenlemeler, yargı bağımsızlığını zayıflatmış ve yürütme organının yargı üzerindeki etkisini artırmıştır (Yancı Özalp, 2017). Yeni sistemde, Cumhurbaşkanı'nın Anayasa

Mahkemesi üyelerini atama yetkisi, yargı bağımsızlığına olumsuz bir etki yapabilir. Ayrıca, Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun yapısında yapılan değişiklikler, yürütme organının yargı üzerindeki denetimini artırmış ve yargı organının bağımsız hareket etme yeteneğini sınırlamıştır. Bu durum, hukuk devleti ilkesinin zedelenmesine ve yargı bağımsızlığının tehlikeye girmesine yol açabilir.

3.9.3. Temel Hak ve Hürriyetler Üzerindeki Etkiler

2017 anayasa değişiklikleri, temel hak ve hürriyetler açısından önemli yenilikler getirmiştir. Cumhurbaşkanı'na verilen geniş yetkiler ve yürütme organının güçlenmesi, temel hak ve hürriyetlerin korunmasında bazı zorluklar ortaya çıkarabilir (Keskinsoy ve Kaya, 2021). Bu değişiklikler, bireylerin ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ve basın özgürlüğü gibi temel haklarının korunmasında birtakım sorunlara yol açabilir. Yargı bağımsızlığının zayıflaması, temel hak ve hürriyetlerin etkin bir şekilde korunmasını zorlaştırmış ve bireylerin hak arama yollarını kısıtlamıştır. Ayrıca, olağanüstü hâl ilan etme yetkisinin Cumhurbaşkanı'na verilmesi, temel hak ve hürriyetlerin askıya alınmasına ve bireylerin özgürlüklerinin kısıtlanmasına neden olabilir. Bu durum, demokratik nitelik sorunlarını artırabilir ve hukuk devleti ilkesinin zedelenmesine yol açabilir.

3.9.3.1. Basın ve İfade Özgürlüğü

2017 anayasa değişiklikleri sonrasında, yürütmenin geniş yetkileri basın ve ifade özgürlüğü üzerinde baskılar oluşturabilir. Özellikle, medya üzerindeki denetimin artması ve ifade özgürlüğünün sınırlanması endişeleri mevcuttur.

3.9.3.2. Toplanma ve Gösteri Hakkı

Yürütme yetkilerinin genişletilmesi, toplumsal hareketlerin ve gösterilerin bastırılmasına yönelik tedbirlerin artırılması riskini taşıyabilir. Bu durum, bireylerin toplanma ve gösteri yapma haklarını olumsuz etkileyebilir.

3.9.3.3. Denge-Denetleme Mekanizmalarının Zayıflaması

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş ile birlikte, denge-denetleme mekanizmalarının etkinliği zayıflamıştır. Özellikle, yasama ve yargı organlarının yürütme üzerindeki denetleyici rolü azalmış, bu durum da demokratik denetim ve hesap verebilirlik mekanizmalarının zayıflamasına yol açmıştır.

3.9.3.4. Güçler Ayrılığı İlkesinin Zayıflaması

2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri, Türkiye'nin hükümet sistemi üzerinde önemli değişiklikler getirmiştir. Bu değişiklikler, güçler ayrılığı ilkesinde bazı değişikliklere neden olmuş ve cumhurbaşkanlığı sistemine geçişle birlikte yasama, yürütme ve yargı arasındaki dengeyi etkilemiştir.

3.10. Temel Hak ve Hürriyetler Açısından 1982 Anayasası'nın Son Görünümü

1982 Anayasasında yapılan değişikliklerin amacı, anayasanın otorite karşısında özgürlükleri dışlayan felsefesini değiştirmek ve yumuşatmaktır. Bugün gelinen noktada, bu amaç kısmen de olsa

başarılı olmuştur. Ancak, son yapılan değişiklikler, otoriteyi, yürütme organını ve bu organın tek temsilcisi haline gelen Cumhurbaşkanı'nı önemli ölçüde güçlendirmiştir (Yancı Özalp, 2017, s. 135; Yokuş, 2020).

3.10.1. Tarihsel Süreç ve Değişiklikler

1982 Anayasası, Türkiye'de çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri ile temel hak ve hürriyetler açısından önemli dönüşümler geçirmiştir. 1987, 1993, 1995, 2001, 2004, 2010 ve 2017 yıllarında yapılan değişiklikler, anayasanın demokratikleşme süreci ve insan hakları standartlarına uyum sağlama çabalarını yansıtmaktadır (Yokuş, 2020).

3.10.2. Önemli Değişiklikler ve Etkileri

1987 yılında yapılan anayasa değişiklikleri, siyasi hakların genişletilmesi ve siyasi partilerin faaliyetlerinin serbestisi yönünde önemli adımlar atmıştır. 1993 değişiklikleri ise ekonomik ve sosyal hakların iyileştirilmesini sağlamıştır. 1995 yılında yapılan değişikliklerle, siyasi partilerin kapatılma sebepleri daraltılmış ve siyasi katılım artırılmıştır. 2001 yılında gerçekleştirilen değişiklikler, ifade ve basın özgürlüğünü güçlendirmiş ve düşünceyi açıklama ile yayma hürriyetine dair önemli düzenlemeler getirmiştir. 2004 yılı anayasa değişiklikleri, uluslararası insan hakları sözleşmelerinin iç hukuktaki üstünlüğünü vurgulamıştır (Erdoğan, 2018). 2010 yılında yapılan değişikliklerle bireysel başvuru hakkı tanınmış ve Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapılabilmesi sağlanmıştır. Ayrıca yargı bağımsızlığı güçlendirilmiştir. 2017 anayasa değişiklikleri ise yargının tarafsızlığı ve sıkıyönetim rejiminin kaldırılması gibi olumlu adımlar içermiş, ancak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte yürütme yetkilerinin genişletilmesi gibi tartışmalı düzenlemeler de getirmiştir (Yancı Özalp, 2017; Keskinsoy ve Kaya, 2021).

3.10.3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması

Yapılan değişiklikler sonucunda, 1982 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetler açısından önemli iyileştirmeler sağlanmıştır. Ancak, 2017 değişiklikleri ile yürütme yetkilerinin genişletilmesi ve denge-denetleme mekanizmalarının zayıflatılması, bazı endişeleri beraberinde getirmiştir. Özellikle, güçler ayrılığı ilkesinin zayıflaması ve demokratik denetim mekanizmalarının etkinliğinin azalması, temel hak ve hürriyetler üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir (Yokuş, 2020).

3.11. Bölümün Genel Değerlendirmesi

1982 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin üçüncü anayasası olarak, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından oluşturulmuş ve temel hak ve hürriyetler açısından kapsamlı düzenlemeler içermektedir. İlk halinde anayasa, bireylerin kişiliklerine bağlı olan temel hakları tanımış ve koruma altına almıştır. Yaşama hakkı, maddi ve manevi varlığın korunması, işkence ve kötü muamelenin yasaklanması, kişi hürriyeti ve güvenliği gibi temel haklar anayasanın önemli unsurlarını oluşturmuştur. Ancak, bu hakların kullanımı belirli sınırlamalara tabii tutulmuştur ve devletin güvenlik, kamu düzeni ve genel sağlık gerekçeleriyle haklara müdahale etmesine imkân tanımıştır.

Zamanla, anayasa değişiklikleri ile anayasanın otorite karşısında özgürlükleri dışlayan felsefesinin değiştirilmesi ve yumuşatılması amaçlanmıştır. Özellikle, 1987, 1993, 1995, 2001, 2004, 2010 ve 2017 yıllarında gerçekleştirilen değişiklikler, demokratikleşme süreci ve insan hakları standartlarına uyum sağlama çabalarını yansıtmaktadır. Bu değişiklikler, temel hak ve hürriyetler açısından bazı olumlu sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, siyasi hakların genişletilmesi, ifade ve basın özgürlüğünün güçlendirilmesi, sosyal ve ekonomik hakların iyileştirilmesi gibi adımlar atılmıştır.

2017 anayasa değişiklikleri, yürütme yetkilerinin genişletilmesine ve Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin artırılmasına yol açmıştır. Bu değişiklikler, yürütme organının güçlenmesine ve denge-denetleme mekanizmalarının etkisiz hale gelmesine neden olmuştur. Yürütme organının güçlenmesi, demokratik standartlar açısından bazı endişelere neden olabilmektedir.

Cumhurbaşkanı'nın yasama ve yargı organları üzerindeki etkisinin artması, bu organların bağımsızlığı ve tarafsızlığı üzerinde bazı olumsuz etkiler yaratabilir. Özellikle, yargı bağımsızlığı konusundaki düzenlemeler, yürütme organının yargı üzerindeki etkisini artırmıştır. Bu durum, hukuk devleti ilkesini ve yargının bağımsız hareket etme yeteneğini zayıflatabilir.

2017 anayasa değişiklikleri, temel hak ve hürriyetler açısından da önemli değişiklikler getirmiştir. Cumhurbaşkanı'na geniş yetkiler verilmesi ve yürütme organının güçlenmesi, temel hak ve hürriyetlerin korunmasında zorluklar yaratabilir. Bu değişiklikler, ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ve basın özgürlüğü gibi temel hakların korunmasında sorunlar ortaya çıkarabilir. Olağanüstü hâl ilan etme yetkisinin Cumhurbaşkanı'na verilmesi, temel hak ve hürriyetlerin askıya alınmasına ve bireylerin özgürlüklerinin kısıtlanmasına yol açabilir.

Genel olarak, 1982 Anayasası'nda yapılan değişiklikler, temel hak ve hürriyetler açısından önemli dönüşümler getirmiştir. Ancak, son yapılan 2017 anayasa değişiklikleri ile yürütme yetkilerinin genişletilmesi ve denge-denetleme mekanizmalarının etkisiz hale gelmesi, otorite-özgürlük dengesi açısından bazı endişeleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, anayasanın günümüz demokratik standartlarına tam uyum sağlaması için ek düzenlemelere ihtiyaç duyulabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yasası olan 1982 Anayasası'nda gerçekleştirilen anayasa değişikliklerinin, bireylerin temel hak ve özgürlükleri üzerindeki yansımalarını detaylı bir şekilde incelemiştir. Anayasaların, devletin temel örgütlenmesini ve işleyişini düzenleyen, aynı zamanda bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alan en üst hukuk normları olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, bu değişikliklerin etkileri büyük önem taşımaktadır.

Türk anayasacılık tarihinde Sened-i İttifak'tan Cumhuriyet dönemi anayasalarına uzanan süreçte bireysel hakların genişlemesi ve demokratikleşme yönünde kaydedilen ilerlemeler dikkate alındığında, özellikle 1961 Anayasası'nın sosyal ve ekonomik haklar alanındaki yenilikçi yaklaşımı bu sürece önemli bir ivme kazandırmıştır. Buna rağmen, 1982 Anayasası'nın ilk hali, yetkiyi merkezileştirme amacı güderek temel hak ve özgürlüklerin alanını daraltmıştır.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan 1987, 1993, 1995, 2001, 2004 ve özellikle 2010 yıllarındaki anayasa değişiklikleri, temel hak ve özgürlüklerin kapsamını genişletme ve bireylerin daha özgür bir şekilde hareket edebilmesini sağlama amacını taşımıştır. Bu değişiklikler neticesinde, ifade, basın ve örgütlenme özgürlükleri, siyasi ve sosyal haklar gibi çeşitli alanlarda önemli iyileşmeler sağlanmış, 2010 yılında yürürlüğe giren bireysel başvuru hakkı ise temel hakların korunması noktasında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Ancak, çalışmanın temel tartışma eksenini oluşturan 2017 anayasa değişiklikleri, bu genişleme eğilimine bir ara vermiş ve temel hak ve özgürlükler üzerinde potansiyel olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte yürütme erkinin yetkilerinin belirgin bir şekilde artması ve yasama ile yargı üzerindeki etkisinin güçlenmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflamasına ve demokratik denetim mekanizmalarının etkinliğinin azalmasına neden olmuştur.

Yargının tarafsızlığı ilkesinin anayasaya dahil edilmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilse de, Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) ve Anayasa Mahkemesi (AYM) üyelerinin seçimine dair getirilen yeni düzenlemeler, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı açısından ciddi endişeler yaratmaktadır. Yürütme organının bu kurulların yapısındaki artan etkisi, yargının özgürce karar verme yeteneğini zayıflatma ve hukuk devleti ilkesine zarar verme riski taşımaktadır.

Cumhurbaşkanı'na tanınan kararname çıkarma yetkisi ve bu kararnamelerin yargısal denetiminin sınırlandırılması, yürütmenin yetki alanını genişletirken yasamanın denetim gücünü azaltmaktadır. Özellikle meclisin bütçe üzerindeki yetkilerinin dolaylı olarak Cumhurbaşkanı'na devredilmesi ve Cumhurbaşkanı kararnameleriyle kamu tüzel kişiliği tesis etme yetkisinin tanınması, yasama organının önemini azaltan düzenlemeler olarak değerlendirilmektedir. Olağanüstü hâl ilan etme yetkisinin münhasıran Cumhurbaşkanı'na verilmesi ve bu dönemde çıkarılan kararnamelere karşı yargı yolunun kapalı olması ise temel hak ve özgürlüklerin askıya alınması ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanması riskini beraberinde getirmektedir.

Cumhurbaşkanı'nın yasama ve yargı organları üzerindeki nüfuzunun artması, bu kurumların özerkliklerini ve yansızlıklarını zedeleyebilecek bir olasılık barındırmaktadır. Özellikle yargı organının üyelerinin seçimi ve atanması konusundaki düzenlemeler, yargı bağımsızlığını zayıflatmış ve yürütme organının yargı üzerindeki denetimini artırmıştır. Ayrıca, milletvekillerinin parti disiplinine daha sıkı bağlanması ve bağımsız hareket alanlarının daralması, yasamanın yürütme üzerindeki denetim etkinliğini azaltabileceği düşünülmektedir. Cumhurbaşkanının aynı zamanda bir siyasi partinin genel başkanı olması, devletin bütünlüğünü temsil etme ve tarafsızlığını koruma ilkesiyle çelişebileceği ve toplumsal kutuplaşmayı artırabileceği endişesi de bulunmaktadır. Başbakanlık makamının kaldırılması ve bakanların doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanmasıyla yürütme organının aşırı derecede güçlenmesi ve bunun denge-denetleme mekanizmalarını olumsuz etkileyebileceği de önemli bir husustur. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin doğası gereği yürütme ve yasamanın uyumlu çalışmasının gerekliliği ve mevcut seçim sisteminin bu uyumu tam olarak sağlayamamasının sistemin işleyişini zorlaştırabileceği de dikkate alınması gereken bir diğer noktadır.

Bu bağlamda, mevcut anayasal çerçevede bazı değişiklik ve iyileştirmelerin gerekliliği açıktır. Öncelikle, kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlendirilmesi amacıyla yasama ve yargı organlarının yürütme karşısında daha bağımsız ve güçlü hale getirilmesi hayati önem taşımaktadır. Özellikle yargı bağımsızlığını tesis edecek HSK ve AYM üye seçim usullerinin yeniden düzenlenmesi zorunludur. İkinci olarak, yasamanın denetim yetkilerinin artırılması, soruşturma ve gensoru gibi araçların etkinliğinin artırılması ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin TBMM tarafından daha etkin bir şekilde denetlenmesi sağlanmalıdır. Bütçe hakkının meclisin temel denetim aracı olarak korunması da kritik bir öneme sahiptir. Üçüncü olarak, yargısal denetimin kapsamının genişletilmesi, olağanüstü hal döneminde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri de dahil olmak üzere, yürütmenin tüm işlemlerine karşı yargı yolunun açık tutulması gerekmektedir. Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Anayasa Mahkemesi tarafından içerik yönünden de incelenbilmesinin önündeki yasal kısıtlamaların giderilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Dördüncü olarak, Cumhurbaşkanının tarafsızlığının anayasal güvence altına alınması ve Cumhurbaşkanının parti üyeliği ile devletin başı olma sıfatının ayrılması yönünde anayasal düzenlemeler yapılması elzemdir. Beşinci olarak, yürütme ve yasamanın daha uyumlu çalışmasını sağlayacak, temsilde adaleti ve yönetimde istikrarı birlikte gözetilen bir seçim sistemi üzerinde çalışılması faydalı olacaktır. Son olarak, sivil toplum kuruluşlarının ve vatandaşların anayasa değişiklikleri ve diğer önemli siyasi karar alma süreçlerine daha etkin katılımının sağlanması, katılımcı demokrasi mekanizmalarının güçlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

Sonuç olarak, 1982 Anayasası'nda yapılan değişiklikler, temel hak ve özgürlükler açısından önemli dönüşümler yaratmıştır. Ancak, özellikle 2017 anayasa değişikliği ile yürütme yetkilerinin aşırı derecede artması ve denge-denetleme mekanizmalarının zayıflaması, otorite-özgürlük dengesi açısından ciddi endişeler doğurmaktadır. Bu bağlamda, anayasanın günümüz demokratik standartlarına tam uyum sağlaması ve temel hak ve özgürlüklerin etkin bir şekilde korunabilmesi için ek düzenlemelere ihtiyaç

duyulduğu açıktır. Gelecekteki akademik çalışmaların, 2017 anayasa değişikliklerinin uzun vadeli etkilerini ve toplum üzerindeki yansımalarını daha derinlemesine incelemesi, özellikle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin uygulamadaki sonuçlarının temel hak ve özgürlükler, yargı bağımsızlığı ve demokratik süreçler üzerindeki etkilerini gösteren ampirik araştırmalar yapılması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, diğer ülkelerdeki başkanlık sistemlerinin işleyişi, denge-denetleme mekanizmaları ve temel hakların korunmasına yönelik uygulamaların karşılaştırmalı analizi, Türkiye için değerli sonuçlar sunabilir. Yeni bir anayasa yapma süreci gündeme geldiğinde ise, geçmişteki anayasa değişikliklerinin ve bu çalışmanın bulgularının dikkate alınarak, daha katılımcı, çoğulcu ve temel hak ve özgürlükleri etkin bir şekilde güvence altına alan bir anayasal çerçevenin oluşturulmasına yönelik öneriler geliştirilmesi hayati bir gerekliliktir.

KAYNAKLAR

- Abadan, Y., & Savcı, B. (1959). *Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Ahmad, F. (2006). *Bir kimlik Peşinde Türkiye* (S. C. Karadeli, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İmge Kitapevi.
- Aktaş, E. (2021). *Türkiye’de anayasa yapım süreçleri: Sivil anayasa ve askeri anayasa söylemi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Akyeşilmen, N. (2014). Uluslararası insan hakları düzenlemeleri ve eğitim: eğitime hak temelli bir bakış. *Milli Eğitim Dergisi*, 44(201), 5-16.
- Aldıkaçtı, O. (1973). *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İÜHF Yayınları.
- Altıntaş, F. (2010). Avrupa Birliği ve Türkiye. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13(1), 12-14.
- Aras, Ü. Y. (2010). *İnsan Hakları Temelinde Özel Hayat Hakkının Ulusal ve Uluslararası Alanda Uygulamaları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arsel, İ. (1965). *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*. Mars Matbaası.
- Arslan, G. (2011). Birleşmiş milletler kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına dair sözleşme (Öngörülen haklar ve öngörülen usuller). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62(1-2), 3-43.
- Aslan, T. (2020). Osmanlıcılık ve Islahat Fermanı açısından 1853 tarihli “Une Réforme Praticable En Turquie” (Türkiye’de uygulanabilir bir reform) isimli eserin değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(75), 202-214.
- Atar, Y. (2012). *Türk Anayasa Hukuku*. Mimoza Yayınları.
- Atar, Y. (2019). *Türk Anayasa Hukuku*. (13. Baskı), Seçkin Yayıncılık.
- Aybay, R. (2017). *İnsan Hakları Hukuku* (3.baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı Yayınları.
- Bacak, E. (2023). *1924 Anayasası’ndaki değişikliklerin Türk demokrasi tarihinin gelişimi açısından değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.
- Başçı, G. (2021). 1808 Sened-i İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1215 Magna Carta ile anayasacılık ve insan hakları açısından karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, 227-242.
- Başgil, A. F. (1957). *Türkiye’nin Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri* (Birinci Cilt). Baha Matbaası.
- Batum, S. (2009). *99 Soruda Neden ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa*. XII. Levha Yayıncılık.
- Berkes, N. (2020). *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (30.baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (2001). Kabakçı İsyanı akabinde hazırlanan Hüccet-i Şer’iyye. *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, 4, 35-52.
- Beysan, N. (2008). *Hak kavramının hukuk felsefesi açısından analizi* [Yayımlanmamış doktora tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Bilir, F. (2004). 2004 anayasa değişiklikleri üzerine bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1,2), 239-251.
- Bingöl, İ. (1993). *Ülkemizde Anayasa Hareketleri*. Atak Ofset.
- Birinci, G. (2017). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletler’e. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(2), 50-81.

- Birol, S. (2012). 1961 Anayasasında ifade özgürlüğü. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 43, 39-54.
- Bozkurt, E. (2003). *İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü*. Nobel Yayınevi.
- Can, M. (2019). İnsan hakları ve demokrasi arasındaki ilişkinin felsefi analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 2155-2167.
- Ceylan, A. (2010). Tunuslu ıslâhatçılar ve yeni osmanlılar hareketinde anayasacılık. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1-2), 29-45.
- Ceylan, A. (2012). Osmanlı Devleti'nde anayasal bir belge: Hüccet-i Şeriyeye. *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri* (21-22 Aralık), 589-599. İstanbul.
- Coşkun, V. (2006). *İnsan Hakları*. Liberte Yayınları.
- Coşkun, V. (2017). 16 Nisan 2017 tarihinde kabul edilen anayasa değişikliklerinin değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(36), 3-30.
- Çadırcı, M. (1991). Tanzimat döneminde karayolu yapımı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 0(15), 153-167.
- Çağıl, O. M. (1984). İnsan hakları ve tabii hukuk. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 50(1-4), 69-115.
- Çam, E. (1984). *Siyaset Bilimi*. Der Yayınları.
- Çam, E. (2011). *Siyaset Bilimine Giriş*. (10. Baskı) Der Yayınları.
- Çoban Döşkaya, F. (2024). *Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin Arka Planı ve Analizi*. Akademik
- Çüçen, A. K. (2011). *İnsan Hakları*. MKM Yayıncılık.
- Dabanlıoğlu, N. (2019). Medeni ve siyasi haklar sözleşmesi'ne ek ihtiyari 1. Protokol'e göre bireysel şikâyet usulü. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1-2), 1-51.
- Dartan, M., & Hatipoğlu, F. (2005). *Avrupa Birliği ve Genişleme Süreci*. Üniversitesi Yayınları, 15-20.
- Demir, Ş. (2011). Tanzimat döneminde bir devlet politikası olarak osmanlıcılık. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 331-348.
- Döner, A. (2023a). *Anayasa Hukuku Genel Esaslar*. Yetkin Yayınları.
- Döner, A. (2023b). *Türk Anayasa Hukuku* (4. baskı). Yetkin Yayınları.
- Erdem, G. (2010). İlanından yüz elli yıl sonra Avrupa Birliği müzakereleri bağlamında Islahât Fermânı'na yeniden bir bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(1), 327-348.
- Erdem, U. (2021). Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılma süreci ve meclisin açılış günü (23 NİSAN 1920). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 1055-1068.
- Erdoğan, M. (1997). *Anayasal Demokrasi*. Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2004). *Anayasa Hukukuna Giriş* (2. baskı). Adres Yayınları.
- Erdoğan, M. (2012). *Anayasal Demokrasi*. Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2012). *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*. LiberteYayınları.
- Erdoğan, M. (2015). *Anayasal Demokrasi*. (12. Baskı). Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2018). *Türkiye'de Anayasal Düzen*. Siyasal Kitabevi.
- Eroğul, C. (2001). *Demokrasi ve Anayasa*. İmge Kitabevi.
- Eroğul, C. (2014). *Anatüzeğe Giriş: Anayasa Hukuku*. İmaj Yayıncılık.
- Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İşaret Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2002). 2001 Anayasa değişikliği bağlamında temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması Ay. Md. 13. *Anayasa Yargısı*, 18(1), 111-149.

- Fendoğlu, H. T. (2012). *Anayasal Derinlik*. Yetkin Yayınları.
- Gezer, E. (2019). *Türkiye’de anayasa hazırlama süreçleri (1923-1982)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.
- Gökçe, B. (2002). 2001 yılında yapılan anayasa değişikliğinin sosyal, ekonomik ve siyasal yönden değerlendirilmesi. *Anayasa Yargısı*, 18(1), 0-0.
- Gören, Z. (2018). *Anayasa Hukuku* (3.baskı). Yetkin Yayınları.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Ekin Basım Yayın.
- Gözler, K. (2001). Anayasa değişikliğinin temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması bakımından getirdikleri ve götördükleri: anayasanın 13’üncü maddesinin yeni şekli hakkında bir inceleme. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 53-67.
- Gözler, K. (2007). *Türk Anayasa Hukuku* (4. baskı). Ekin Kitapevi Yayınları.
- Gözler, K. (2009). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2009). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2015). *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*. (8. Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2016). *Kurucu İktidar*. (2. Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2019). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. (2019). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ders Kitabı*. Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. (2019). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Ekin Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. (1993). *Anayasa Hukuku* (4. Baskı).: Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, A. Ş. (1994). *Anayasa Hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Gözübüyük, A. Ş. (2002). *Anayasa Hukuku* (10. bası). Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş. (2009). *Anayasa Hukuku*. Turan Kitabevi.
- Gül, F. (2013). Bir değer olarak insan hakları ve insan hakları bilincinin gelişiminde demokrasinin rolü. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 9(36), 67-75.
- Güler, G. Y. (2007). Anayasa değişiklikleri, kurucu iktidarlar ve meşruiyet. *Sayıştay Dergisi*, 66, 39.
- Gülsoy, T. (2012). Anayasa yapımı ve Türkiye’de anayasa arayışları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 1-22.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal meşruti yönetime medhal: 1856 ıslahat fermanı’nın tam metin incelemesi. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 47(8), 215-240.
- Güneş Uyar, A. (2020). *1982 anayasasının demokratik evrimi: Yapılan değişikliklere yönelik eleştirel bir analiz*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Güneş, M. A. (2020). *İnsan Hakları Hukukuna Giriş* (2. baskı). Adalet Yayınevi.
- Güriz, A. (2020). *Hukuk Felsefesi* (15. baskı), Siyasal Kitabevi.
- Güven, A. (2023). Türkiye’de hilafet ve tarihi arka planı. *Tarih ve Günce*, (13), 243-263.
- Hafizoğlu, Y. (2012). *İnsan hakları ve kamu özgürlükleri bağlamında anayasa ve anayasacılık hareketleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Hakyemez, Y. Ş. (2010). 2010 anayasa değişiklikleri ve demokratik hukuk devleti. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 387-406.
- Hamşioğlu, O. (2022). Anayasa Mahkemesi ve insan haklarının korunması. A. Yılmaz ve Ş. Akdemir (Ed.), *Kurumsal ve işlevsel boyutlarıyla Türkiye’de insan hakları problematiği* (s.77-120). Ekin Yayınevi.

- Hazar, N. (2015). *İnsan hakları ve diplomasi*. Büyükdada Yayınları.
<https://bireyselbasvurukararlari.com/olcululuk-ilkesi-3-11>
<https://doi.org/10.20304/humanitas.1460613>
<https://www.tarihbilimi.net/cumhuriyet-doneminde-hukuk-anlayisi>
- İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu. *Belleten*, 28(12), 604-606.
- İnalcık, H. (2010). *Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1: Klasik Dönem (1302-1606)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H., & Seyitdanlıoğlu, M. (2008). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu (2. baskı)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpek, A. (2012). Çocuk haklarının gelişimi ve karşılaştırmalı olarak anayasal açıdan değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 151173.
- Kaboğlu, İ. (2011). *Anayasa Hukuku Dersleri*. İmge Kitabevi.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2010). *Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası: Halk Neyi Oylayacak*. İmge Yayınevi.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2012). *Anayasa Hukuku Dersleri*. Legal Yayıncılık.
- Kala, M. E. (2015). *Erdem ve ödev ahlaklarına yeni yaklaşımlar: David Ross ve Alasdair MacIntyre* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kalabalık, H. (2021). *İnsan Hakları Hukukuna Giriş* (3.baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri* (7. baskı, tıpkı basım). Yetkin Yayınları.
- Karaaslan, R. (2022). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yargısı ve Türkiye. A. Yılmaz ve Ş. Akdemir (Ed.), *Kurumsal ve işlevsel boyutlarıyla Türkiye’de insan hakları problematiği* (s.123-150). Ekin Yayınevi.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi - Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)* (Cilt V). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karatepe, Ş. (1997). *Darbeler, Anayasa ve Modernleşme*. İz Yayıncılık.
- Kavıracı, O. (2022). Suç, şiddet ve insan hakları kavramları çerçevesinde kadın ve güvenlik. F. G. Çetin Can (Ed.), *Kadın ve toplum: Değişen roller, ilişkiler, sonuçlar* (s. 299- 314). Orion Yayınları.
- Kayıran, M., & Metintaş, M. Y. (2017). Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924). *Dergi Park*, 14-41.
- Kepenekçi Karaman, Y. (2014). *Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık* (2. baskı). Siyasal Kitabevi.
- Keskinsoy, Ö., & Kaya, S. B. (2021). 2017 anayasa değişikliğinin demokratik nitelik sorunu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2021(155), 51-78.
- Kılıç, F., & Yalçın Atalay, N. (2023). 1982 Anayasasında 2010 tarihine kadar yapılan değişiklikler. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(5), 691-700.
- Kırnık, C. (2022). *Tanzimat Döneminde Padişah Yetkilerinin Sınırlandırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kili, S., & Gözübüyük, A. Ş. (1985). *Türk Anayasa Metinleri*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Koçak, B. (2021). Türk anayasaları üzerinde gerçekleştirilen önemli değişiklikler. *Avrasya Dosyası*, 12(2), 57-83.
- Koçak, B., & Sancaktutan, E. (2021). Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemi yenilikleri: Tanzimat Fermanı sonrası yeni kurumlar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(3), 1936-1948.
- Koray, E. (1983). Yeni Osmanlılar. *Belleten*, 47(186), 563-582.

- Korkmaz, A. (2014). İnsan hakları bağlamında özel hayatın gizliliği ve korunması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 99-103.
- Kubalı, H. N. (1969). *Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kunt, M. (2002). *Türkiye Tarihi-Osmanlı Devleti 1600-1908* (Cilt 3). Cem Yayınevi.
- Kuzu, B. (1987). *Anayasa Hukukumuzda Yürütme Organının Düzenleyici İşlem Yapma Yetkisi ve Güçlendirilmesi Eğilimi*. Filiz Kitabevi.
- Kuzu, B. (1997). *Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat*. Filiz Kitabevi.
- Küçük, A. (2016). 1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler. *Liberal Düşünce Dergisi*, (82), 5-54.
- Lewis, B. (2018). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (B. B. Turna, Çev., 10. Baskı). Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2017). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Nacak, O. (2015). Türk yönetim anlayışında bir değişim: siyasal temsilin doğuşu ve gelişimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 147-169.
- Nohutçu, A. (2022). *Anayasa Hukuku*. (26. Baskı). Savaş Yayınevi.
- Nohutçu, A., & Aslan, H. (2022). 1982 anayasası ve değişiklikleri. *Anayasa Hukuku Çalışmaları*, 22(1), 110-115.
- Nohutçu, K., & Ziyrek, O. (2020). Askeri Mahkemelerin Kaldırılması ve Sıkıyönetim Rejimi. *Hukuk ve Demokrasi Çalışmaları*, 851-860.
- Odyakmaz, Z., ve Kaymak, Ü. (2020). *Themis - Anayasa Hukuku* (24. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (1985). Tanzimat. *İstanbul Türkiye Cumhuriyeti Tarih Araştırmaları*, 6, 1546-1547.
- Ortaylı, İ. (2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (26. baskı). Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Kronik Kitap.
- Önsoy, R. (1986). Senedi İttifak ve Türk demokrasi tarihindeki yeri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 0-0.
- Özbudun, E. (1993). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*. Bilgi Yayınevi.
- Özbudun, E. (2011). *Türk Anayasa Hukuku* (12. Baskı) Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2017). *Türk Anayasa Hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2018). *Türk Anayasa Hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2019). *Türk Anayasa Hukuku* (19. baskı). Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E., & Gençkaya, Ö. F. (2010). *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*. Doğan Yayınları.
- Özcan, M. (2016). *İnsan Felsefesi*. Bilgesu Yayıncılık.
- Özçelik, S. (1959). Sened-i İttifak. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(1-4).
- Özçelik, S. A. (1976). *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri* (İkinci Cilt). Fakülteler Matbaası.
- Özdemir, Y., Çiydem, E., & Aktaş, E. (2014). Tanzimat fermamı'nın arka planı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(1), 321-338.
- Özer, A. (2016). *Anayasa Hukuku* (6. Baskı). Turhan Kitabevi.
- Özkul, F. (2016). Anayasalarımızda yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 201-263.
- Parlak, A. (2019). *1961 ve 1982 Anayasalarının 2017 Anayasa Değişikliği ile Mukayesesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

- Resmî Gazete. (2017, 11 Şubat). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Resmî Gazete, Sayı 29976. <https://www.resmigazete.gov.tr/2017/02/20170211-1> (Erişim tarihi: 2 Mart 2025).
- Sağlam, M. (2002). 2001 Anayasa Değişiklikleri ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, *İnsan Hakları Dergisi*, 7(4), 100-105.
- Sancar, M. (2008). Tarihsel ve ontolojik açıdan anayasa. *Birikim Dergisi*, 46.
- Sander, O. (2020). *Siyasi tarih İlkçağlardan 1918'e* (33rd ed.). İmge Kitapevi.
- Seçkin, A. (2023). Osmanlı Devleti'nde temel hak ve hürriyetlerin anayasal nitelikteki yasal metinlere yansımaları. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 6(8), 81-133.
- Sevük, M. Y. (2015). *1982 Anayasası Değişikliklerinin Siyasi Arka Yüzü*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Soysal, M. (1993). *100 Soruda Anayasanın Anlamı* (10. Baskı). Gerçek Yayınevi.
- Sunay, C. (2023). *Türk Siyasal Hayatı Tanzimat'tan Günümüze*. Orion Kitapevi.
- Tanilli, S. (1976). *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*. Cem Yayınevi.
- Tanör, B. (1994). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B. (2007). *Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B. (2020). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri* (34. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Terzioğlu, S. S. (2009). *Anayasa Hukuku*. Orion Kitabevi.
- Teziç, E. (2009). *Anayasa Hukuku* (13. Baskı). Beta Yayınları.
- Teziç, E. (2016). *Anayasa Hukuku*. (20. Baskı). Beta Basım.
- Teziç, E. (2019). *Anayasa Hukuku*. Beta Yayınları.
- Topuzkanamış, Ş. E. (2019). 1982 Anayasasında temel hak ve özgürlükler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(2), 1767-1793.
- Tunç H. (1999). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Turhan, A. (2013). İnsan hakkı kuşakları arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 357-378.
- Turhan, M. (1994). Anayasa ve Anayasacılık. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(3), 4.
- Turinay, F. Y. (2011). Kuralların kuralı: Anayasanın hukuki boyutunun evrensel serüveni. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 25 (99), 165-228.
- Türkkan, H. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Anayasa Düşüncesinin Gelişimi ve Kanun-i Esasi Tartışmaları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Uçarol, R. (2019). *Siyasi Tarih (1789-1914) Birinci Cilt* (11. Baskı). Der Yayınları.
- Ulu, M. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda Anayasacılık Hareketleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Uran, P. (2015). Anayasaların başlangıç kısımları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 73(1), 223-248.
- Usul, A. R. (2002). Kopenhag kriterleri ve Türkiye. *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 11-15.
- Uygun, O. (2011). Çağımızın insan onuruna yönelttiği tehditler karşısında insan haklarının önemi. İ. Kuçuradi (Ed.), *Hukuk felsefesini yeniden düşünmek: Hukuk teorileri, insan hakları ve anayasalar* (s. 67-95). Maltepe Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü Yayınları.
- Üçok, C., Mumcu, A., & Bozkurt, G. (1999). *Türk Hukuk Tarihi* (9th ed.). Savaş Yayınevi.

- Yamaç, M. (2024). 100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. HUMANITAS -
- Yancı Özalp, N. (2017). 2017 anayasa değişikliklerinin yasama yürütme ilişkilerine ve yargı bağımsızlığına etkileri. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 6(11), 117-136.
- Yanık, M. (2008). 1982 Anayasası'nın insan hakları anlayışının uluslararası belgeler ve Anayasa Mahkemesi kararları ışığında değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1133-1162.
- Yeşilçayır, C. (2018). İnsan haklarının aydınlatılmasında felsefi bilginin önemi. *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 0(31), 239-261.
- Yetim, C. (2019). *Anayasallaşma Sürecinde Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası Kişi Hak ve Ödevlerinin Sınırlandırılmasının İncelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Yetim, F. (2015). Modern bir aydın hareketi olarak yeni Osmanlılar ve İslam dünyası. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-18.
- Yıldırım, R. (2006). *II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Yılmaz, A., & Telli, R. (2021). Osmanlı'nın son döneminde muhalif hareketler: Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin karşılaştırması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), 1401-1417.
- Yılmaz, F. (2007). *Türk Anayasa Tarihi (1808-2007)*. Berikan Yayınevi.
- Yılmaz, F. (2018). Türkiye'de anayasalarda yürütme süreci. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 1(1), 43-54.
- Yılmazoğlu, Y. E., ve Perdecioğlu, G. E. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)* (2. Baskı). Anayasa Mahkemesi Yayınları.
https://www.anayasa.gov.tr/media/6382/gerekceli_anayasa.pdf(erişim tarihi: 04 Kasım 2024)
- Yokuş, S. (2020). Özgürlükler bağlamında 1982 Anayasası'nın evrimi. *Anayasa Yargısı*, 37(2), 1-30.
- Yücel, Y. F. (2010). Hak ve menfaatler üzerine inceleme. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 0(91), 335-357.
- Yüzbaşıoğlu, N. (2002). Anayasanın başlangıç kısmındaki değişiklikler. *Hukuk Bilimleri Dergisi*, 6(1), 25-30.

BENZERLİK RAPORU ÖZET SAYFASI

KİŞİLERE SAĞLADIĞI TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER AÇISINDAN 1982 ANAYASASI'NIN SON GÖRÜNÜMÜ

ORJİNALLİK RAPORU

%**22**

BENZERLİK ENDEKSİ

%**17**

İNTERNET KAYNAKLARI

%**14**

YAYINLAR

%**7**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1

dergipark.org.tr

İnternet Kaynağı

%**3**

2

acikbilim.yok.gov.tr

İnternet Kaynağı

%**2**

3

Submitted to Anadolu University

Öğrenci Ödevi

%**2**

4

anayasader.org

İnternet Kaynağı

%**1**

5

dspace.akdeniz.edu.tr:8080

İnternet Kaynağı

%**1**

6

tez.sdu.edu.tr

İnternet Kaynağı

%**1**

7

kolayaof.com

İnternet Kaynağı

<%**1**

8

silo.tips

İnternet Kaynağı

<%**1**

9

Submitted to The Scientific & Technological
Research Council of Turkey (TUBITAK)

Öğrenci Ödevi

<%**1**

10

docplayer.biz.tr

İnternet Kaynağı

<%**1**

11

hdl.handle.net

İnternet Kaynağı

<%**1**

ÖZGEÇMİŞ

